

T.C
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AFGANİSTAN’DA HAZARALAR-TALİBAN İLİŞKİSİ

HUSSAIN NASIRI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kırşehir-2022

@2022-HUSSAIN NASIRI

T.C
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

AFGANİSTAN’DA HAZARALAR-TALİBAN İLİŞKİSİ
HAZARAS-TALIBAN RELATIONSHIP IN AFGHANISTAN

Hazırlayan
HUSSAIN NASIRI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Kırşehir-2022

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Hussain NASIRI tarafından hazırlanan “Afganistan’da Hazaralar-Taliban İlişkisi” adlı tez çalışması 02.06.2022 tarihin de yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Erman AKILLI

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2022

Hussam NASIRI

İmza

ÖZET

AFGANİSTAN'DA HAZARALAR-TALİBAN İLİŞKİSİ

YÜKSEKLİSAN TEZİ

Hazırlaya: Hussain NASIRI

Danışman: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2022-IX+129

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Doç. Dr. Erman AKILLI

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Hazaralar, Afganistan'ın ana sakinlerinden biri olup ülkenin üçüncü büyük etnik grubu oluşturur. Diğer etnik gruplardan farklı olarak Hazaraların çoğunluğu Şii mezhebine mensuptur. Belki de bu mezheb farklılığı Taliban- Hazara ilişkisini olumsuz yönde etkilemiştir. Taliban, Hazaraları Şii ve bazen de Rafizi bir grup olarak görmüş ve etnik olarak Peştun olmadığı için bu grupla ilişkisi iyi olmamıştır. Taliban, gerek 1996-2001 yılları arasında yönetimde oldukları dönemde, gerekse iktidardan uzak olduğu 20 yıl boyunca ve 2021'deki ikinci döneminde; Hazaralar ile düzenli ilişkiler kuramamıştır.

Birkaç cümle ile özetlemeye çalıştığımız bu araştırmada Hazaralar ile Taliban'ın tarihsel kökenleri, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim durumları ile bu iki grup arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeleri: Afganistan, Hazaralar, Taliban, Hazara-Taliban ilişkisi.

ABSTRACT

HAZARAS-TALIBAN RELATIONSHIP IN AFGHANISTAN

MASTER’S THESIS

Preparer: Hussain NASIRI

Advisor: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

2022-IX+129

Kirshahir Ahi Evran University Graduate School Of Social Sciences

International Relations Department

Jury

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Doç. Dr. Erman AKILLI

Doç. Dr. Kayhan ATİK

The Hazaras are one of the main inhabitants of Afghanistan and form the country's third-largest ethnic group. Unlike other ethnic groups, the majority of Hazaras belong to the Shiite sect. Perhaps this sectarian difference negatively affected the Taliban-Hazara relationship. The Taliban saw the Hazaras as a Shiite and sometimes Rafizi group and did not have a good relationship with this group because they were not ethnically Pashtuns. The Taliban, both during their rule from 1996-to 2001, during their 20 years away from power, and in their second term in 2021; could not establish regular relations with the Hazaras.

In this study, which we tried to summarize in a few sentences, the historical origins of the Hazaras and the Taliban, their political, economic, social, cultural, and educational status, and the relationship between these two groups were tried to be revealed.

Key Words: Afghanistan, Hazaras, Taliban, Hazara-Taliban relationship.

ÖNSÖZ

Afganistan tarih boyunca birçok medeniyetin ve kültürün ortaya çıktığı ve geliştiği bir coğrafi bölge olmuştur. Bu nedenle Afganistan coğrafyası kültür ve etnoloji açısından zengindir. Afganistan’da yaşayan topluluklar arasında Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler ve Türkmenler ülkenin demografik açısından tamamına yakınıni oluştururlar. Bunlar arasında üçüncü büyük grubu oluşturan Hazaralar, diğerlerinden farklı olarak büyük ölçüde Şii mezhebine mensupturlar. XV. yüzyıla kadar Hazaralar hakkında net ve güvenilir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu da Hazaralarla ilgili çalışma ve araştırmalar için olumsuz bir durumdur. Bu nedenle Hazaralarla ilgili yapılan çalışmalarda karşılaştırma ve benzetmelerden yola çıkarak bazı görüşler ortaya konmuştur. Ortaya koymaya çalıştığımız araştırma, Türkiye’de Hazara-Taliban ilişkileri konusunda yapılan ilk çalışmadır.

Afganistan ile köklü tarihi ve kültürel bağları nedeniyle Türkiye’nin Afganistan ile etkin bir temas ağına sahip olması stratejik olarak önemlidir. Bu bağlamda Afganistan’daki en büyük beş etnik gruptan birini oluşturan ve ağırlıklı olarak Türk asıllı olan Hazaraların tarihi, etnisitesi ve iç dinamiklerini anlamak için derinlemesine bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu konuların ışığında yapılan bu çalışma, Türkiye’de bu anlamda bundan sonra yapılacak bilimsel ve akademik çalışmalara kaynaklık teşkil etmesi ümit edilir.

Tezimiz giriş ve sonuç kısımları hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak Afganistan’ın tarihi gelişimi, ikinci bölümde Hazaralar, üçüncü bölümde Taliban Hareketi ele alınmıştır. Son bölümde ise Hazaraların Taliban ile ilişkileri incelenmiştir.

Bana bu çalışmayı tamamlama fırsatı verdiği için Yüce Allah’a sonsuz şükranlarımı sunarım. Tezimin başlangıcından çalışma sürecinin sonuna kadar her türlü özellikle manevi olarak yardım ve desteklerini asla esirgemeyen, akademik çalışmamda ve sosyal hayatımda örnek aldığım şefkatli, güler yüzlü ve çok nazik danışma hocam sayın Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL’e en içten teşekkür etmek isterim. Bunun yanı sıra iki dönem ders sürecinde fikir ve düşüncelerinden yararlandığım, Prof. Dr. Nur ÇETİN, Doç. Dr. Erman AKILLI, Doç. Dr. Oner AKGÜL ve Dr. Öğrt. Üyesi Ayşe ATAŞ hocalarıma da teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmam esnasında ve her zaman bana desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kırşehir-2022

Hussain NASIRI

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. TARİHSEL SÜREÇTE AFGANİSTAN.....	3
1.1. AFGANİSTAN’IN TARİHİ GELİŞİMİ.....	3
1.1.1. Bağımsızlık Öncesi Afganistan	3
1.1.2. Bağımsızlık kazanması	5
1.1.3. Sovyet İşgali ve Sonrası	10
1.2. AFGANİSTAN’IN COĞRAFİ YAPISI VE STRATEJİK ÖNEMİ.....	15
1.2.1. Afganistan coğrafyası	15
1.2.2. Jeostratejik önemi	18
1.3. AFGANİSTAN’DA SOSYAL YAPI VE DEMOGRAFİK DURUM.....	19
1.3.1. Yönetim Şekli	19
1.3.2. Sosyal Yapı.....	21
1.3.3. Demografik Durum.....	22
1.4. Ekonomik Durum	25
1.5. Eğitim Öğretim Durumu	26
İKİNCİ BÖLÜM	29
2. HAZARALAR	29

2.1. HAZARA KELİMESİ VE ANLAMI	29
2.2. HAZARALARIN TARİHİ ve BU KONUDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	30
2.3. HAZARALARIN MENŞEİ (KÖKLERİ) MESELESİ.....	32
2.3.1. Hazaralar Afganistan'ın Yerli Halklarından mı?.....	33
2.3.2. Hazaralar Türk mü?	33
2.3.3. Hazaralar Moğol mu?	34
2.3.4. Hazaralar Türk-Moğol Karışımı mı?	35
2.4. HAZARACAT'IN COĞRAFİ YAPISI.....	36
2.5. HAZARALARI OLUŞTURAN BOYLAR	37
2.6. HAZARALARIN DEMOGRAFİK YAPISI.....	39
2.7. HAZARALARIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI	40
2.8. HAZARALARIN EKONOMİK YAPISI.....	44
2.9. HAZARALARIN SİYASİ DURUMU	46
2.10. HAZARALARIN DİNİ YAPISI ve DİN EĞİTİMİ.....	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	58
3. TALİBAN HAREKETİ	58
3.1. AFGANİSTAN'DA DİNİ-SİYASİ HAREKETLERİN OLUŞUM SÜRECİ.....	58
3.2. TALİBAN ÖNCESİ DİNİ VE SİYASİ YAPILAR	61
3.2.1. Hizb-i İslami	61
3.2.2. Cemiyet-i İslami	62
3.2.3. İttihad-ı İslami	64
3.2.4. Hareket-i İnkılab-ı İslami	65
3.2.5. Mehaz-ı Milli.....	66
3.2.6. Hareket-i İslami	67
3.2.7. Hizb-i Vahdet-i İslami	68
3.2.8. Cünbiş-i Milli İslami Afganistan.....	70
3.2.9. Cepheyi Milli Necat-ı Afganistan.....	71

3.2.10. İttihadi Şimal	73
3.3. TALİBAN HAREKETİNİN TARİHÇESİ	74
3.3.1. Taliban Kavramı	74
3.3.2. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Yükselişi.....	74
3.3.3. Taliban'ın Teşkilat Yapısı.....	76
3.3.4. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Dünya Görüşünün Şekillenmesi	78
3.4. TALİBAN HAREKETİNİN DİN VE DÜNYA GÖRÜŞÜ	79
3.4.1. İslam Anlayışı.....	79
3.4.2. Hukuk Anlayışı.....	80
3.4.3. Yönetim Anlayışı.....	82
3.5. TALİBAN'IN DIŞ POLİTİKASI.....	84
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	89
4. HAZARALAR-TALİBAN İLİŞKİSİ.....	89
4.1. İRAN-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	89
4.3. HAZARALAR İLE TALİBAN ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	96
4.3.1. Siyasi Açıdan.....	96
4.3.2. Taliban'ın Ağırlıklı olarak Peştun Kökenli Olmasının İlişkilere Etkisi	97
4.3.3. Mezhepsel Farklılık	99
4.4. PEŞTUNLARIN DİĞER GRUPLARA BAKIŞI.....	101
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	110
EK:.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	129

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİİBFD	: Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
bkz	: bakınız
C	:Cilt
DİA	:Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz	: Hazret
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
S	:Sayı
s	: Sayfa
SSCB	:Sovyetler Sosyalist Cumhuriyet Birliği
SİGAR	: Afganistan'ın Yeniden İnşasından Sorumlu ABD Özel Müfettişi
TATAV	:Tarih ve Tabiat Vakfı
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TİKA	:Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
USA	: United State America
USAID	:Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı
yay	:Yayıncılık, Yayınevi, Yayınları.
YDH	: Yakın Doğu Haber
YTY	:Yeni Türkiye Yayınları

GİRİŞ

Coğrafi sınırları belirleyen önemli faktörlerden biri de siyasi tahakkümdür. Siyasi egemenliğin genişlemesi veya azalmasıyla yerinden edilen insan toplulukları, yüzyıllar boyunca yerleştikleri bölgelerde yeni etnik gruplar doğurmuştur. Asya tarihinde genellikle bir kavşak olarak gösterilen Afganistan, bu hareketlerin ve yerleşimlerin istisnai bir örneği olarak görülmektedir. Ön Asya’da yer alan Afganistan, binlerce yıldan bu yana toplulukların doğudan batıya ve kuzeyden güneye göç ettikleri bir bölge olmuştur. Başka bir deyişle Afganistan, farklı halkların ve kültürlerin iç içe geçtiği bir coğrafyadır.

Hazaralar, Afganistan’da bulunan, mezhep ve ırk yönünden kalabalık üçüncü büyük gruptur. Hazaraların çoğunluğu Şiilik mezhebine mensuptur. Afganistan’daki Hazaralar’ın tarihi kökenleri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır, bazı tarihçiler Hazaralar’ın ülkenin asıl sakinleri olduğunu söylemektedir. Tarihçilerin bir kısmı da onların Moğol kalıntıları olduğunu belirtmektedirler. Bir kısım tarihçiler de Hazaralar’ın Türk olduğunu veya Türk-Moğol karışımı olduğunu ifade etmektedirler. Afganistan’da Hazaralar’ın yaşadığı coğrafya, Hazaristan adıyla isimlendirilir. Hazaralar’ın İslamla tanışması Hicri birinci asırda başladığı nakledilir.

Araştırmamız, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak *Afganistan’ın tarihsel gelişimi (bağımsızlık öncesi Afganistan, Afganistan’ın bağımsızlığı elde etmesi, Rus işgali ve sonrası), Afganistan’ın coğrafi yapısı ve stratejik önemi, Afganistan’daki sosyal yapı ve demografik durum ile Afganistan’ın ekonomik ve eğitim durumu* ele alınmıştır.

İkinci bölümde, *Hazaraların kökeni ve tarihi, coğrafi yapıları, nüfusları, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi durumları ile dini yapıları ve dini öğretileri* hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde Taliban Hareketi tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede *Afganistan’da Dini-Siyasi Hareketlerin Oluşum Süreci, Taliban Öncesi Dini ve Siyasi Yapılar (Hizb-i İslami, Cemiyet-i İslami, İttihad-i İslami, Hareket-i İnkılab-ı İslami, Mehaz-ı Milli, Hareket-i İslami, Hizb-i Vahdet-i İslami, Cünbiş-i Milli İslami Afganistan, Cepheyi Necat-ı Milli Afganistan, İttihad-ı Şimal), Taliban hareketinin tarihçesi (Taliban Kavramı, Taliban’ın Ortaya Çıkışı ve Yükselişi, Taliban’ın Teşkilat Yapısı, Taliban’ın Dünya Görüşünün Şekillenmesi), Taliban Hareketinin Din ve Dünya Görüşü, Taliban’ın Dış Politika Anlayışı ile Taliban’ın Ekonomik Kaynakları* ortaya konmaya çalışılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise Hazaralar ile Taliban arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede *İran-Afganistan ilişkileri, İran'ın Afganistan'daki Tacikler ve Hazaralar hakkındaki görüşleri, Hazaralar ile Taliban Arasındaki İlişki, Taliban'ın Ağırlıklı olarak Peştun Kökenli Olmasının İlişkilere Etkisi, Mezhepsel Farklılık ve Peştunların Diğer Gruplara Bakışı* gibi konular ele alınmaya çalışılmıştır.

ARAŞTIRMANIN KONUSU: Afganistan'da Hazaralar-Taliban ilişkisi, çalışma konusu olarak belirlenmiş; Bunda en büyük etken Afganistan'daki Hazara topluluklarının tarihi ve sosyo-kültürel yapıları hakkında bugüne kadar yeterince akademik araştırma yapılmamış olmasıdır. Zira çoğunluğu Şii mezhebine mensup olan Hazaralar ile Peştunların içinden doğan Taliban arasındaki olumsuz ilişkiler yeterince ele alınıp yazıya dökülmemiştir. Böyle bir başlığın seçiminin bu konuyu daha iyi aydınlatacağı kanaatindeyim.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ: Afganistan'daki Hazaraların kimler olduğu, tarihsel kökleri, tarihi gelişimleri, siyasi, ekonomik ve sosyal statülerinin yanı sıra Taliban'ın da kim olduğu, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, dini ve dünyevi görüşleri ve diğer gruplardan farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu iki grubu tanıdıktan sonra Hazaraların Taliban ile ilişkilerini olumlu ve olumsuz bütün yönleriyle tespit etmektir.

Yaptığımız araştırma, bugüne kadar haklarında hiçbir akademik çalışma yapılmamış ve yazıya dökülmemiş olan Hazaraların tanıtılması, Taliban'ın müstakil olarak her yönüyle ele alınması ve dini-dünyevi farklı bakış açılarını sahip bu iki grubun ilişkilerinin ortaya konulması açısından son derece önemlidir. Araştırmamızın, bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalar için başvurulacak bir kaynak olacağı kanaatindeyiz.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI: Çalışmamız, Afganistan'ın tarihi gelişimi hakkında kısaca bilgi verdikten sonra çoğunluğu Şii mezhebine mensup Hazaraların her yönüyle tanıtılması, yine Taliban'ın farklı yönleriyle tanıtılarak yönetim biçiminin ortaya konması ve bu iki grup arasındaki ilişkiler ile sınırlıdır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ: Tezimizde bilimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Tezimiz, ağırlıklı olarak konumuzla ilgili bu zamana kadar yazılıp çizilen bütün kitap, makale, tez gibi bilimsel kaynakların yanı sıra doğruluğuna güvenilen bilimsel siteler ve haber ajansları başvurarak hazırlanmıştır. Zaman zaman da olaylara canlı olarak şahit olan kaynak kişilere başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL SÜREÇTE AFGANİSTAN

1.1.AFGANİSTAN'IN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1.1. Bağımsızlık Öncesi Afganistan

Günümüz Afganistan topraklarında tarih boyunca devam eden savaşlar ve göçler nedeniyle birçok devlet kurulmuştur. Aralarında Türk kökenlilerin de olduğu bu devletler, medeniyet bakımından müthiş bir çeşitlilik arz eder.¹ Jeostratejik konumu sebebiyle ülke toprakları, ilk çağlardan beri önemli istila ve savaş yolları üzerinde bulunmaktadır. M.Ö. 500' lerde dönemin Pers hükümdarı Darius'un silahlı kuvvetleri Afgan topraklarını işgal edip ardından Hindistan'a ulaşır. Bundan iki asır sonra Makedonya Kralı İskender, çıktığı o meşhur doğu saferinde İran'ı istila edip Afganistan topraklarını alır ve Hindistan'a kadar gider. Bunun etkisi istila edilen ülkelerde uzun süre kendini gösterir.²

Bu kurulan devletin yıkılmasının ardından bölge Kuzeyden bazı tehditlerle karşı karşıya kalır. M.S. 50-125 yılları arası Saka'ların, 125-480 yılları arası Kuşan'ların hâkimiyetleri söz konusudur. Her iki kavimin de Türk kökenli olduğu görülür. 480 yılından sonra bölge Akhunlar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. 100 yıl kadar süren Akhun hâkimiyeti VI. yüz yılda sona erer. Ancak Akhun hâkimiyeti sona erse de Türk kökenli Akhunlar bölgede yaşamaya devam ederler. Bölgenin 640 yılında Müslüman Arap işgaline uğradığı görülür. Arapların bölgede uzun süre kalmadıkları anlaşılrsa da İslamiyet bölgeye kısa sürede yayılır.³ Arapların işgali sonrası bölge güçlü bir merkezi idareden uzak kalır. Bu

¹ Savaş Şahin, "Afganistan'daki Türkmen varlığı ve kültürü üzerine", *Uluslararası Türkçe edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C.5/3, Bursa, 2016, s. 1145; BBC news, "Afganistan'ın yakın tarihi", (2009), https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2009/08/090812_afghanistan_timeline, (Erişim tarihi:26.12.2020).

² Muhammed Salih Yıldırım, *Tarih ve Ferheng-i Türkmenha*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 1381, s. 22; PBC NewsHour, "A Historical Timeline of Afghanistan", (2014), [.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan](https://www.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan), (erişim tarihi:20.12.2020).

³ A.M. Manzar, *Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar*, (Önce yay.), İstanbul, 1983, s. 25.

duruma Samaniler IX. yüzyılda son verirler. Bölgenin büyük bölümünü işgal ederek merkezi bir idare oluşturlar.⁴

Sürece bakıldığı zaman Samani ordusunda görev almış olan Türk menşeli gruplar Sebuk Tekin liderliğinde Gazne devletini kurarlar. Günümüzdeki Gazne şehri Gaznelilerin başkenti yapılır. Gazneliler, bölgedeki diğer kabilelerle çeşitli ittifaklar kurarak ordusunu güçlendirir. Özellikle Gazneli Mahmut devrinde bölgedeki Türklerin ve İslamiyet'in etkisi artar ve bu etki Hindistan'a kadar uzanır.⁵ Bölgedeki Gaznelilerin hâkimiyeti, 1040 yılında Selçuklulara mağlup olmalarına kadar devam eder. Bu tarih itibariyle bölgede Selçuklu hâkimiyeti başlamıştır. Bölgedeki Selçuklu hâkimiyeti, Sultan Sencer'in ölümüne kadar sürer.⁶ Nihayet Afganistan topraklarına Gurlular hâkim olurlar. Bu gelişmenin ardından XII. yüzyıl sonlarında yine Türk kökenli Harzemşahlar bölgede hâkimiyet kurarlar. 1220 yılında bölgeyi Moğollar istila ederler. 150 yıl kadar Moğolların hâkimiyetinde kalan bölgedeki Türkmen boyları Anadolu'ya doğru göçe zorlanır. XIV. yüzyılda Timur, bölgeyi Moğollardan alarak yeniden Türk hâkimiyetini kurar. Timur'un ölümü üzerine yerine geçen torunu Muhammet Babür tarafından yönetilen topraklarda Babür devleti kurulur. Süreç içerisinde bu toprakları Moğollar, İran, Safevi ve Özbeklerin ele geçirme teşebbüsleri olmuştur. Safevilerin Şii, Özbeklerin Sünni olmaları nedeniyle zaman zaman mezhepsel çatışmaların meydana geldiği de görülür.⁷

Babürlerin zayıflamasıyla ülkede bulunan kabileler isyan ederler. XVIII. yüzyılın ilk başlarında ortaya çıkan kabile isyanlarında meydana gelen karışıklıklar ve krizlerden sonra 1709 yılında Kandahar şehrinde ilk bağımsız siyasi bir oluşum fikri ortaya çıkar. Böylece Peştunlar'ın siyasi olarak yükselişleri başlamış olur. Bu gelişmelerden sonra Afganlar kendilerine ait bir devlet kurma yolunda küçük bir adım atmış olurlar.⁸

⁴ Mehmet Akkurt, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, (IQ Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2005, s. 92.

⁵ Kubilayhan Erman, "Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler", *AÜDTCFD*, C.53, S. 2, Ankara, 2013, s. 479.

⁶ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.4, (Yeni Türkiye yay.), Ankara, 2002, s. 479.

⁷ Ali Banuazizi– Myron Weiner, *State, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan*, Syracuse University Press, USA, 1986, s. 23-36.

⁸ Mehmet Köçer, *Emenullah Dönemi Afganistan (1919-1929)*, (Manas yay.), Elazığ, 2009, s.1

Babür Şah'ın kurduğu devlet, başta Afganistan olmak üzere Hindistan'a kadar genişler ve bu bölgelere çok sayıda Türkün yerleşmesini sağlar. Her ne kadar Babür ve oğulları devletin sınırlarını Hindistan içlerine kadar genişletmişlerse de Afganistan Nadir Şah'ın istilasına kadar daima onların kontrolünde kalır.⁹

XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde Babür devletinin zayıflaması nedeniyle Afganistan bölgesinde yaşayan kabileler bağımsız hareket etmeye başlarlar. Söz konusu aşiretlerin bağımsız hareket etmesi, iç huzursuzluğu artırır. Bunun sonucunda Türkmen ordusu, yani Nadir Afşar 1729 yılında İran'da güçlenerek önce Meşhedi, daha sonra da Afganistan'ın Kandahar ve Belucistan bölgelerine doğru ilerler. Savaş sırasında Afgan kabilelerinden Abdalılar'ın kahramanca çarpıştıklarını görünce kendilerini affeder ve bu kabileden birçok kişiyi ordusuna asker olarak alır. Türk hanedanlığı Afganistan'ın temellerinin atılacağı 1740'lı yıllara kadar devam eder. Nadir Afşar'ın ölümünden sonra komutanı olan Ahmed Şah Abdali (Durrani), bu bölgede yaşayan Peştunları, Türkleri, Hazaraları ve Tacikleri kendi hâkimiyeti altına alır ve tüm Afganistan'a hükmederek yönetmeye başlar.¹⁰

1.1.2. Bağımsızlık kazanması

Afşar Devleti'nin egemenliğinde yaşayan ve aynı zamanda Nadir Afşar'ın komutanı olan Ahmet Şah Abdali, 1747 yılında çağımızdaki Afganistan topraklarının çerçevesini çizen kişidir. Ülkedeki kabilelerin ve devletçiklerin siyasi olarak bir araya getirildiği tarih, günümüzdeki siyasi yapının temelini oluşturur.¹¹ Kandahar şehrinde bulunan aşiretler, bir araya gelerek aşiret liderlerinden oluşan bir meclis kurarlar. Bu meclisin başına yönetici olarak Ahmet Şah Abdali getirilir. Kendisine *Dürr-i Dürran* ünvanı verilir. Kurulan bu ilk siyasi birlik, konfederasyon niteliği taşımaktadır. İlk milli *Afgan Devleti* diye nitelendirilen bu yapının başkenti Kandahar'dır. Süre içerisinde Kabil bölgesini de hâkimiyeti altına alır.¹²

⁹ Najiba Zıyayı, *Afganistan Türklerinin Dini İnanç ve Yaşayışları - Kuzey Afganistan Örneği*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler ABD – Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İsparta, 2004, s. 8.

¹⁰ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, (Asam yay.), Ankara, 2002, s. 21; Bory Nasir, *Afganistan'ın Faryab Bölgesindeki Türkmenlerin Sosyo-Kültürel Yapısı*, (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir, 2021, s.8.

¹¹ Muzaffer Toofan Noory, *Afganistan'daki Güvenlik Sorunları*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2014, s.40.

¹² Saray, *Afganistan ve Türkler*, s.17.

Bu ülkedeki siyasal yapı kabileler şeklinde olduğu için ve jeostratejik öneminden dolayı kurulduğu tarihten itibaren saldırılara maruz kalmış ve bitmeyen bir bağımsızlık mücadelesi verilmiştir. Ülkenin sınırlarını genişletmek amacıyla Ahmad Şah, 1748-1760 yılları arasında Babürlere karşı Hindistan'a dört sefer düzenler. Daha sonra İran bölgesine de sefer düzenleyerek Herat ve Meşhed'i ülkesine katar. Aynı zamanda İstanbul'a bir elçi gönderip dönemin Osmanlı hükümdarına İran devletini yıkmak için bir teklifte bulunur. Bu konuda Osmanlı'dan olumlu cevap alamaz. 1760'lı yıllara gelindiğinde Ahmed Şah, Hindistan'da bir güç haline gelen Sihler üzerine 1762 ve 1764'te olmak üzere iki defa sefer düzenleyerek güney sınırlarını güvence altına alır.¹³ Böylece Afganistan ilk kez siyasi bir birlik olarak tarih sahnesinde yerini almış olur.

Ahmed Şah iktidarından sonra 1772 yılından itibaren ülke güç kaybetmeye başlar. Yerine geçen oğlu Timur Şah görevi devralır almaz 1775 yılında Kabil'i başkent olarak belirler. 1793 yılında başa geçen Zaman Şah, ülkeyi yedi yıl yönetir. Ancak bu dönemde yönetimde istikrar bozulmuş, ülke içinde çeşitli karışıklıklar ortaya çıkmış, hatta bazı bölgeler kaybedilmiştir. Uzun süren iktidar çekişmelerinden sonra 1800 yılında Zaman Şah, kardeşi Mahmut tarafından katledilir.¹⁴ Bu olay üzerine *Şuca-ül mülk*, Peşaver şehriden gelerek Kabil'i ele geçirir ve ağabeyi Mahmut'u hapseder. 1809 yılında başka bir kabile reisinin oğlu Fatih Han, Kabil üzerine yürüyerek şehri ele geçirir. Daha sonra Fatih Han'ı da esir edilen Mahmut'un oğlu öldürecektir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki bu dönemlerde sık sık taht kavgalarıyla vakit geçirilmiştir.¹⁵ Bu gelişmelerin ardından Fatih Han'ın kardeşi Dost Muhammed Kabil'i ele geçirir. Dost Muhammed tarafından 1839 yılında Barekzeyler hanedanı kurulur. Takip eden yıllarda Dost Muhammed'in Hindistan'ın geri kalan bölgelerinden çekildiği kaydedilir. İlk olarak ortaya çıkan Afgan-İngiliz savaşında mağlup olup yerine Şucaü'l-mülk geçer. Ancak Dost Muhammed 1842 tarihinde tekrar yönetimi eline geçirmeyi başarsa da 1863 yılında hayatını kaybeder. Yerine oğlu Şir Ali Han geçse de İngilizlerle anlaşamadığı için ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Artık İngilizlerin Kabil'e girmelerinin önünde engel kalmaz. İngilizler Şir Ali'nin zindandaki oğlu Yakup'u çıkarıp

¹³ Nasir, s. 9.

¹⁴ Habibullah Rafe, *Tarihi feşorde-i Afganistan*, (Matbua-yi Sayar), Peşaver-Pakistan, 1999, s.35,43.

¹⁵ Farhad Hajiyarali, *Afganistan'ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2011, s. 5.

ülkenin başına getirirler. Yakup'un kendisine yapılan bu iyilik karşısında İngilizlerle barış antlaşması imzaladığı nakledilir.¹⁶

Yukarda da belirttiğimiz gibi Dost Muhammed Han'ın 1863'te ölümünden sonra oğulları arasındaki saltanat mücadelesi kanlı bir iç savaşa dönüşmüş ve 5 yıl sonra en büyük oğlu ve meşru varisi Şir Ali Han kardeşlerine galip gelerek tahta geçer. Süre içerisinde Rusların Afganistan'a yaklaşma politikası üzerine 1878'in sonunda İngilizler ülkeyi ikinci kez işgal ederler. Bu duruma engel olamayan Şir Ali Han kaçarak Ruslara sığınmak zorunda kalır ve orada ölür.¹⁷1880'de İngiliz işgali ikinci kez sona erince, amcası Abdurrahman Han yönetimin başına geçer. Onun zamanında Afganistan'ın şu anki güney sınırının İngiliz etkisi altında kalması ve Hayber Geçidi'nin Hindistan (şimdi Pakistan) sınırları içinde bırakılması birçok Afgan'ın anayurt dışında kalmasına neden olmuştur. İngilizlere karşı yetere kadar tavır alamayan Abdurrahman Han, ülkenin yeniden İngilizler tarafından işgal edilmesinden korkar. 1893 yılında İngilizlerle Durand Hattı olarak bilinen anlaşmayı imzalamak zorunda kalmıştır.¹⁸ Bu antlaşma, daha sonra Afganistan'ın parçalanmasına ve felaketine yol açacak olan gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Abdurrahman Han, iç çatışmalar ve kargaşalarla boğuşan Afgan halkını zalim ve kanlı tedbirlerle kontrol altına aldıktan sonra, kötüleşen sağlığı nedeniyle tahtı büyük oğlu Habibullah Han'a bırakır.

Habibullah Han, babasından farklı bir politika izleyerek, onun zamanında sürgüne gönderilen ve yönetici aileden birkaç kişiyi geri çağırarak yeni görevlere getirir. Habibullah Han döneminde Batı teknolojisinin yavaş yavaş ülkeye girdiği görülür. Şunu ifade edebiliriz ki, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren geçen süre, Afganistan tarihinde yeni saldırıların önünün açıldığı ve Afganistan'ın, İngiltere ile Rusya arasında büyük bir oyunun parçası olduğu bir dönem olur. Ülkeyi Batı'ya açan ve kendini Peştun milliyetçisi olarak gören Habibullah Han, 1919'da bir suikasta kurban gider ve yerine oğlu Amanullah Han geçer.

¹⁶ Mahmood Afshar, *Afgan-nâme*, C.3, (intişarati bünyade mawqofade Mahmood Afşar), Tahran,1381, s.5.

¹⁷ Nasir, s. 9; Nasima Shafaq, *1989'da Sovyetlerin Çekilmesinden Sonraki Dönemde Afganistan'daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2016, s. 21.

¹⁸ Nasir, s. 10; Mohammad Aref Salihy, *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler 1973-2014*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD), Ankara, 2014, s. 7.

Amanullah Han, iktidara geldikten sonra Afganistan'ın bağımsızlığını ilan eder ve Türkiye Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler kurmak için bazı adımlar atar.¹⁹ İngilizler verilen bağımsızlık kararına karşı çıkar ve buna izin vermemek için savaş ilan eder.²⁰ Ülkede İngiliz güçleri ile çatışmalar başlar. Uzun sürmeyen çatışmalar neticesinde 8 Ağustos 1919 tarihinde İngilizlerle Raulpindi" antlaşması imzalanır. Bu antlaşma aynı zamanda ülkenin bağımsızlığını teyit etmiş olur. Bu arada Mustafa kemal önderliğinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan reformları kendisine örnek alarak hayata geçirmeye çalışır. Ancak ülkede yapılan reformlar bütün kesimler tarafından kabul görmez ve bazı karışıklıklar çıkar.²¹ Zira reformlara karşı çıkanlar, yapılmak istenen reformların İslam dinine uygun olmadığını öne sürerler ve ülkede iç karışıklıklar baş gösterir. Amanullah Han döneminde ülkede istikrar arzu edildiği şekilde sağlanamaz. Nihayet Amanullah Han 1929 yılında ülkeden kaçmak durumunda kalır. Yerine kardeşi İneyetullah geçer. Ancak bir kaç gün süren iktidarı, muhalif liderlerden Habibullah Kalakani'nin yönetimi ele geçirmesi ile son bulur. Habibullah Kalakani'nin başa geçmesiyle 1747 yılından 1929 yılına kadar ülkede süren Peştün iktidarı son bulur. Habibullah Kalakani yönetimin başına geçince yapılan bütün reform çalışmaları sonlandırılır. Ülkeyi İslami esaslara göre yönetmeye çalışır. Tacik kökenli olan Habibullah Kalakani'nin iktidarı yalnızca dokuz ay sürebilmiştir. Peştun menşeli olan Nadir Şah yaptığı bir takım hilelerle yönetimi ele geçirip Kalakani ve taraftarlarını idama mahkûm eder. Böylece iktidar yeniden Peştunlara geçmiş olur.²²

Batı yanlısı reformlara karşı olan Nadir Şah döneminde ülke üzerindeki Rus etkisi önemli ölçüde azalır. 1933 yılında bir okulu ziyareti esnasında bir öğrenci tarafından öldürülür ve yerine oğlu Muhammed Zahir Şah geçer.²³ Zahir Şah, 1933-1973 yılları arasında ülkenin başında 40 yıl gibi uzun bir süre kalır. Genel olarak zayıf ve etkisiz yapısıyla tanınır. Onun saltanatı sırasında amcaları ve ailesinden bazı kişilerin yönetimde etkili oldukları ve ülkenin bu şekilde yönetildiğini söylemek yanlış olmaz.²⁴ İyi niyetli birisi olarak bilinen

¹⁹ Muhammed İbrahim Atayi, *Tarih Muasir-i Afghanistan*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 1384, s. 233.

²⁰ Rober Fisk, *Büyük Medeniyet Savaşı: Ortadoğu'nun Fethi*, (Çev: Murat Uyurkulak), (İthaki yay.), İstanbul, 2011, s.56.

²¹ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, (919-180)*, C. 1, (İletişim yay.), İstanbul, 2009, s. 365.

²² Sayed Mohammad Baqir Misbahzada, *Tarihi Mohtasar Siyasi Afganistan*, (Merkezi İntişarat-i Aftab), Tahran, 2010, s. 97.

²³ Zahir Tenin, *Afganistan der Qarni Bistüm*, (İntişarat-i İrfan), Tahran, 1384, s. 74.

²⁴ Sayid Mohammed Baqir Misbahzade, *Tarih Siyasi Mohtasar-i Afganistan*, (Merkezi pojuheşhayi Aftab), İran,1388, s. 105.

Muhammed Zahir Şah, döneminde ülkenin kalkınması adına kayda değer bir ilerleme sağlanmaz. Ülkenin önemli sorunlarıyla uğraşmak yerine sık sık yurt içi ve yurt dışı seyahatler yapar. Bu geziler sırasında yeni hobiler ve meslekler edinir. Avcılık ve binicilik onun en çok sevdiği hobilerindendir.²⁵

Zahir Şah döneminde özellikle amcasının oğlu Muhammed Davud'un, yönetimde etkili isimlerden biri olduğu görülür. Zahir Şah'a kıyasla daha enerjik ve dinamik olan Muhammed Davud, onun döneminde yani 1953-1963 yılları arasında yaptığı on yıllık başbakanlık süresi boyunca yönetime damgasına vurmuştur. Zahir Şah ile Başbakan Muhammed Davud arasında *Peştunistan* ve Sovyetler ile ilişkiler başta olmak üzere bazı konularda önemli görüş ayrılıkları yaşanır. Zahir Şah, Davud'u çok hırslı gördüğü için onun fazla etkili olmasını istemez. 1963 yılında Muhammed Davud yönetimdeki görevinden istifa etmek zorunda kalır.

1973 yılında Muhammed Davud Rusların ve Marksist subayların desteğiyle bir darbe yaparak iktidara gelir. Bu arada İtalya'yı ziyaret eden Zahir Şah'ın ülkeye dönmesine izin verilmez. Davud Han'ın yönetimin başına geçmesinden sonra Afganistan'ın İran ve Körfez ülkeleriyle ticari ilişkileri gelişir. Pakistan ile Afganistan arasındaki gerginlik yerini sakinliğe bırakır.²⁶

Öte yandan 1952 yılından itibaren Ruslar ile kurulan olumlu ilişkiler neticesinde Rusya'ya eğitim amaçlı öğrenci gönderilmeye başlanır. Bu faaliyet ilk başlangıçta olumlu gibi görülse de sonucu ülke için hayırlı olmaz. Zira Rusya'ya gönderilen öğrenciler Afganistan'a sosyalist dünya görüşünün birer savunucusu olarak geri dönerler. Davud Han, başbakanlık döneminde Ruslarla yakın temas kurar ve dönemin Rusya Başkanı Afganistan'a ziyaret eder. 1956 yılında Davud Han da Rusya'ya bir ziyaret gerçekleştirir.

Bu dönemde Afganistan ve Rusya arasında çeşitli kültürel ve eğitimle ilgili anlaşmalar yapılır. Bu anlaşmalar uyarınca Rusya'ya Afgan öğrenciler gönderilmeye başlanır. Ayrıca üniversiteler arasında da öğretim elemanları tarafından ders ve konferanslar vermenin yolu açılır. Sovyet bilim adamları bu imkânları ülkenin öğrencilerine Marksizm fikirlerini anlatmak için fırsat bilirler. 1950'li yıllarda Afganistan'da meydana gelen ekonomik kriz sırasında Ruslar Afganistan'a daha da yaklaşmak amacıyla çeşitli maddi yardımlarda bulunur.

²⁵ Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, (Doğan Kitapçılık yay.), İstanbul, 2001, s. 69.

²⁶ Nasir, s. 11.

Bu yardımları yaparken Rus danışman ve teknisyenlerden oluşan bazı ekiplerin Afganistan'a gitme şartını koyar.²⁷ Rus yardımları 1960'lı yıllara gelinceye kadar devam eder. Bu süre içerisinde Rusların birçok açıdan Afganistan'a sirayet ettiği görülür.²⁸ Örneğin Rus lider Kruşçev ve Davut Han arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde Afgan askerlerinin Rusya'da eğitim almalarının önü açılır. Ruslar eğittikleri Afgan subayları sayesinde Afganistan'da daha da etkili olmaya başlarlar. SSCB'de eğitim alan bu subaylar, büyük ölçüde Rusya yanlısı olarak yetişirler. Ülkelerine geri döndüklerinde mevcut düzenin değişmesi için faaliyet yürütmeye başlarlar. 1973 yılında Rusların desteğini alarak darbeye başa gelen Davut Han, ülkede ikinci kez yönetimi eline alır. Bazı olaylardan da ders alarak ülkeyi adeta bir diktatör gibi yönetmeye başlar ve tek partili başkanlık sistemine geçer. Kendisini altı yıllığına devlet başkanı seçtirir. Aynı zaman da hem Rusya'ya hem de içerdeki yandaşlarına karşı mesafeli durmaya başlar. Bir taraftan da Batı dünyasına ve İslam ülkelerine yakınlaşma yoluna gider. Davud Han'ın bu siyaseti karşısında, Rusya'da eğitim görmüş subaylar, Davud Han'a karşı cephe alırlar. 1978 yılında söz konusu Marksist subaylar Afganistan Komünist Partinin de desteğiyle emirleri altındaki askerlerle başkanlık sarayını ele geçirip Davud Hanı, aile üyelerini ve yakın çalışma arkadaşlarını katlederler.²⁹

1.1.3. Sovyet İşgali ve Sonrası

Afganistan'ı Sovyetlerin işgal etmesi ve sonrasındaki sürece geçmeden önce Rusların Afganistan toprakları ve sıcak denizlere inme emelinin XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak süre geldiğini kısaca özetlemek, konunun daha iyi anlaşılması için yararlı olacaktır.

Rusya, 1839 yılında İran ile Kafkasya'da yaptığı savaşı kazanır ve büyük ölçüde İran'a hâkim olur. Bu şekilde SSCB'nin etki alanının Kabil'e uzanması hatta Hindistan'ı ele geçirme ihtimali İngilizleri rahatsız eder ve Ruslar karşısında savunma hattını Afganistan üzerine çekmelerine sebep olur. İngiltere, SSCB yayılmasını Afganistan üzerinde kontrol etme siyaseti belirleyerek bu siyaseti uygulamaya çalışır.³⁰ Ancak süre içerisinde bu isteğinde

²⁷Abdul Bashir Azaad, *1990-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan ve General Dostum*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019, s. 20.

²⁸ Omid. M. Naeim, *Federal Devlet Modelinin Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde Uygulanabilirliği*, (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2017, s.74.

²⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi", *Avrasya Etüdleri Dergisi*, (TİKA), S.34, Ankara, 2008, s. 61-82.

³⁰ Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 28.

başarılı olamaz. Ruslar İran askerlerinin de desteğini alarak Herat şehrini kuşatır. Rusların Hindistan'a yaklaşması İngilizleri tedirgin eder. Bu gelişmelerin ardından Afganistan'ın SSCB'yi ülkesine davet ettiği gerekçesiyle bütün Afganistan topraklarını elde etmeye çalışır. Bu arada Kandahar ve Kabil'i ele geçiren İngiltere ile Afganistan karşı karşıya gelir ve aralarında savaş çıkar.³¹ Zira İngilizler, Afganistan'ın Jeostratejik konumunun Hindistan için tehlike arz ettiğinin farkındadır. SSCB'nin bu toprakları ele geçirmesi demek Hindistan'a kolay bir şekilde ulaşması demektir.³² Görülüyor ki SSCB ve İngiltere arasında kalan bu ülke, Kuzey yönünden Ruslar, Güney yönünden İngilizlerin tehditlerine maruz kalmıştır. Uzun bir süre devam eden bu gizli çatışma Afganistan'ı iki büyük güç arasında tampon bölge haline sokmuştur.

Bu iki güç Afgan sınırını geçmemişler ve bölgede bir denge politikası izlenmiştir.³³ Bu siyaset bu iki ülke arasında denge gibi görülse de bu gizli savaşın kaybedeni Afganistan olur. Rusya ve İngiltere'nin birbirinin haklarına riayet ederek kurnaz bir şekilde askeri baskı ve bazen de rüşvet yoluyla aralarında devam eden bu soğuk savaş, kaynaklar "Büyük Oyun" şeklinde ifade ederler.³⁴ Afganistan'ın üzerinde oynanan bu büyük oyunda diğer ülkeler de Rusya ve İngiltere'nin yanlarında konumlanmaya zorlanmışlardır. İngiltere ve Rusya arasında 1869 yılında yapılan görüşmelerde Hindistan ve Rusya'nın arasına bir tampon bölge inşa etmeye karar verilir. İşte bu tampon bölgenin adı Afganistan'dır.³⁵

Ülke yönetimi, 1978 yılında Tacik menşeli ve Rus yanlısı Nur Muhammed Tereki başkanlığındaki marksist gruba geçer. Afganistan Komünist ideoloji ile yönetilmeye başlanır. Bu yönetim SSCB'den büyük destek görür. Bundan rahatsız olan ABD, Peştun kökenli Hafızullah Emin'e destek verir. 1979 yılında ABD'nin desteğini alan Hafızullah Emin ülkede

³¹ Murat Büyükbaş, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s.28.

³² S. Hakimi, *Afganistan'da Sınır Güvenliği Sorunları: Hukuki ve İdari Perspektifler*, (Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s.40.

³³ Akın Kiren, *Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012, s.49.

³⁴ Mohammed Vali, "Azbazi buzorg ta terorism", ?, <http://howd.org/likene/2292-2020-07-03-14-23-14.html>, (Erişim Tarihi: 04.11.2021).

³⁵ M. İbrahim Atayi, *Nigahi Muhtasar be Tarihi Afganistan*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 2005, s. 60,80.

darbe yaparak yönetimi ele geçirir.³⁶ Bunun üzerine Sovyetler doğrudan askeri müdahalede bulunarak Hafızullah Emin'i yönetimden düşürürler ve öldürürler. 28 Aralık 1979'da Rusların desteğiyle başkan yardımcısı ve Rusya taraftarı olan Babrak Karmal devletin başına geçer.³⁷ Bu müdahaleye karşı halkın tepkisi ve ayaklanması karşısında SSCB, Karmal hükümetini ve otoritesini destekleyip korumak amacıyla uluslararası hukuku ihlal ederek ülkeyi işgal eder. Bu işgal sırasında halkın topyekûn direnişi, Sovyetlerle birleşen hükümet güçlerine karşı bir iç savaşa dönüşür. Afganistan'daki her bir grup ülkesini savunmak için uzun süre mücadele eder. Sovyet ve Afgan hükümet güçlerinin arzu edilen başarıyı gösterememesi üzerine SSCB, 1986 yılında hükümete tekrar müdahale ederek Babrak Karmal'ın yerine Muhammed Necibullah'ı getirir. Necibullah ülkede uzun süre devam eden iç savaşı durdurmak için tek taraflı ateşkes ilan eder. Ancak mücahitler bunu reddedip savaşa devam ederler. Necibullah ülkede ateşkes sağlayamayınca rejimin kabullenilmesi amacıyla İslami bir dil kullanmaya özen gösterse de bunda da istenilen başarı sağlayamaz. Nihayet 1988 yılında ABD ve SSCB himayesinde Cenevre Sözleşmesi imzalanır. Anlaşmanın ardından SSCB Afganistan'dan çekilmeye başlar ve 1989 yılının ilk aylarında geri çekilme çalışmaları tamamlanır. Rusların ülkeyi terk etmesinden sonra uzun yıllar Afganistan'ı yan yana savunan mücahit gruplar birbirleriyle anlaşarak siyasi bir birlik oluşturamazlar. Ülke yönetiminde istenilen siyasi birlik sağlanamayınca her bir grup kendi bölgesinde hâkimiyet kurmaya çalışır ve diğerleriyle çatışmaya başlar. Ardından ülke yönetiminde istikrarsızlık ve güvensizlik başlayınca kaçakçılık ve benzeri olaylar baş gösterir. Ülke çapında huzursuzluk devam ederken 1994 yılında Afganistan'ın güney bölgesindeki Kandahar İlinde Taliban adıyla yeni bir grup ortaya çıkar. Hızla ülkedeki diğer illere yayılmaya başlar ve 1996'ya gelindiğinde Afganistan'a büyük ölçüde hâkim olur. Taliban 2001 yılına kadar ülkeyi yönetir.³⁸

11 Eylül 2001 tarihinde ABD de meydana gelen saldırılardan El Kaide'nin kurucularından Suudi Arabistan kökenli *Üsâme Bin Ladin* sorumlu tutulur. Afganistan'da saklandığı yönündeki bilgiler ışığında ülke dünya gündemine oturur. Saldırıların ardından

³⁶ Mahdi Andişmand, *Ma ve Pakistan*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 2007, s.74.

³⁷ Halil Bal- Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (TATAV yay.), İstanbul, 2002, s. 272.

³⁸ Mehmet Saray, "Afganistan", *DİA*, C. I, İstanbul, 1988, s.408-411; Salihy, s. 40; Abdul Ghani Aydın, *Afganistan'da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010, s. 25; Abdullah Mahdum, *Afganistan Türkmenlerinin Sosyo Kültürel Yapısı ve Dini Durumu: Mezar-ı Şerif Örneği*, (On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2016, s. 15.

bütün dikkatlerin Afganistan üzerinde toplanmasının sebebi, ABD istihbarat birimlerinin saldırıların baş sorumlusu olan *Üsame Bin Ladin*'in bu coğrafyada olduğunu işaret etmesidir. ABD, Taliban'dan El-Kaide örgütünün ileri gelenlerinin kendilerine teslim edilmesini veya ülke dışına çıkarılmasını talep eder. Bunun üzerine Taliban kanıt ister ve Taliban lideri ABD'nin ülkeyle savaşması durumunda kendilerinin de cihat ilan edeceğini duyurur. ABD bu durumun müzakere konusu olamayacağını ifade ederek kanıt göstermeyi reddeder. Afganistan'ın Ladin'i vermemekte ısrarlı davranması sebebiyle ABD, hem Taliban hem de El- Kaide'ye 7 Ekim 2001 tarihinde müdahale için Afganistan'a girer. Bu gelişmeler sonucunda ABD, varlığını fiziki olarak bölgeye taşır ve 1996 yılından bu yana ülkeyi yöneten Taliban'ın da sonu gelmiş olur.³⁹

11 Eylül saldırılarının ardından Afganistan'a ABD ve İngiltere tarafından "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" bahanesiyle girilir. Bu operasyona başlanırken Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin onayı alınmaz. Harekât sonrası Afganistan yönetimi düşer. Bu operasyonun ardından ABD bölge ülkelerinden bazılarıyla işbirliğine gider. Bu vesile ile Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın hava sahasını kullanmaya başlar. Söz konusu ülkelerde bazı havaalanları ABD'nin kullanımı için uygun hale getirilir. Terörizm ve Afganistan bahanesiyle ABD artık bu ülkelerde de asker bulundurmaya başlar. İlk başlarda Özbekistan'da 1000, Kırgızistan'da ise 3000 asker konuşlandırır. Kazakistan ve Türkmenistan ile de çeşitli antlaşmalar yapar. O bölgedeki egemen güç olan Rusya ile de görüşmeler gerçekleştirir.⁴⁰ ABD önderliğinde NATO'nun Afganistan'a demokrasi getirme düşüncesiyle yaptığı müdahale ülkede her şeyi yeniden şekillendirir.⁴¹

Taliban hükümetinin düşmesiyle birlikte Afganistan'da kurulacak yeni yönetimin esaslarını belirlemek için 5 Aralık 2001 tarihinde Almanya'nın Bonn kentinde Birleşmiş Milletler'in desteğiyle Afganistan konulu bir konferans düzenlenir. Geçici olarak Afganistan'da yönetimin başına getirilen Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, savaşın parçaladığı ülke için gelişmiş ülkelere yardım talep eder. Karzai hükümetinin kurulmasından sonra

³⁹ Ghulam Faruq Keskin, *Amerika'nın Afganistan Müdahalesinin Siyasi, Ekonomik ve Stratejik Yansımaları*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2013, s. 46; Ahmet Kaya, *Yeni Büyük Oyun'da Çatışma ve İşbirliği Alanı Olarak Afganistan: ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti*, (Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012, s.70.

⁴⁰ Ülkü Halatçı, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.2/7, (Usak yay.), İstanbul, 2006, s. 81.

⁴¹ Naeim, s. 73.

Afgan ekonomisi tamamen dış yardıma bağımlı hale gelir. Bu durum ülke genelinde işsizliğin ve yoksulluğun artmasına neden olur. 2009 yılında cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylardan hiçbiri %50 oy alamayınca Hamid Karzai ülkede tekrar cumhurbaşkanı olarak beş yıl daha göreve devam eder. 2014 yılında yapılan seçimden sonra Karzai dönemi sona erer ve ülkeyi yönetmek için bir koalisyon hükümeti kurulur.⁴² Yıllardır savaş ve kargaşa içinde yaşayan Afgan halkı, yeni kurulan koalisyon hükümetinden umutlanır. Ancak bu hükümet de halkın beklenti ve hayallerini karşılayamaz. Koalisyon üyeleri olan Eşref Gani ve Abdullah Abdullah, ülkeyi hizmet yerine iktidar mücadelesine girerek birbirleriyle rekabet etmeye başlayınca yönetimde arzu edilen sonuç alınamaz. Bu fırsatı değerlendiren Taliban ve Daiş gibi örgütler Afganistan'ın farklı bölgelerinde faaliyetlerini sürdürmeye devam ederler ve zaman zaman saldırılar düzenlerler.⁴³

2019 yılında yapılan seçimlerde Eşref Gani ikinci kez cumhurbaşkanı olarak seçilir. Abdullah Abdullah ise *Ulusal Uzlaşma Konseyi/Şura-yı Musalihe-i Milli* başkanlığına getirilir. Eşref Gani'nin 2019 yılında ikinci kez başa gelmesiyle ülkede siyasi gerilimler ve güvenlik krizleri artarak devam eder. Afganistan bir yandan siyasi çatışmalarla karşı karşıya iken, diğer yandan da başta Taliban olmak üzere çeşitli gruplar faaliyetlerini artırır ve güçlenirler. Gün geçtikçe ülkede terör saldırılarının sayısı fazlalaşır. Belli bir aşamadan sonra ABD, Taliban ile barış görüşmelerine başlar. Artık Afganistan'da kalmak istemeyen ABD, Taliban'ın hükümette yer almasını istese de Taliban, ABD'nin Afganistan'a müdahale etmeyi bırakmasını ve ülkeyi terk etmesini şart koşar. Nihayet ABD Katar'ın başkenti Doha'da 29 Şubat 2020 tarihinde Taliban ile bir anlaşmaya varır. ABD askeri kuvvetlerinin Afganistan'dan çekilmesi, 5.000 Taliban mahkûmun serbest bırakılması ve Taliban'ın Afgan hükümetiyle barış görüşmelerine katılımının kolaylaştırılması bu anlaşmanın bir parçasıdır. Ancak Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani, Taliban mahkûmlarını serbest bırakma kararını Afganistan'daki Çeşitli halk grupları temsilcileriyle değerlendirir. Bu istişareler sonucunda 400 mahkûmun serbest bırakılmasına karar verilir. Taliban mahkûmların serbest bırakılmasıyla birlikte uzun bir aradan sonra ilk kez ABD ve bölgedeki diğer ülkelerin arabuluculuğunda Afgan hükümetiyle 13 Eylül 2020 tarihinde Doha'da barış görüşmelerine katılırlar. Bir süre devam eden müzakereler çıkmaza girer ve sonuç alınamaz. Bunun üzerine ABD, Afganistan'da barışı teşvik amacıyla Taliban ile ikinci kez anlaşma imzalar. Bu Anlaşmaya göre, 2021 yılının Mayıs ayına kadar kuvvetlerini tamamen Afganistan'dan

⁴² Salihy, s. 138.

⁴³ Mahdum, 28,29.

ekeceğini ilan eder. Süre içerisinde ABD Afganistan'dan aşamalı olarak çekilirken Taliban da ülkenin çeşitli bölgelerinde saldırılarını yoğunlaştırır ve savaş Afganistan'ın her tarafına yayılır. Eşref Gani, Taliban ile son nefesine kadar savaşacağını belirterek insanlara söz verdiği halde ilerleyen günlerde Afganistan'dan inanılmaz bir şekilde kaçar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne sığmır. Bunun zerine Taliban bütün ülkeye hâkim olur.⁴⁴ Böylece Afganistan'da ikinci Taliban dönemi başlamış olur.

1.2.AFGANİSTAN'IN COğRAFİ YAPISI VE STRATEJİK ÖNEMİ

1.2.1. Afganistan coğrafyası

İbn-i Haldun'un "coğrafya kaderdir" ifadesi son derece anlamlıdır. Gerçekten iki kelime ile Coğrafyanın üzerinde yaşadığı toplumlar için ne kadar önem arz ettiğini veciz bir şekilde belirtmiştir. Coğrafya bazen o ülkeye refah ve bolluk getirirken bazen de istikrarsızlıkların

⁴⁴ Jomhornews, 19.03. 2017, <http://www.jomhornews.com/fa/news/125790/> (Erişim Tarihi: 07.11.2021);

DW.COM, 29.02.2021, <https://www.dw.com/fa-ir/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7-%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%81%D9%82%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C-%D8%B5%D9%84%D8%AD-%D8%B1%D8%A7-%D8%A7%D9%85%D8%B6%D8%A7-%DA%A9%D8%B1%D8%AF%D9%86%D8%AF/a-52587504>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021);

DW.COM,02.03.2020, <https://www.dw.com/fa-af/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%A7%DA%AF%D8%B1-%DB%B5%DB%B0%DB%B0%DB%B0-%D8%B2%D9%86%D8%AF%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%85%D8%A7-%D8%B1%D9%87%D8%A7-%D9%86%D8%B4%D9%88%D9%86%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D9%85%D8%B0%D8%A7%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%A8%DB%8C%D9%86%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%B4%D8%B1%DA%A9%D8%AA-%D9%86%D9%85%DB%8C%DA%A9%D9%86%DB%8C%D9%85/a-52608226>, (Erişim Tarihi:

07.11.2021); 8AM, 19.08. 2016, <https://8am.af/moment-by-moment-day-3-of-the-peace-consultative-loya-jirga/>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021); TRT Haber, 29.02. 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-ile-taliban-arasinda-baris-anlasmasi-imzalandi-463947.html>, (Erişim Tarihi:07.11.2021); Hurriyet.com,

18.08.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/video/afganistandan-kacan-cumhurbaskani-esref-ganinin-nerede-oldugunu-acikladilar-41875997>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021); BBC Newz, 21.07. 2021,

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57913781>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

ortaya çıkmasına sebep olur.⁴⁵ Ülkelerin coğrafi konumları milli güçlerinin de en önemli parçası olagelmıştır.

Afganistan, Orta Asya, Hindistan yarımadası ve Orta Doğu'nun kesiştiği bir bölgede yer alır. Bu bölge Eskiçağ'da "Aryana", daha sonra "Horasan", günümüzde ise Afganistan adıyla anılmaktadır.⁴⁶

Afganistan'da 34 il ve 364 ilçe bulunmaktadır. İlleri kendi arasında birinci, ikinci ve üçüncü derece iller şeklinde ayırmak mümkündür. Bu derecelendirme bütün ilçeler için de geçerlidir. Başkent Kabil, Kandahar, Herat, Mazar-i Şerif, Kunduz, Celalabad ve Faryab ülkenin önemli şehirleridir.⁴⁷

Güneybatı Asya olarak bilinen bir bölgede yer alan ülke, 29 derece 30 dakika ve 38 derece 35 dakika kuzey enlemleri ile 60 derece 50 dakika doğu boylamlarında bulunmaktadır.⁴⁸ Tarihsel, coğrafi ve kültürel bağlamda Orta Asya'nın devamı olarak nitelendirilebilecek bu bölgede, dini ve siyasi bakımdan Ortadoğu'dan farklı değildir. Türkiye Cumhuriyeti ile karşılaştırıldığında yüzölçümü olarak 652.100 kilometrekare ile Türkiye'nin yüz ölçümünün dörtte üçüne denk gelmektedir. Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan; batısında İran, kuzeydoğusunda Çin; doğu ve güneyinde Pakistan'la uzun sınırları vardır. Deniz seviyesinden ortalama 2.000 m civarında yüksektir. Fakat bazı noktalarda bu yükseklik 2.000 metreyi aşmaktadır.⁴⁹

Ülke fiziki olarak incelendiğinde kuzeyi ve orta bölümleri sıradağlar şeklindedir. *Himalaya Dağları*, ülkeyi batı-doğu yönünde ikiye böler. Diğer bir önemli dağ silsilesi de *Hindukuş Dağları*'dır. Ayrıca *Bend-i Türkistan* ve *Kuh-i Sefid Dağları* gibi başkaca dağları da bulunmaktadır. Ülkenin geneli sıradağlardan oluşmaktadır. Bu dağlardan kuzey-güney geçişler yüksek geçitler ile yapılmaktadır. Ülkenin doğu bölgesinde bulunan Hayber Geçidi, Hindukuş Dağları'nda bulunan en önemli geçittir.

Yüksek dağ yapılarına sahip ülkede iklim de bu duruma göre şekillenmiştir. 7.695 m. Yükseklikteki Hindukuş dağları okyanustan içeri girecek nemin önünde büyük bir engel olarak

⁴⁵ Yılmaz Tezkan-Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, (Ülke yay.), İstanbul, 2013, s. 9.

⁴⁶ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, (Asam yay.), Ankara, 2003, s.5.

⁴⁷ Nasir, s. 15.

⁴⁸ Nuh Yılmaz, "ABD'nin Af-Pak Stratejisi ekseninde Afganistan Seçimleri", *SETA Analizi*, S.11, 2009, s. 6.

⁴⁹ Manzar, s. 25.

durur. Bu sebeple ülkenin genelinde karasal iklim özellikleri gözlemlenmektedir.⁵⁰ Çoğunlukla günlük hayatı negatif yönde etkileyen bu durumun ulaşımına da yansıdığı görülür. Kışın ülkenin kuzeyi ve güneyi arasındaki ulaşım kar yağışı nedeniyle zaman zaman sıkıntılara yol açar. Karasal iklimin özelliklerini bariz bir şekilde görmek mümkündür. Yazları sıcak ve kurak geçer. Yazın 40 dereceye kadar çıkan sıcaklıklar kışları ise eksi 20 dereceler civarına inmektedir. Bu durum ülkenin tarım ürünü verimine ve çeşitliliğine doğrudan etki etmektedir.⁵¹

Ülkenin ikinci coğrafi yapısında yüksek ovalar önemli yer tutar. Akarsu bakımından iyi bir durumdadır. Bu nehirlerin çoğunluğu çöllerde kaybolarak deniz ya da okyanuslara ulaşamamaktadır. En önemli akarsuyu *Amu Derya Nehri*'dir. Ülkenin en önemli tarım alanı Türkmenistan ile Özbekistan sınırı sınırında bulunan Amu Derya Nehri boyunca uzanan ovadır. Bu ovaya "Afgan Türkistanı" adı verilmektedir. Bunun yanında İndus Nehri'nin devamı olarak bilinen Kabil suyu ve Heri Rud Irmağı tarımsal sulamada kullanılan önemli su kaynaklarındandır. Ülkenin kuzeyinde bulunan sulu tarıma elverişli alanlar ülkenin bu bölümünün kalkınmasında önemli paya sahiptir.

Ülkenin diğer önemli bir fiziki özelliği de güneyde yer alan çöllerdir. Afganistan'ın temel geçim kaynağı tarım olduğu için bu çöl alanları tarım için hiç elverişli bölgeler değildir. Bu alanların tarıma elverişsiz olduğu için ülke ekonomisine ve tarıma katkısı bulunmamaktadır.⁵²

Ülkenin batısı ve güneyi boyunca İran Platosu uzanmaktadır. O nedenle bu bölge seyrek nüfusludur. Bölgede Deşt-i Margo ve Registan isimlerinde iki büyük çöl bölgesi yer alır. Tarihi özelliği olan Herat ve Vaha şehirleri bu bölgede bulunmaktadır. Özetle ülkenin kuzey bölgeleri tarıma elverişli iken güney bölgesi büyük ölçüde kurak ve çoraktır. Ülke topraklarında yer alan tarıma elverişli alanlar nedeniyle tarih boyunca çeşitli savaşların çıktığı

⁵⁰ Sadık Güleçen, *Afganistan ve Türkiye Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008, s. 11.

⁵¹ Humayun Begzad, *1994 Yılından Günümüze Kadar Afganistan'da Din Eğitimi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Din Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2012, s. 14.

⁵² Mir Gulam Muhammed Gubbar, *Afganistan Der Mesir- i Tarih*, C.I, (İntişarat- i Muhsin), Kabil, 1368, s.7.

kaydedilir. Ülkenin fiziki şartları hem insanını hem kültürünü hem de bölgede kurulan devletlerin yapısını derinden etkilemiştir.⁵³

1.2.2. Jeostratejik önemi

Afganistan coğrafyasının kıtalar arası geçiş bölgesinde olması nedeniyle dünya siyasetinde tarih boyunca jeostratejik açıdan önemli bir yeri olmuştur. Kuzey- güney yönünde uzanan Amu Derya Nehri, Türkistan ovaları ve batı-doğu yönünde İran Horasanı ile İndus vadisine yerleşmiş olan bu ülke; böyle bir geçiş ve kesişim noktasında bulunmasından dolayı tarihte “Dünyanın Kavşak Noktası” diye anılır. İslamiyet, Çin ve Hindistan kültürlerinin kesişim noktasında bulunan bu ülke; Orta Asya ve Orta Doğu’ ya ulaşmak için en uygun noktadadır. Harita üzerinde bakıldığında Asya Kıtası’nın merkez noktasında bulunan bu coğrafya, söz konusu kıtanın kalbi ve anahtarı olarak nitelendirilir.⁵⁴

Tarihsel olarak bakıldığında dünya üzerinde söz sahibi olmak isteyen Persler, Büyük İskender ve Timur’la başlayıp günümüze kadar devam eden savaşların ve anlaşmazlıkların hep bu topraklar üzerinde yoğunlaştığı görülür. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Rusya ile İngiltere arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların sebeplerinin başında bu ülkenin topraklarının kimin kontrolünde bulunacağı kavgasıydı. Rusya bu anlaşmazlıkta 100 yıl sonra da olsa galip gelerek Afganistan’ı 1979 yılında işgal eder. Ancak bu işgal; ABD, Avrupa ve İslam ülkeleri tarafından tepkiyle karşılanır.

Rusya’nın tarih boyunca güttüğü siyaset olan sıcak denizlere inme çabası ve İngiltere’nin XIX. yüzyılda sömürgeleri arasında en önemli yeri tutan Hindistan’ı koruma isteği ve XX. yüzyılda ise Doğu ve Batı blokları arasında tampon bölge olması ülkeyi bu dönemlerde de kilit ülke haline getirmiştir. Ayrıca yakın tarihe bakıldığında, Orta Asya yer altı kaynaklarının dış dünyaya ulaştırılması için bu toprakları, ABD’nin kendisine potansiyel düşman olarak gördüğü İran, Çin ve Rusya’ya karşı üs olarak kullanma isteği Afganistan’ı vazgeçilemeyen hale getirir.⁵⁵

Ülkeyi oluşturan etnik grupların fazlalığı, bu coğrafyayı adeta Avrasya’nın Balkanları halinde getirmiştir.⁵⁶ Balkanlara nispeten daha iç içe girmiş bir nüfus yapısına sahip olan bu

⁵³ Şeyhanlıoğlu, s. 63.

⁵⁴ Nasir, s. 17.

⁵⁵ Şeyhanlıoğlu, s.64.

⁵⁶ Adem Özder, “Avrasya Kavramı ve Önemi”, *Avrasya İnceleme Dergisi*, 2013, s. 65-70.

ülkede yüzyıllardır sorunlar devam etmektedir. Bölgede doğalgaz yataklarının yanı sıra altın ve petrol gibi yer altı kaynaklarının varlığının bilinmesi bu ülkeyi devamlı gündemde tutmaktadır.⁵⁷

Afganistan günümüzde bağımsızlığını tam anlamıyla kullanabilen ve kendisine yetebilecek bir ülke olma özelliğinden uzaktır. Bu bölgede yaşayan insanlar, üzerinde sergilenen gerek bölgesel gerek uluslararası güç mücadeleleri sebebiyle sürekli muzdarip olmuştur.⁵⁸ Bu topraklardaki en büyük problem, otoritede yetersizlik ve her bir etnik grubun kuvveti elde bulundurma isteğidir.⁵⁹

Hazar Havzası'ndan dünyaya kaynak aktarımı için 5 ana yol bulunmaktadır. Bunlar kuzey (Rusya), güney (İran), doğu (Çin), batı (Gürcistan, Türkiye) ve güneydoğu (Pakistan) hatlarıdır. Bu yollar arasında “Güneydoğu” hattından, Hazar Denizi'ndeki en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Türkmenistan'a ait bu kaynakların Afganistan üzerinden Pakistan'a ve oradan da Hindistan'a taşınması öngörülür. Bu durum Afganistan'ı stratejik önemini daha da artırmaktadır. Son yıllarda, ABD'nin bu bölgeye yönelik politikasının temel sebebi olarak Avrasya coğrafyasının gelişiminin önümüzdeki yıllarda yenisünya düzenini belirleyeceğine inanması ve bölgenin enerji kaynaklarının Rusya-İran tekelinde dünya pazarlarına açılmasını istememesi olabilir.⁶⁰

1.3.AFGANİSTAN'DA SOSYAL YAPI VE DEMOGRAFİK DURUM

1.3.1. Yönetim Şekli

Devlet yapısı yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Ülke başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Cumhurbaşkanı ve iki yardımcısı, halk tarafından beş yılda bir seçilir. Cumhurbaşkanının aynı zamanda orduya başkomutanlık görevi de bulunmaktadır. Anayasaya göre ülke yönetiminin en tepe noktasında cumhurbaşkanı yer alır. Yürütme gücünü elinde bulunduran hükümet, kanunların uygulanmasından sorumludur. Hükümet 25 bakanlıktan meydana gelir. Yasama gücünü elinde bulunduran yapı meclistir. Meclis ikiye ayrılır. Biri *Millet Şurası*dır ki halk iradesi bu meclise yansımaktadır. Bu

⁵⁷ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası* (Çev: Yelda Türedi), (Sabah Kitapları yay.) ,İstanbul, 1998, s. 140.

⁵⁸ Çağla Tuna, *Başarısız Devletlerin Bölgesel Güvenliğe Etkisi: Afganistan-Pakistan Etkileşimi*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2012, s. 65.

⁵⁹ Halatçı, s.8.

⁶⁰ Nasir, s.18; Büyükbaş, s. 12.

meclisin üyeleri seçimlerle belirlenir. En önemli iki görevi, hükümetin icraatlarını denetlemek ve yasa çıkarmaktır. Diğeri ise *Yaşlılar Şurası*dır. Üyeleri özel kanunlarla belirlenir.⁶¹ Yargı kurumu bağımsızdır. Anayasa Mahkemesi en üst düzey yargı organı olup dokuz üyesi bulunmaktadır. Bu üyeler cumhurbaşkanı tarafından atanarak göreve getirilirler. Yetki ve çalışma prensipleri yasalarla düzenlenmiştir.

Ülke 34 İle ayrılarak yönetilmektedir. Kabil, Herat, Belh, Kandahar, Gor, en önemli şehirlerindendir. Her İlin bir valisi olup söz konusu valiler bulundukları ilin yönetiminden sorumludurlar. Valiler cumhurbaşkanı tarafından atanırlar. Bulundukları ilde devletin en üst temsilcisidirler. İller ilçelere ayrılmıştır. Ayrıca dört yıllığına seçimle başa gelen *İl Meclisi* ya da *Şurayı Vilayeti* adıyla bilinen *il konseyleri* yerel yönetimin bir parçasıdır. Afganistan Anayasası'nın 139. maddesine göre bu il konseyi, hükümetin kalkınma hedeflerine katkıda bulunabilir ve yasaların öngördüğü şekilde ilin işlerini iyileştirebilir ve il ile ilgili konularda tavsiyelerde bulunabilir.⁶²

Ülke İslam Cumhuriyeti merkezi devlet sistemiyle yönetilmektedir. Geçici “Büyük Meclis” tarafından hazırlanan ve 16 Ocak 2004’te uygulamaya konulan Anayasa ile ülkenin siyasi ve idari şekli belirlenmiştir. Halk tarafından seçilen başkan kabineyi kurar ve ona başkanlık eder. Başkan büyük yetkilere sahiptir.

Hükümette yirmi beş adet bakanlık bulunmaktadır. Bu bakanlıklardaki sorumlu bakanlar devlet başkanı tarafından atanırlar. Daha sonra meclisin onayına sunulur. Meclisten güvenoyu çıkmasından sonra hükümet göreve başlar. Hükümette yer alan bakanların dağılımı bir denge gözetilerek etnik kökene göre yapılır.⁶³

⁶¹ Afganistan Ana Yasası, *Vizareti Adliye Websitesi*, Kabil, 2004, 82.Madde.

<https://moj.gov.af/dr/%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%B3%D9%8A-%D9%86%D8%A7%D9%81%D8%B0-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 22.11.2021).

⁶² Afganistan Ana Yasası, 138,139.Madde.

⁶³ Atayi, *Nigahi Muhtasar be Tarihi Afganistan*, s.35.

1.3.2. Sosyal Yapı

Günümüzde Afganistan adıyla anılan bu ülke, daha önce de ifade ettiğimiz gibi XX. yüzyılın ilk çeyreğinde tam bağımsızlığını elde eder. Özellikle XVIII. yüzyıldan önce siyasi bir birliğin olmadığı bu topraklar, parça parça değişik isimlerle anılagelmıştır.⁶⁴ Ülkede oran olarak çok az da olsa belirli bir kesim refah içerisinde yaşamaktadır. Bunları orduda çalışanlar, geniş arazileri olan ağalar, boy beyleri ve üst düzey bürokratlar şeklinde ifade edebiliriz. Orta denilemeyecek seviyede bir orta sınıftan söz edilebilir. Orta sınıf çoğunlukta memurlar, çiftçilerin bazıları ve esnaflardan meydana gelir. Geriye kalan büyük çoğunluk ise tarımla uğraşan ve geçimini zorla sağlamaya çalışan insanlardan oluşur. 1980 yılından itibaren savaflara rağmen eğitimdeki pozitif gelişmeler, orta sınıfı olumlu etkiler.⁶⁵

Ülke farklı etnik gruplardan oluşmaktadır. Etnik gruplar arasındaki bariz farklar ve milliyetçilik doğrusu ülkenin birlik ve beraberliği ile ortak hareket etme gücünü zayıflatmaktadır. Afganistan'ın coğrafi olarak gösterdiği çeşitlilik adeta halkına da yansımış ve o derece bir çeşitlilik ortaya çıkarmıştır. Uluslararası arenaya karşı bir ulus olma hissi oluşturulmaya çaba gösterilse de bunda arzu edilen başarı sağlanamamıştır.⁶⁶

Afganistan'da resmi dil olarak Darice ve Peştunca kullanılmaktadır. Bunların dışında yerel anlamda Özbekçe, Türkmençe, Beluci, ve Paşayi gibi otuza yakın dil konuşulduğu kaydedilir. Ülke genelinde Darice ve Peştunca en yaygın iki dildir.

Ülkede başta Kabil olmak üzere önemli bazı büyük şehirlerin dışında insanların çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşar. Özellikle kırsal kesimde evlerin çoğunluğu toprak ve balçıktan yapılardır.⁶⁷ Kırsal alanda nüfusun çoğunluğu akarsuların çevresinde toplanır. Geçimini hayvancılıkla sağlayan halkın bir kısmı göçebe hayat tarzını seçerken bir kısmı yerleşik hayata devam ederler. Bu kırsal kesimin tarımla uğraşma oranı, iklim ekonomik çeşitlilik ve politik kaynaklı olarak farklılık arz eder.⁶⁸

Birbirine bağlı güçlü bir aile yapısına sahiptir. Ülke genelinde değişik aile ve evlilik türlerine rastlanır. Genel olarak bakıldığında Afgan aile yapısı, aynı boydan ve köyden olmak

⁶⁴ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 17,25.

⁶⁵ Atayi, *Nigahi Muhtasar be Tarihi Afganistan*, s. 29.

⁶⁶ Kiren, s.13.

⁶⁷ Atayi, *Nigahi Muhtasar be Tarihi Afganistan*, s. 28.

⁶⁸ Esmatullah Surosh, "Afganistan'ın Etnik Gruplar Arasındaki Çatışmaların Temel Nedenlerinin Analiz", *kafkassam dergisi*, Ankara, 14 Ocak 2018.

üzere evliliğe müsaade eder. Erkek egemen bir yapı vardır. Evlilik sonrasında erkeğin ailesinin evinde yaşamaya devam edilir ve sıkça çok evliliğe rastlanır. Aile bağlarını güçlendireceği gerekçesiyle akraba evliliği yaygındır. Erkeklerde evlilik yaşı genellikle 18-20 iken kızlarda bu yaş 16-18 arasındadır. Evlilik ve nişanla ilgili törenlerde ve uygulamalarda etnik gruplar ve bölgeler arasında çeşitli değişikliklere rastlanır. Düğünlerin genel olarak üç gün üç gece sürüp yaz sonlarında ve güz başlarında yapılır. Ülke genelinde geniş ve kalabalık ailelerin ekonomik ve sosyal anlamda ön plana çıktıkları görülür. Bölgeler arasındaki devlet hizmeti eşit olmadığı için söz konusu geniş aileler ve aşiretler devlet gibi hareket edebilmektedirler. Otorite, miras ve şahsi isteklerin peşinde eşi görülmemiş bir yarış söz konusudur.⁶⁹

Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanlar, karşı karşıya kaldıkları her hangi bir problemin çözümünü devletten bekleme yerine probleme kendi yöntemleriyle çözüm bulmayı benimsemişlerdir. Ortaya çıkan problemler ve sıkıntılar aşiretin yaşlı erkelerinden oluşan meclislerde çözülür. Devlet ve vatandaş arasındaki sorunların çözümüne ise muhtar konumundaki “Malik” adı verilen kişiler aracı olur. Afganistan’da çocuklara veya her hangi bir konulan isimlerde genellikle İslami bir alt yapı görülür. İnsanlara konulan soyadı yakın zamanda başlamış olup genel olarak yöresel özellikler gösterir, bazen de yapılan mesleklere göre belirlenir.⁷⁰

1.3.3. Demografik Durum

Afganistan’da sağlıklı bir nüfus sayımının yapılamadığı görülür. Bunda en çok devam eden iç ve dış çatışmalar ile güvenlik problemi etkili olmuştur. Bu nedenle ülke nüfusunu net olarak vermek mümkün değildir. Ancak Afganistan Ulusal İstatistik ve Enformasyon Dairesi, ülke nüfusunun 2021 yılında 33.6 milyona ulaştığını açıklamıştır. Buna göre, nüfusun yüzde 51’ini oluşturan yaklaşık 17 milyon 100 bin kişiyi erkek, yüzde 49’unu oluşturan 16 milyon 500 bin kişiyi ise kadınlar oluşturmaktadır. Ayrıca raporda ülke nüfusunun yaklaşık dörtte üçünün kırsal bölgelerde dörtte birinin ise şehirlerde yaşadığı belirtilir. Ülke genelinde 1.5 ile iki milyon arasındaki insanın göçebe olarak hayatlarını sürdürdükleri tahmin edilmektedir.⁷¹

⁶⁹ “Afganistan Ülke Raporu”, *T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği*, 2017,s.7.

⁷⁰ Halatçı, s. 39.

⁷¹ Neshananews, 2021,

<https://neshananews.com/%D8%B3%D9%84%D8%A7%DB%8C%D8%AF/%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%80-%D8%A7%D8%AD%D8%B5%D8%A7%DB%8C%DB%8C%D9%87->

Afganistan, çeşitli etnik gruplardan oluşan bir ülkedir. Afganistan Anayasasında resmi olarak 14 etnik gruptan bahsedilir. Bunları; *Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Beluçiler, Paşayiler, Nüristaniler, Aymaklar, Araplar, Kırgızlar, Kızılbaşlar, Göceriler ve Brohaviler* şeklinde sıralayabiliriz.⁷² Nüfus yoğunluğu bakımından etnik grupları büyükten küçüğe Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler ve diğerleri şeklinde ifade edebiliriz.⁷³

Afganistan'ın halkının %99'u Müslümandır. Bunların yaklaşık dörtte üçünün Sünnilerden dörtte birinin ise Şii Müslümanlardan oluştuğu tahmin edilmektedir. %1'i ise diğer dinlere mensuptur.⁷⁴

Büyükten küçüğe etnik gruplardan kısaca bahsedecek olursak; *Peştunlar* bugün Afganistan'da en kalabalık ve hâkim etnik gruptur. Afganistan'a kuzeyden geldikleri ve Süleyman Dağları yakınlarına yerleştikleri rivayet edilir. Daha sonra Hint kökenli olduğuna inanılan bazı yerel gruplarla karışırlar. Söz konusu dönemde bunlara patan-pathans (pastun-pahtun) adı verilir. Yerlilerin de etkisiyle Peştun dilini günümüze kadar konuşmaya devam ederler. Tarihi süreçte kuzeyden gelen çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu çeşitli gruplar bu bölgeye gelip yerleşmişler, halkın etnik yapısı yeniden şekillenerek günümüz Afganistan halkına oluşturmuştur.⁷⁵ Kesin bir nüfus sayımı olmasa da ülke nüfusunun yarıya yakını Peştunların oluşturduğu tahmin edilmektedir. Bunlar Sünni-Hanefi Müslümanlardır.

Tacikler, Afganistan'da ikinci büyük grubu oluşturur. Bunların köken itibariyle Arap olduğunu iddia eden kaynaklar olduğu gibi İran ve Türk kökenli olduklarına dair birçok

%D8%AC%D9%85%D8%B9%DB%8C%D8%AA-

%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-

%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%D9%84-1400/, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).

⁷² Abdullah Yegin, “Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu”, I. Baskı, (SETA yay.), İstanbul, 2015, s. 38.

⁷³ Gulam Hussam Haideri Havati, *Afat-i İnkilab-i Afganistan*, (İntişarat-i Horasani Bastan), İran, 1395. s.146; Qayyum Soruş, “Kitab-i ‘Hazaraha ve Devleti Afgan’ Rivayeti az Cenbehayi Nahoşayend-i Tarihi Afganistan”, 29/02/1398, <https://www.etilaatroz.com/77451/book-hazaras-afghan-government-account-unpleasant-aspects-afghanistans-history/>, (Erişim Tarihi: 18.11.2021); 8subh, “Nagoftahayi Konfransi Bon”, 1396, <https://8am.af/unspoken-conference-bon/>, (Erişim Tarihi:16.11.2021); www.ozelliklerinedir.com, "Afganistan Ülkesi Özellikleri", Ankara, 2015, <https://www.ozelliklerinedir.com/afganistan-ulkesi-ozellikleri/>, (Erişim tarihi:15.11.2020.)

⁷⁴ Qurban Ali Muhaqqiq Oruzgani, *Berresiyi Riş Hayi Tarihi Teşeyyo der Afganistan*, (İntişarat-i Aşiyaneyi Mehr), Qum-Iran, 1390, s.16.

⁷⁵ Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 13.

rivayete de rastlamak mümkündür. Taciklerin Afgan nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturdukları tahmin edilmektedir. Tamamı Sünni ve Hanefi mezhebine mensuptur. Genellikle başkent Kabil civarında, Kuhistan bölgesinde, Amu-derya Vadisi'nin üst kısmında ve Hindukuş Dağları'nın kuzeydoğu kesimleri ile Herat çevresinde yaşarlar. Ağırlıklı olarak ticaret ve tarımla uğraşan Tacikler, son dönemlerde ülkenin yönetiminde de önemli görevler üstlenmeye başlamışlardır.⁷⁶

Hazaralar, ülkede üçüncü büyük grubu oluştururlar. Genel kanaat Hazaraların Türk menşeli olduğu yönündedir. Bazı kaynaklarda bunlardan Türk-Moğol karışımı olarak da söz edilir. Çoğunluğunu Şii inancı oluşturur. Dilleri, Türkçe, Moğolca ve Farsça karışımı denebilecek Dari dilinin farklı bir versiyonu olan Hazaragi'dir. Genellikle Hazaraların içinden çıkan *Hizb-i Vahdeti İslami Afganistan* ve *Hizb-i Vahdeti İslami Mardomi Afganistan* adlı partileri desteklerler. Özellikle 2004 seçimlerinden sonra başkan yardımcılarında birinin Hazara menşeli olduğu görülür.⁷⁷

Özbekler, Afganistan'daki en eski Türk topluluklarından biridir. Ağırlıklı olarak ticaret, tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Sünni olup Hanefi mezhebine mensupturlar. Çağatay, Kıpçak, Karluk, Katağan ve Kongurat gibi farklı boylardan oluşmaktadır. Afganistan'daki dördüncü büyük grubu meydana getirirler. Eğitim-öğretime çok değer verdikleri görülür. Ağırlıklı olarak Ser-Pul, Kunduz, Andhoy, Şibirgan, Taş-Kurgan, Mezar-ı Şerif, Belh, Maymene, Akça ve Bala Murgab vb. bölgelerde yaşarlar.

Türkmenler Afganistan'da beşinci büyük grubu oluştururlar. Ülkede Özbeklerden sonra en büyük Türk topluluğu olarak bilinirler. Çoğu hayvancılık ve tarımla uğraşır. Türkmen bölgesinde dokunan kilimlerin Afgan ekonomisinde önemli bir payı bulunur. Ağırlıklı olarak Afganistan'ın kuzey bölgelerinde yaşarlar.⁷⁸ Bunların dışında kalan diğer etnik gruplar sayıları çok büyük olmayan küçük topluluklardır.

Ülkede genel olarak Asya ve Orta Doğu kültürünün hâkim olduğunu söylemek yanlış olmaz kanaatindeyim. Afganistan genel olarak genç bir nüfusa sahiptir. Hatta Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) kayıtlarına göre nüfusun yaklaşık %64'ü 25 yaşın

⁷⁶ Saray, "Afganistan", s. 402.

⁷⁷ Mohammad Kazım Rahimi, *Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı koruma Çabaları (1979-2014)*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliği ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2018, s. 14.

⁷⁸ Yegin, s. 41.

altındadır.⁷⁹ Bu durum Afganistan'ın geleceği için eğitim, iş, sağlık ve istihdam açısından olumlu bir göstergedir.

1.4.Ekonomik Durum

Afganistan ekonomisinin ana unsurlarını tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi ve madencilik oluşturur. Tarım ve hayvancılık ekonomide en önemli yeri tutar. Afganistan, tüm geri kalmışlığına rağmen İslam ülkeleri arasında planlı kalkınma çabalarını ilk başlatan ülkelerden biri olmuştur. İlk beş yıllık kalkınma planının uygulanmasına 1956-1961 yılları arasında başlanır ve sonraki yıllarda beş yıllık planlar şeklinde devam edilir. Ülke coğrafyasının büyük bir kısmını dağlık alanlar oluşturmaya ve iklimin genel olarak kurak geçmesine rağmen belli bölgelerde yer alan nehirlerle bağlantılı olarak inşa edilen sulama kanalları sayesinde çeşitli bölgelerde yer alan ovalardan sulu tarım şeklinde yararlanılmaktadır. Buralarda ağırlıklı olarak tahıl, sebze, meyve ve pamuk yetiştirilmektedir. Hayvancılığın da ülke ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu görülür. Başta stragan kürkü üretiminde kullanılan karakul kuzu derisi olmak üzere çeşitli hayvansal ürünler ülke dışına ihraç edilen ürünler arasında yer alır.⁸⁰

Başta Hindukuş Dağları'nın kuzey yamaçları olmak üzere Afganistan'ın farklı bölgelerinde zengin kömür havzaları bulunmaktadır ve yılda yaklaşık 118.700 ton kömür çıkarılmaktadır (1980-1981). Kuzey Afganistan'ın Şibirgan ve Saripul bölgeleri doğal gaz rezervleri bakımından zengindir.⁸¹ Ayrıca demir, çinko, kurşun ve petrol mevcuttur ve en zengin berilyum ve Yakut (safir) yatakları ülkenin güneyinde yer alır. Ülkede yeterli miktarda kaya tuzu yatakları bulunmasına rağmen ulaşım eksikliği üretimi sınırlandırmaktadır. Dış müdahaleler olmayıp iç istikrar gerçekleştiği zaman ülke endüstrisinin büyüdüğünü kısa süre içerisinde birçok sektörde günlük yaşam için gerekli üretimin yapıldığını görmek mümkündür. Dış yardımla büyük şehirlerde kurulan tekstil, deri, ayakkabı, plastik, bisiklet, cam ve şişe fabrikaları mevcuttur. Afgan ordusunun mühimmat ihtiyacını karşılamak için bazı askeri fabrikalar da kurulmuştur. Bunların dışında çimento, şeker ve gıda fabrikalarının yanı sıra farklı yerlerde çeşitli üretim tesisleri bulunmaktadır. Ülke içinde ulaşım kara yolları ile

⁷⁹ UNFPA, “Young People”, <https://afghanistan.unfpa.org/en/node/15227>, (Erişim tarihi:25.11.2020).

⁸⁰ Saray, “Afganistan”, s. 403; Nasir, s. 24.

⁸¹ Saray, “Afganistan”, s. 404; Muhammad Amin Sadid, *Afganistan Ekonomisinin kalkınmasında Enerjinin Rolü ve Önemi*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s. 35.

sağlanmakta olup demiryolları gelişmemiştir. 1978 yılında bir Fransız şirketi tarafından Kabil, Kandahar ve Herat'ı birbirine bağlayan ve batıda İran'a ve güneyde Pakistan'a uzanan bir demiryolu hattı inşa edilmiştir. Amu-derya'ya giden nakliye sektöründe küçük deniz araçları da kullanılmaktadır.⁸²

Afganistan'ın resmi para birimi Afganî'dir ve yaklaşık 100 Afgan posta pulundan oluşur. Konvertibl bir para birimi olmadığı için uluslararası para piyasalarında arzu edilen bir para birimi değildir.⁸³

2018 yılında tarım ve hayvansal ürünlerden oluşan haşhaş, meyve, yün ve deri ihracatından yaklaşık 900 milyon dolar gelir elde edilmiştir. Genel olarak haşhaş, el yapımı kilim, yün, pamuk, deri, değerli taşlar ve mücevherat ülkenin ihraç ürünleri arasında yer alır.

2018 yılında 7.4 milyar dolar olarak tahmin edilen Afgan ithalatı, yabancı sermaye, gıda ve petrol ürünleri ile bir takım tüketim mallarından oluşmaktadır. Öte yandan, hayvancılık Afgan ekonomisinin temel unsurlarından biridir. Tarımın yanı sıra hayvancılık da yaygın olarak insanların uğraştığı bir alandır.⁸⁴

Ekonomiye ait kaynaklara göre Afganistan bütçesinin yalnızca yüzde 33'ü yurtiçi gelirlerden, yüzde 66'sı ise dış yardımlardan sağlanmaktadır. Siyasi istikrarsızlık, devam eden savaş, yolsuzluk, gittikçe kabaran suç oranı ve işsizlik, Afganistan ekonomisinin büyümesinin önünde en önemli engellerdir.⁸⁵

1.5.Eğitim Öğretim Durumu

Afganistan günümüzde bilimsel ve kültürel faaliyetleri ile tanınmasa da bu topraklar İslam tarihinde önemli bilim ve kültür merkezlerine ev sahipliği yapmıştır. Gazneliler ve Mogollar dönemlerinde Gazne ve Herat gibi çeşitli şehirler birçok bilim insanının yetiştirildiği önemli ilim ve kültür merkezleri olmuştur. Örneğin bilime, edebiyata ve kültüre

⁸² Saray, "Afganistan", s. 404.

⁸³ Abdul Khabir Mokhtari, *ABD'nin Afganistan Müdahalesi; Ülkedeki Güven Açığı ve İstikrarsızlığın Analizi*, (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2019, s. 25,27.

⁸⁴ Nasir, s. 23.

⁸⁵ M.Hanif Sofizada, "İqtisadi Afganistan ba kodam masir der hareket ast/Afganistan ekonomisinin yönü hangi tafaraftadır", 8subh, kabil, 1398, <https://8am.af/which-one-is-the-economy-of-afghanistan/>, (Erişim Tarihi:19.11.2021).

önem veren Gazneli Mahmud gibi bazı yöneticiler zamanında matematik, coğrafya, felsefe ve astronomi alanlarında büyük bilginlerin yetiştiği görülür. *Biruni, Beyhakî, Utbi ve Firdevsi* bunlardan bazılarıdır. Gazneli Mahmud'un edebiyat alanında *Unsuri, Farruhi, Ascudi ve Cezairi* gibi meşhur şairlere büyük destek verdiği nakledilir. Günümüzde ekonomik ve sosyal olarak gelişmemiş bir ülke olan Afganistan'da eğitim kurumları da yeterli değildir. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşadığı için ülkede okuryazarlık oranı çok düşüktür.⁸⁶

Afganistan'daki eğitim sisteminde ilköğretim (6 yıl), orta öğretim (3 yıl) ve Lise öğretimi (3 yıl) şeklinde uygulanmaktadır. 2008 yılında çıkarılan kanunlara göre ilk ve orta öğretim zorunludur. Başta büyük şehirlerde olmak üzere belli bölgelerde insanlar çocuklarını 4-6 yaş arası okul öncesi eğitime yani anaokuluna gönderirler. Orta öğretim, öğretmen eğitimi, teknik ve mesleki eğitim ve genel orta öğretim şeklinde üçe ayrılır. Bu aşamalardan sonra, alanlarıyla ilgili yükseköğretim kurumlarında isteyenler eğitimlerine devam ederler. Bu belirttiğimiz devletin resmi okulları dışında medrese adı altında insanlar çocuklarını camilere ve bu anlamda din eğitimi veren yerlere gönderirler.

Afganistan'ın eğitim sistemi otuz yıldan daha fazla süredir devam eden savaş ve çatışmalardan dolayı olumsuz anlamda ciddi şekilde etkilenmiştir.⁸⁷ Her şeye rağmen 2001'den itibaren eğitimde önemli ilerlemeler sağlandı. Afganistan Hükümeti, kalkınma ortaklarının ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle 13.000'den fazla yeni okulun faaliyete geçmesini sağladı. 2001 yılında Taliban'ın yönetimden çekilmesinden bu yana okullara devam eden öğrenci sayısı bir milyondan yaklaşık dokuz katına çıkmış ve bu öğrenciler arasında kız çocuklarının oranı yüzde 40'a kadar yükselmiştir.⁸⁸

Reform ve yeniden yapılanmanın diğer alanlarda da önemli etkileri olmuştur. Afganistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2015 yılı verilerine göre yıllık liseden mezunların sayısı 2001'de 10.000 civarında iken bu sayı 2013 yılında 266.000'e, 2015'te ise 320.000'lere kadar çıkmıştır. Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) ve Afgan İstatistik

⁸⁶ Saray, "Afganistan", s. 408.

⁸⁷ Sadid, s.12.

⁸⁸ Asadullah Hanif Balhi, "Plani İstratejike sevvümi milliyi Maaref (1396-1400) / Üçüncü Milli Eğitim Stratejik Planı (1396-1400)", *Riyaseti Umumi Plan ve Arzyabi- Vezareti Maaref*, Kabil, 2016, s.1.

Merkezinine göre, devlet üniversitelerinde kayıtlı olan öğrenci sayısı 2001'de 7.800 iken 2015 yılında bu sayı 174.425'e yükselmiştir.⁸⁹

2012 yılı verilerine göre Afganistan'da 19 üniversite bulunmaktadır. Son yıllarda özel üniversitelerinin sayılarının da arttığı görülür. Ülkede 2001 yılı öncesi çok düşük olan okuma yazma oranı 2015 yılına gelindiğinde bu oran %38'e yükselmiştir. Bu oran hem %84'lük uluslararası ortalamanın hem de Pakistan (%56) ve İran (%87) gibi komşu ülkelerin oldukça altındadır. Okullaşma ve okuryazarlık oranlarındaki düşüklük, fakirlikten dolayı okula gidilememesi, öğretmen eksikliği ve kırtasiye yetersizliği gibi nedenlerden dolayı istenilen verimin elde edilememesinden kaynaklanmaktadır.⁹⁰

2001 yılından itibaren Taliban her ne kadar yönetimden çekilse de kırsal bölgelerde hâkimiyeti devam ettirdiği için iki başlılık nedeniyle eğitimde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Devlet sadece şehir merkezlerindeki okullara hâkim olabilmıştır. Kırsal bölgelerde Taliban'ın kız çocuklarının okula devam etmesini istemediği için bazı yerlerde okulları kapatırken bazı yerlerde de okul binalarını ateşe vermiştir. İşte bu sebeplerden dolayı eğitimde ülke genelinde bir birlik sağlanamamış ve birçok olumsuzluklar yaşanmıştır. 2019 yılı rakamlarına göre Afganistan'da yaklaşık 3.7 milyon çocuk okul çağında olmasına rağmen okula devam edememektedir.

2021 yılı Ağustos ayında Taliban'ın bir kez daha genel olarak yönetimi ele geçirmesi ülkede tekrar eğitimin gidişatını belirsiz hale getirmiştir. Şuan da eğitim sistemi birçok sorunla karşı karşıya olup içinden çıkılmaz bir hal almıştır.⁹¹

⁸⁹ Human Rights Watch, "Afganistan'da kızların eğitime erişimi", 2017, <https://www.hrw.org/gbz/report/2017/10/17/310062>, (Erişim tarihi: 14.12.2020).

⁹⁰ Naqibullah Obayd, "11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Kalkınma Dönüşümü", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.9, Ankara, 2017, s. 140.

⁹¹ <https://csrskabul.com/?p=4946>, 2019, (Erişim Tarihi: 27.11.2021); <https://www.dw.com/fa-af/%D8%A8%D8%A7%D9%86%DA%A9-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%AD%D8%AF%D9%88%D8%AF-%D9%86%DB%8C%D9%85-%D9%87%D9%85%D9%87-%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%AA%D8%A8-8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%AE%D8%AA%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%B3%D8%A8-%D9%86%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D9%86%D8%AF/a-55205204>, 2020, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAZARALAR

2.1.HAZARA KELİMESİ VE ANLAMI

Hazara kelimesinin anlamı ve kökeni hakkında farklı görüş ve rivayetler bulunmaktadır. Kelimenin etimolojisine dair iddiaları üç grupta incelemek mümkündür:

- Hazara kelimesini Farsça *hezar* kelimesiyle ilişkilendirenler.
- Onun bir “coğrafi isim” olduğunu öne sürenler.
- Hazara kelimesini *Hazar Denizi* ile ilişkilendirenler.

Bu kelimenin Farsça *hezar* kelimesinden geldiği fikrinden hareketle etimolojik analizler yapanlar olmuştur. Bazı kaynaklar, halk arasında dillendirilen çeşitli efsaneleri referans alarak söz konusu kelimenin Moğolların askerî sistemindeki *binlik* taksimattan geldiğini, Hazaraların yaşadığı bölgenin (Hazaracat) *bin pınar*, *bin ırmak* ve bin dağa ev sahipliği yapıp *bin aile*, *bin kavim* anlamında kullanıldığını ve Gur Sultanı Alaveddin Gurlu’nun Selçuklu Sultanı Sencer’e haraç olarak *bin at* verdiği şeklinde anlamlar yüklemişlerdir.⁹²

Bunlar arasında en yaygın ve kabul gören görüş, Hazaraları Moğollarla ilişkilendiren ve Hazara kelimesini de yukarıda işaret edildiği gibi Moğolcadaki *bin* (ming, miangan) sözcüğünün Farsçadaki karşılığı olan *hezar* kelimesinden geldiği fikridir. Bu görüşü savunanlar, Hazaraların Cengiz Han’la bölgeye gelen Moğol askerlerinin bakiyeleri olduğunu öne sürerler. Bu görüşe göre XIII. yüzyıldan itibaren günümüzde Hazaraların yoğun olarak yaşadığı Afganistan coğrafyasının orta kısmında yer alan *Hazaracat* bölgesine gelen Moğol askerlerinin yerel halkla karışması sonucu Hazara halkı oluşurken yerel halk bu topluluk için Hazara adını kullanmaya başlamıştır.⁹³

İkinci görüşü savunanlar ise Hazara kelimesinin Farsçadaki *bin* ile ilişkisini reddederek bu kelimenin Cengiz Han döneminden çok daha önceye uzanan coğrafi bir bölge ismi olduğunu dile getirirler. İlk kez XIX. yüzyılda Fransız tarihçi, arkeolog ve dil bilimci

⁹² Kazim Yazdani, *Pojohişi der Tarihi Hazaraha*, C.1,2, (Çapi Ganjineyi Tohran), Tohran, 1385, s. 96; Gul Mohammad Sultanoghli, *Afganistan'da Şiilik Tarihi ve Hazaralar*, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2018, s. 55; Mohammad Evaz Nabizada, “Manşei Tarihi Aqvam Hazara”, 28 Aralık 2014, <https://www.kabulpress.org/article223743.html>, (Erişim tarihi: 05.12.2021).

⁹³ Timor Hanov, *Tarih Milli Hazara*, (Çev: Aziz Tuğyan), Çab Haneyi İsmailiyan, Pakistan, 1372, s. 23.

Joseph Pierre Ferrier tarafından ortaya atılan bu görüş daha sonra aralarında Abdulhay Habibi'nin de yer aldığı bazı Afganistanlı tarihçi ve dil bilimciler tarafından da desteklenmiştir. Bir kısım dil bilimciler ise isim benzerliğinden yola çıkarak Hazara adını Hazar Denizi ile ilişkilendirmişler ve Hazaraların, Hazar Denizi civarında yaşayan Türklerden geldiğini ve zamanla Afganistan'a göç ettiklerini öne sürmüşlerdir.⁹⁴

Bütün bunların dışında bazı eski farsça metinlerde Hazaracat bölgesinin daha önceki adının Berberistan olarak isimlendirildiği şeklinde bilgiler de mevcuttur.⁹⁵ Yine İslam'ın bu bölgeye geldiği dönemlerde Hazaracat'ın kuzey doğusuna *Ğarcistan* veya *Guristan* isimlerinin verildiği hatta bazen bütün Hazaracat bölgesinin bu adlarla anıldığı şeklinde kayıtlar da vardır.⁹⁶

2.2.HAZARALARIN TARİHİ ve BU KONUDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Coğrafi sınırları belirleyen önemli faktörlerden biri de siyasi hâkimiyettir. Siyasi egemenliğin genişlemesi veya azalmasıyla yerinden edilen toplulukların, yüzyıllar boyunca yerleştikleri bölgelerde yeni etnik gruplar oluşturduklarını söylemek yanlış olmaz. Asya tarihinde genellikle bir kavşak olarak gösterilen Afganistan coğrafyası bu hareketlerin ve yerleşimlerin istisnai örneklerindendir. Orta Asya bölgesinde (Türkistan) yer alan Afganistan, binlerce yıldan bu yana çeşitli toplulukların doğudan batıya ve kuzeyden güneye göç ettikleri bir bölge olmuştur. Başka bir ifade ile Afganistan, farklı halkların ve kültürlerin iç içe geçtiği bir coğrafya olagelmıştır. Bu nedenle Seyid Asker Musevî, sosyologların Afgan toplumunu daha net bir şekilde tanımlamaya yardımcı olmak için, Afgan toplumbilimcilerine çini sandık modelini kullanmalarını tavsiye eder. Ona göre, Afgan toplumu iç içe geçmiş düzinelerce saksı çömleğinden oluşmaktadır. En küçüğünden en büyüğüne sıralanan bu devreler, kimliğin zirvesinde Afgan toplumunu oluşturmak için birleşir. Bu sandıkta Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler, Beluciler, Nuristanlılar ve Kırgızlar gibi farklı kabile ve

⁹⁴ Mohayyuddin Mehdi, *Tebar ve Zeban-ı Merdum-ı Hazara*, (Amiri yay.), Kabil, 2015, s. 352; Abdulhai Habibi, *Coğrafiyayı Tarihi Afganistan*, (Meyvand yay.), Kabil, 1382, s.118.

⁹⁵ Sayed Asker Musevi, *Hazarahayi Afganistan (Tarih, Farhang, İktisad, Siyaset)*, (İntişarat-i Muassiseyi Ferhengi Honeri Naqşi Simorğ), Tohran-Iran, 1379, s.68.

⁹⁶ Mir Gulam Mohammad Gubar, *Coğrafiyayı Tarihi Afganistan*, (Matbua-i Devlet), Kabil, 1368, s. 173; Hüseyin Nayil, *Sahtar Tabeyi Hazaracat*, (İntişarat-i Salsal), Kum-İran, 1381, s.65.

halklar bulunmaktadır. Her biri bağımsız sandık olsa da dışarıdan tek bir sandık gibi görünmektedir. O sandık da bugünkü Afganistan'dır.⁹⁷

XIX. yüzyılın hemen başlarında İngiltere ve Rusya arasında bir çekişme sahası olarak uluslararası siyasete giren Afganistan, batılı bilim adamlarının dikkatini çeker ve o tarihten itibaren bu ülke ve ahalisi ile ilgili pek çok çalışma yapılmaya başlanır. Özellikle bölgeye seyahat eden batılı müsteşriklerin Afganistan'daki çeşitli toplulukların tarih ve menşeleri konusunda yaptıkları çalışmalar ve tespitler, bu ülkenin tarihine ışık tutar mahiyettedir. Bu nedenle ortaya atılan bazı görüş ve fikirlere ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır.⁹⁸ Zira Afganistan coğrafyasında yer alan etnik grupların menşeleri ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda ilmî hakikatlerin yanı sıra siyasi düşüncelerinde etkili olduğu bilinmektedir.⁹⁹

Hazaraların menşei, tarihi, hangi ırka ve millete mensup oldukları XIX. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Daha önceki dönemlerde Hazaralarla ilgili fazla araştırma bulunmayıp belli kaynaklarda çok az bilgi rastlanılmaktadır. Bu konuda yeterli çalışma bulunmamasının nedeni Afganistan'ın siyasi süreciyle yakından ilgilidir. Afganistan kurulmadan önce, Hazaralar feodal ve kabileler şeklinde yaşıyorlardı. Afganistan devlet olarak kurulduktan sonra iki büyük güç olan İngiliz ve Rusların büyük oyunları arasında kalır. Bu süre zarfında sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetleri de sınırlı olmuştur. Nitekim süreç içerisinde sosyal ve siyasi bir değişimin olmadığı görülür. Bu gelişmeler Afganistan'da yaşayan halklar konusunda araştırmayı geciktirip kısıtlamıştır. Bu dönemlerde söz konusu alanlarda araştırma yapan bilim adamları da genellikle Batılılar ve Ruslar olmuştur. Nihayet XIX. yüzyıldan itibaren Afgan bilim adamlarının da araştırma yapmaya başladıkları görülür.¹⁰⁰

Elimizdeki mevcut bilgilere göre Hazara adının geçtiği bilinen en eski kaynak, Zahirüddin Muhammed Babür tarafından XVI. yüzyılda kaleme alınan *Babürnâme* olduğu anlaşılmaktadır. Hazaraların bir topluluk olarak ifade edildiği ilk eser olan bu kitapta, *Babür Şah'ın 1506 yılında Afganistan topraklarını ele geçirme girişimi esnasında gelişmiş bir sosyal yapıya ve bütünleşmiş gelenek göreneklere sahip Hazara halkıyla karşılaştığı* bilgilerine yer

⁹⁷ Musevi, s. 45.

⁹⁸ P.H.Metlend, *Hazaraha ve Hazaristan*, (Çev: Mohammad Kareem Gizabi), Merkez Ferhengiyyi Nevisindegani Afganistan, Kabil, 1376, s. 10.

⁹⁹ Sultanoghli, s.49.

¹⁰⁰ Rahimullah Farzam, "Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Hazara Toplumu", *Rapor*, (Şubat 2020, 2.Basım), (İram Yay), Ankara, 2020, s.8.

verilir. Babür Şah, Hazaraların Kabil civarında *Geryu* ve *Gur* dağlık bölgeleri ile Gazne (Gazni) dolaylarında yerleştiklerini belirterek buralarda yaşayan Hazara kabilelerinin Moğol dilini konuştuklarını ve göçebe bir hayat sürdürüklerine işaret eder.¹⁰¹ Bu dönemde göçebe bir hayatı benimseyen Hazaralar, Babür Şah'a vergi verip Babür Devleti'ne bağlılıklarını kabul ederken bunlar arasında yer alan Türkmen Hazaralarının buna karşı çıkıp isyan ettikleri kaydedilir.¹⁰²

Hazaralar hakkında önemli bilgiler içeren diğer bir kaynak ise Safevi Hükümdarı Şah Abbas Dönemi'nde (1571-1629) İskender Bey Türkmen tarafından kaleme alınan *Tarih-i Âlem Ara-yi Abbasi*'dir. Bu eserde Din Muhammed Han Özbek'in, Şah Abbas'a karşı savaşmak üzere yaklaşık üç bini *Hazaracat*'tan gelen 15 bin kişilik ordu topladığı ifade edilir.¹⁰³ Bunların dışında Hazara adının geçtiği diğer metinleri ancak XIX. yüzyıldan itibaren görmek mümkündür.¹⁰⁴

Afganistan ve Hazaralarla ilgili ilk ayrıntılı inceleme ve bilgiler, XIX. yüzyılda İngiliz subay ve memurların tutmuş olduğu kayıtlarda yer almıştır. Bu konuda en önemli çalışma 1796 yılında Doğu Hindistan Şirketi bünyesinde bölgeye gelen Ountstuart Elphinstone'a aittir. Elphinstone, Hindistan'da yaşadığı dönemde Farsça ve Sanskritçe öğrenerek bölge tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında bu bölgede araştırmalar yapan Elphinstone, bölge halkıyla ilgili kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Yaptığı çalışmalarda XIX. yüzyıl Afganistan'ının dili, dini ve yaşam şeklini de ele almıştır. Söz konusu şahıs, bu çalışmalarından dolayı İngiliz hükûmetinin takdirini kazanmış ve Mumbai valiliğiyle ödüllendirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde XX. yüzyıldan başlamak üzere Hazaralar konusunda yapılan çalışmaların çoğaldığını söylememiz mümkündür.

2.3.HAZARALARIN MENŞEİ (KÖKLERİ) MESELESİ

Hazaralar'ın tarihsel kökeni hakkında antropologlar, etnograflar ve tarihçiler tarafından çeşitli teoriler öne sürülmektedir. Genel olarak kaynaklarda Hazaralar'ın Afganistan coğrafyasının yerli halkı olduğu, Moğol kökenli oldukları, Türk kökenli oldukları ve Türk-

¹⁰¹Zahiruddin Muhammed Babür, *Babürname-2*, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 203.

¹⁰² Babür, s. 225.

¹⁰³ İskender Bek Türkmen, *Tarih-i Âlem Ara-yi Abbasi*, (İntişarat-i Emir-i Kebir.), Berlin, 2002, s. 569.

¹⁰⁴ Mehdi, s. 352.

Moğol karışımı bir kökene sahip oldukları şeklinde görüşte yer almaktadır. Öncelikle bu dört görüş hakkında kısaca bilgi vermeye çalışalım.

2.3.1. Hazaralar Afganistan'ın Yerli Halklarından mı?

Fransız araştırmacı G.P. Ferir, XIX. asırda ilk defa Hazaralar'ın bölgenin yerli halkı olduğunu büyük İskender'in Afganistan topraklarını fethi sırasında onların bu coğrafyada yaşadıklarını belirtir. Bu görüşünü Yunan tarihçi Unitus Kurtivus'a dayandırır. Zira söz konusu tarihçinin İskender'in doğu seferinden ve bu bölgeleri işgal etmesinden bahsederken günümüz Afganistan topraklarında yaşayan halkları Hazaralar'ın ataları olduğunu kaydettiğini gerekçe gösterir.¹⁰⁵

Afganistan'la ilgili çeşitli araştırmaları bulunan Abdulhay Habibi de Hazaralar'ın bu bölgenin yerli halklarından olduğunu belirterek bu görüşü destekler. Ona göre öncelikle Hazara ismi sadece Afganistan'ın merkezinde yaşayan Hazaralar için kullanılmamıştır. Mahub, Haripur, Ebut Âbad, Pahlayi, Kagan ve Keşmir dağlarının etrafında yaşayan insanlara da Hazara denilmekte idi. Muhtemelen burada yaşayan insanlar, Hind ve Âryayi ırklarına mensuptular. Habibi, Hazaraların Cengiz Han'ın askerlerinden sayılamayacağını, zira Cengiz Han'ın Sind nehrinden ileriye geçmediğini ve Celaleddin Harzemşah'ı takip ederek Sind nehrine kadar gelip hava şartlarından dolayı buradan geri dönmek zorunda kaldığını belirtir.¹⁰⁶

2.3.2. Hazaralar Türk mü?

Hazaralar'ın Türk menşeli olduklarını söyleyen birçok görüş ortaya atılmıştır. *Câğuri Hazaraları* kendilerinin, Emir Timur'un askerlerinden ve onların kalıntılarından olduklarını iddia ederler. Bu görüşe göre *Cağuri* bölgesine Timur'un askerleri Butay Buğ'a önderliğinde gelip yerleşmişlerdir. İşte şuanda bu bölgede yaşayan insanlar da onların torunlarıdır. Aynı şekilde Afganistan'da Hazaralar'ın bir bölümünü oluşturan ve ağırlıklı olarak Pervan bölgesinde yaşayan *Şeyh Ali* kabilesine mensup Hazaralar de kendilerinin Türk olduklarını ifade etmektedirler. Bunlardan Türkmen adında bir grup, Aksakal denilen liderler tarafından yönetilmektedir. Yine aynı şekilde *Halaç* ve *Karluk* Türklerinin de Hazaralar'ın oluşumunda

¹⁰⁵ Yazdani, s. 96.

¹⁰⁶ Habibi, *Coğrafyayı Tarihi Afganistan*, s.113-118.

önemli yeri bulunmaktadır.¹⁰⁷ Zira bazı kaynaklar *Şeyh Ali* Hazaralarının soy olarak Halaç veya Karluk Türklerine dayandığını, hatta Baba Karluk adına bir mezar da inşa edilmiş olduğunu belirtirler. Karluk Baba'yı ilk ataları olarak kabul ederler. Günümüzde Hazaraların konuştukları dil ve lehçelerde birçok Türkçe kelime ve terime rastlamak mümkündür. Örneğin bir kısım Hazara gruplarının kullandığı sebze, meyve, ot ve yiyecek isimleri genellikle Türkçedir. Yine kimi kaynaklara göre Hazaralar'ın ataları günümüzden yaklaşık iki bin yıl önce orta ve doğu Asya'dan gelen Türklerdir. Bunlar Hazaracat bölgesine gelip yerleşmişlerdir. Bamyan'da elde edilen bulgular ve araştırmalar Hazaraların daha önceden Türkçe konuştuklarını ortaya koymuştur.¹⁰⁸

Öte yandan Hazaraların Türk kökenli olduklarını belirten bazı kaynaklara göre de İslam'dan önce, Afganistan topraklarında eski Türk (Ak Hunlar) kavimlerinden Kuşaniler ve Yeftalilerin (Atlılar) feodal bir yapı içerisinde Ratbil ve Tegin Şahlar önderliğinde hüküm sürmekteydiler. Tegin Şahlar, Afganistan'ın doğusu, kuzeyi, kuzey batısı ve orta kısımlarında; Tohhar, Kunduz, Kabil, Gazni, Kandahar ve Hazaracat'ta hüküm sürmüşlerdir. Günümüz Hazaraları da onların soyundan gelen bir topluluktur.¹⁰⁹ Hazaraların Akhunların torunları olabileceği görüşü birçok kaynak tarafından da desteklenir. Bunların yedinci asırdan itibaren başta Kunduz bölgesi olmak üzere bütün Afganistan'ın kuzey doğusu, kuzey batı ve orta bölgelerinde hüküm sürmüşlerdir.¹¹⁰

Bazı dil bilimciler de muhtemelen isim benzerliğinden yola çıkarak Hazara adını Hazar Denizi ile ilişkilendirmiş ve Hazaraların, Hazar Denizi etrafında yaşayan Türklerden olduğunu ve zamanla Afganistan'a göç ettiklerini dile getirmişlerdir.

2.3.3. Hazaralar Moğol mu?

Bazı teorilere göre Hazaralar, Cengiz Han'ın ordusuyla Afganistan'a gelen Moğol askerlerinin kalıntılarıdır.¹¹¹ Genellikle bu görüşü İngiliz oryantalistler desteklerler. Bu teoriyi kabul edenler Hazaralar'ın dillerinde var olan çeşitli Moğolca kelimeleri gerekçe gösterirler.

¹⁰⁷ Abbas Dilcu, "Hazaraha Türk tabaran ve zaban Maderişan der qedim Türki bode ne Farsi", 2010, https://www.hazarainternational.com/fa/?p=7526#comments_7526, (Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁰⁸ Musevi, s. 71-73.

¹⁰⁹ Yezdani, s. 132.

¹¹⁰ <https://turkistanjenubi.wordpress.com/> (Erişim Tarihi:12.06.2021).

¹¹¹ Habibi, *Coğrafiyayı Tarihi Afganistan*, s.114.

Ancak Hazaralar'ın Moğol kökenli olabileceğine söz konusu gerekçenin yeterli olmadığını belirten birçok araştırmacı da söz konusudur.¹¹²

Başta *Petrusfiski* olmak üzere W. Barthold ve Dalink gibi bazı araştırmacılar da Hazaralar'ın İlhanlılar'ın komutanlarından Nikodari önderliğinde Moğol askerlerinin Hazaracat'a yerleşmelerinin ardından oraya geldiklerini, dolayısıyla da onların torunları olabileceği görüşündedirler.¹¹³

2.3.4. Hazaralar Türk-Moğol Karışımı mı?

Kimilerine göre de Hazaralar Türk-Moğol karışımı bir topluluktur. Bu görüş, ilk defa 1962 yılında Ç. F. Şerman tarafından ortaya atılır. Hazaralar konusunda araştırmalar yapan Kaler ve Timur Hanov da bu görüşü destekler. Bu teoriye göre Hazaralar, sadece Türklerin ve Moğolların torunları değil, bu iki ırk ile Tacikler, Peştunlar vb. toplulukların birleşimidir. Şerman'a göre Hazara adı XVI. yüzyılda güneydoğu İran ve güneybatı Afganistan'da yaşayan çöl sakinleri için kullanılıyordu. Niko Dari gibi Hazaralar olarak bilinen etnik gruplar Gor tarafına yerleştirilmişler, bazıları da Helmand Nehri boyunca Kabil'in batısındaki dağlara iskân edilmişlerdir. Böylece Babür döneminde Hazara olarak ilk etnik ve aşiret kimliği oluşmuştur. Yine bu konuda araştırmalar yapan Kakar'a göre de Hazaralar; Moğollar, Türkler ve Taciklerin karışımından XIII - XVI. yüzyıllar arasında oluşan yeni bir etnik gruptur.¹¹⁴

Görülüyor ki, bir milleti doğru bir şekilde tanımlamanın ve bilgi toplamanın özellikle de kökeni söz konusu olduğunda oldukça zor olduğu bir gerçektir. Belki de bölgedeki çeşitli siyasi kaygılardan uzak, daha bilimsel ve tarafsız araştırmalara hatta saha araştırmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Zira Hazaralar üzerine yapılan araştırmalar Afganistan'daki yönetici güçleri hiçbir zaman tatmin etmediğinden, bilim adamlarının çalışmaları bir yanda siyasi sorunlar, diğer yanda bölgesel ve kabilesel karmaşıklıklar nedeniyle sınırlı olmuştur. Kısıtlı da olsa elimizdeki mevcut kaynaklara göre Hazaraların menşeyinin ağırlıklı olarak bölgeye gelip yerleşen çeşitli Türk kavimleri ile diğer bazı toplulukların torunlarına dayandığını söylemenin yanlış olmayacağı düşüncesindeyim.

¹¹² Sayed Muhammed Baqer Misbahzada, *Nigahi Muhtasar be Tarihi Aqnam der Afganistan*, (İntişarat-i Merendiz), Meşhed-Iran, 1391, s. 40-60.

¹¹³ Musevi, s.53.

¹¹⁴ Şafika Amiri, "Pişineyi Tarihi ve Mavqi-iyet-i Kanuni Hazaristan", 1399, <https://dari.bolaq.org/2020/05/22/historical-background-and-current-situation-of-hazaristan/> (Erişim Tarihi: 10.06.2021).

2.4.HAZARACAT'IN COĞRAFİ YAPISI

Hazaristan'ın Afganistan'ın merkezinde olması, bu bölgeye jeopolitik önem katmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında Hazaristan, Afganistan'ın kalbi olarak düşünülebilir.

Hazaristan, doğudan Gazne ve Kabil, güneyden, Kandahar ve Helmand eyaletinin Grişk ilçesi ve kuzeyden Belh ile çevrelidir. 1892 yılında Abdürrahman'ın yönetime gelmesiyle Hazaralara yaptığı baskı nedeniyle özellikle Helmand eyaleti olmak üzere bazı bölgelerde yaşayan Hazaralar, topraklarını terketmek zorunda kalmışlar hatta ülke dışına göç etmişlerdir. Hazaralardan boşalan yerlere de Peştunların yerleşmesine göz yumulmuştur.¹¹⁵

Hazaristan diye adlandırılan bölgenin bugünkü alanı 80 bin kilometre kare civarındadır. Geçmişte bu alanın daha fazla olduğu belirtilir. Baba Dağları, Hazaristan'ın en büyük sıradağları sayılır. Bu dağlar batıda Bamyân'a doğru uzanır ve buradan da *Sefid dağı*, *Siyah dağ* ve *Tarband Türkistan*'a katılır.

Hazaristan coğrafyası altı ila yedi ay süren uzun kışları ile Afganistan'ın en soğuk ve dağlık bölgelerindendir. Yüksek dağlar arasında yeşil otlak alanları mevcuttur. Bu otlaklar nedeniyle zaman zaman bu bölgeler sayısız göçebe istilasına uğramış ve Afganistan tarihinde birçok trajik ve acılı olaylara sahne olmuştur.¹¹⁶

Yaklaşık iki yüz bin kilometreye ulaşmış durumdaydı; Meydanı Vardak'ın Gardiz noktaları, Herat, Gorian ve Badgis'in (Kale Naw) bölümleri gibi alanlar, Badahşan, Grişk, Helmand eyaletinin bazı bölgeleri, tüm Uruzgan, Kalat, Mokur, Gazne şehri ve Kandahar'ın bazı kısımları Hazaralar'ın ikametgâhı olmuştur.¹¹⁷

Bugün, çoğu Hazara, Afganistan'ın orta ve dağlık bölgelerinde (Meydanı Vardak'ın Gardiz bölgesi, Herat, Gorian ve Badgis'in bazı bölgeleri, Badahşan, Grişk, Helmand eyaletinin bazı yerleri ile Uruzgan, Kalat, Mokur, Gazne ve Kandahar'ın bazı kısımları) yaşamaktadır. Afganistan'ın demir, bakır, kükürt ve kömür gibi en önemli madenleri Hazaristan adı verilen bölgede bulunmaktadır. Bu dağlık arazi yer altı kaynakları bakımından zengindir.¹¹⁸

¹¹⁵ Musevi, s. 99.

¹¹⁶ Mitlend, s.13.

¹¹⁷ Yazdani, s. 189.

¹¹⁸ Hanov, s. 61.

2.5.HAZARALARI OLUŞTURAN BOYLAR

Hazaralar, yaşadıkları yerlerin isimleri ile mensup oldukları boy isimlerine göre adlandırılmışlardır. Bazı Hazara boyları *Day* kelimesiyle başlar. Güçlü ve cesur anlamlarına gelen bu kelimenin Moğollardan geçtiği nakledilmektedir. Genellikle *Day* kelimesiyle başlayan Hazara kabileleri, Hazaraların en kalabalık boylarını meydana getirir. Kimilerine göre *Day* kelimesiyle başlamayan kabile veya boylar Hazara sayılmaz.

Burada Hazaralara ait bütün kabileleri zikretmek mümkün değildir. Biz Hazaraları meydana getiren kalabalık ve ön plana çıkan kabile ve boylar ile yaşadıkları yerler hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

1. *Day Kalan*: En kalabalık Hazara kabilelerinden biridir. *Day Kalanlar* Hazaristan adıyla bilinen bölgenin güneybatısında ve kuzeydoğusunda yaşarlar.

2. *Day Kundi*: En büyük Hazara kabilelerindendir. Hazaralara ait bu kabilenin ismi aynı zamanda Hazaracat'ın merkezinde bir vilayetin de adıdır. *Day Kundiye* kabilesine ait insanlar başta bu şehirde olmak üzere Afganistan'ın birçok yerinde dağınık olarak yaşarlar.

3. *Day Zengi*: Bunlar özellikle Pencap, Veres, Yakaw Lang, Lâl ve Seri Cengel olmak üzere Hazaracat bölgesinin farklı yerlerine dağılmışlar ve oralarda yaşamaktadırlar.

4. *Day Çopan*: Bunların birçoğu ülkenin güney bölgelerinde yaşarlar. *Day Çopanlar*ın birçok alt grubu vardır. *Day Çopanlar* kendilerinin Emir Çopan'ın oğulları olduklarını söylerler. Emir Çopan, *Sultan Ebu Said İlhanlı*'nın en önemli komutanlarından. Emir Çopan'ın emriyle H. 725'te Mekke'ye içme suyu sağlamak için Arafat'tan bir su kanalı yaptırıldığı rivayet edilir.

5. *Day Hata*: *Day*'lara ait en küçük kabilelerden biri olup Uruzgan, Gizab ve Kicran gibi yerleşim yerlerinde yaşarlar.

Day ile başlayan diğer Hazara boyları ise şunlardır: *Day Polad, Day Mirek, Daye, Day Mirkeşe, Day Mirdad, Day Deko (Day Dehkan), Day Kuzi, Day Zinet, Day Melik, Day Birke, Day Nuri, Day Miri, Day Digeke, Day Hakani, Day Kalender, Day Hoten, Day Kiyu*.¹¹⁹

Bunların dışındaki Hazara grupları ise bir kabile veya boy isminden ziyade daha çok yaşadıkları yerlere ve bölgelere göre adlandırılmışlardır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

¹¹⁹ Yazdani, s. 319.

6. *Şeyh Ali*: Hazaralar'ın en önemli kollarından *Şeyh Ali*¹²⁰ kabilesi, Bamyân'ın doğusunda; Darre-yi Gurband, Koh Daman, Daştı Sefid, Pağman, Gerdan Dival ve Behsud gibi bölgelerde yaşamaktadırlar.

7. *Badehşi Hazaraları*: Bu Hazara grubu genellikle Katagan ve Badehşan bölgelerinde yaşarlar. Diğer Hazaralar'dan uzak yaşadıkları için Hazara grupları tarafından pek fazla tanınmazlar.

8. *Kunduz Hazaraları*: Kunduz ilinde yaşamlarını sürdürürler. Bunların bir kısmı Henefi mezhebine mensup iken bazıları da Caferi ve İsmaili'dir.

9. *Laçın Hazaraları*: Cengiz Han'a karşı savaştığı rivayet edilen bu grubun söz konusu savaşta yenilince Hindistan yarımadasına göç etmek zorunda kaldıkları rivayet edilir.

10. *Hulm Hazaraları*: Geniş bir alana dağılmışlardır. Timur zamanında Timur'un hizmetine girdikleri nakledilir.

11. *Kayan Hazaraları*: Afganistan'ın kuzeyinde yer alıp yeşil ve verimli Kayan vadisinde yaşamaktadırlar. Kayan Hazaralarının çoğu İsmaili mezhebine mensuptur.

12. *Pençşir Hazaraları*: Pençşir bölgesinde yer alan vadilerden yedisinde yaşayan nüfusu Pençşir Hazaraları oluşturmakta olup bunlar genelde sünni-Hanefi mezhebine mensupturlar.

14. *Moğol Hazaraları*: Bunlar Afganistan'ın Gur, Ferah, Herat, Bağlan ve Seripul gibi illere dağılmışlardır.

15. *Tatar Hazaraları*: Bunlar neredeyse Afganistan'ın bütün bölgelerine dağılmış olarak yaşarlar ve Hanefi mezhebine mensupturlar.

16. *Nikoder Hazaraları*: Bunların Sultan Ahmet Nikoder İlhanlı'ya dayandıkları rivayet edilir. Nikoder'in Müslüman olduktan sonra Ahmet ismini aldığı nakledilir.

17. *Badgis Hazaraları*: Badgis velayeti içinde yer alan başta Kala-yi Naw yerleşim yeri olmak üzere velayetin çeşitli bölgelerine dağılmış olarak yaşarlar. Bunlar aynı zamanda Day Zinet Hazaraları olarak da tanınmaktadırlar.

¹²⁰ Şeyh Ali kabilesi çeşitli bölümlerden oluşur: Ali Cam, Karam Ali, Devler Bey, Türkmen, Parsa, Mansur, Baçe Şadi, Aset-Haceh, ve Pañç Kol.

18. *Sorhu Parsa Hazaraları*: Pervan ilinin batısı ve Hazaracat'ın kuzeydoğusunda bulunan Lulenc şehrine bağlı Sorh ve Parsa bölgelerinde yaşarlar.

Yukarıda saydığımız Hazara gruplarının ve yaşadıkları yerlerin dışında yine Afganistan'ın farklı bölgelerine dağılmış Hazaralara da rastlamak mümkündür.¹²¹

2.6.HAZARALARIN DEMOGRAFİK YAPISI

Hazaralar başta Afganistan'ın orta kısmında yer alan Bamyan, Day kundi ve Gazni olmak üzere ülkenin neredeyse her bölgesine yayılmış vaziyettedir. Bunların toplam Afganistan nüfusu içerisindeki oranları konusunda farklı kaynaklarda farklı görüşler ortaya konmuştur. Maalesef ülkedeki etnik grupların ve diğer toplumsal yapının durumunu sağlıklı bir şekilde ortaya koyan bir nüfusu sayımı yapılamadığı gibi güvenilir bir araştırma dahi neredeyse bulunmamaktadır.

Barthold'un XIX. yüzyıla ait verdiği bilgilerde Hazaralar'ın o dönemde ülkede yaşayan grupların en büyüklerinden biri olduğu kaydedilir.¹²²

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)'nin 2008 yılında yayınladığı bildiride Hazaralar'ı nüfus bakımından ülkenin önde gelen gruplarından görmüş ve bunların XIX. yüzyılın sonlarından itibaren zaman zaman baskı altında kaldıkları ve bir kısmının ya bölgesini ya da ülkeyi terk etmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir.¹²³

Peştun bir tarihçi olan Şir Mohammed Han Gandhapor, *Tavarihi Horşidi Cahan* adlı kitabında XX. yüzyılın ortalarında Hazaraların Afganistan coğrafyasında yaklaşık 350 bin aile kadar olduklarını ifade eder.¹²⁴

¹²¹ Abdullah Hassan, *Afganistan Kökenli Hazaralar'ın Din Anlayışı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İsparta, 2004, s. 35; Abdullah Muhammedi, "Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)", *Belgü Dergisi*, 2015, s.47. 29-52.; Farzam, s. 47; Sultanoglu, s.73.

¹²² William Barthold, (Çev: Homayoun Sanatizadeh), *Coğrafyayı Tarihi İran*, (Bunyard Mawqufati Dr. Mahmud Afşar), Tahran, 1998, s.92.

¹²³ Minority Rights Group International, "World Directory of Minorities and Indigenous Peoples - Afghanistan : Hazaras", 2008, <https://www.refworld.org/docid/49749d693d.html>, (Erişim Tarihi:24.12.2021).

¹²⁴ Şir Muhammed Han Gandhapor, *Tavarih Horşidi Jahan*, (İntişarat-i Darüleşaatul Arabiye), Küviye-Pakistan, 1902, s.315.

Yirminci yüzyılın başlarında Amir Abdurrahman Han'ın saray kâtiplerinden biri olan Hazara kökenli Molla Faiz Muhammed Katib, o dönemde Hazaralar'ın ülkedeki sayısının iki milyon civarında olduğunu belirtmiş ve bu etnik grubun Moğollar'ın ve Tatarlar'ın torunları olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵

Yukarıda da belirttiğimiz gibi çeşitli kaynaklar XIX. yüzyıldan günümüze kadar farklı zamanlarda ülkede yaşayan Hazaralar değişik bahanelerle baskı görmüşler ve bunların bir kısmı Türkmenistan, Özbekistan, İran, Hint Yarımadası, Çarlık Rusyası, Irak ve Suriye gibi dünyanın farklı bölgelerine göç etmek durumunda kalmışlar ve zamanla gittikleri yerlerde dillerini, lehçelerini ve kimliklerini kaybetmişlerdir.¹²⁶ Günümüz Afganistan anayasası Hazaralar'ı ülkenin üçüncü büyük grubu olarak belirtir.¹²⁷ Günümüzde yapılan bazı çalışmalar ve genel kanaate göre ülkedeki Hazara nüfus oranının %15'in üzerinde olduğu kabul görmektedir. Zira 2001 yılında Afganistan'ın siyasi kaderini konuşmak için yapılan Bonn Konferansında Hazaralar %19.5 olarak kabul edilmiştir.¹²⁸

2.7.HAZARALARIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

Hazara toplumu geleneksel bir yapıya sahiptir. İnanç, adet, gelenek ve görenekler bu toplumun sosyal hayatını biçimlendirir. Hazaralara ait aşiret ve boyların bazıları Sünni bir inanca (Hanefi) sahipse de çoğunluğu Şii'dir.

Hazara toplumunu iki kategoride ele almamız mümkündür.

Hâkim tabaka: Hâkim tabaka deyince ilk akla gelenler *mirler, erbab, reis, melik, begler, Türk hanlar, mollalar* ve *seyitler*dir. Bunları Hazara toplumunun güç merkezleri olarak görmek mümkündür.¹²⁹ Bunlar sahip oldukları mal varlıkları sayesinde ekonomik, sosyal idari ve askeri güce sahiptirler. Aile, kabile ve aşiretler arasındaki ilişkileri sağlarlar ve oluşan problemleri çözerler.

¹²⁵ Faiz Muhammed Katib Hazara, *Nejad Name'i Afgan*, (İntişarat-i İsmailiyan), Pakistan, 1372, s.139; Basir Ahmad Devlet Abadi, *Şinasnameyi Afganistan*, (Çab Hane ve Litrografi Şehit), Kum-İran, 1371,s.309.

¹²⁶ Musevi, s. 95.

¹²⁷ *Afganistan Anayasası*, 2004.

¹²⁸ "Nagoftahayi Konfransi Bon", *8subh*, 17.09.1396 (08.Desember.2017), <https://8am.af/unspoken-conference-bon/>, (Erişim Tarihi:20.04.2021).

¹²⁹ Hanov, s.114.

Eskiden beri belli bölgelerde var olan Hanlar ve melikler, çok eşli olduklarından aile üyeleri oldukça kalabalıktır. Hanların hanımlarına *age* adı verilir. Ageler, kocaları olan Hanın her yönüyle yardımcılarıdır.¹³⁰

Araştırmacı Wood, 1873 yılında bir grup Hazara ile karşılaşır. Onun aktardığına göre Hazaralar hanlara ve devlete var olan ağır vergileri ödeyemedikleri için bütün mal varlıkları hanlar tarafından ellerinden alınıyordu. Bu baskılara dayanamayan Hazaralar, oldukları bölgeyi terk edip göç etmek zorunda kalıyorlardı.¹³¹

Hâkim tabaka içerisinde yer alan *Mollalar* ve *Seyitler* de toprak sahibi ve zengin insanlardır. Molla ve seyitler, günümüz Hazara toplumunun çoğu bölgelerinde insanların doğumundan ölümüne kadar önemli rol üstlenmektedirler. İnsanların yetişmesi ve eğitim-öğretimi onların elindedir.¹³² Bunlar arasında Seyit mollaların gücü ve etkisi daha fazladır. Seyitler Hz. Peygamber soyundan gelme hem de Molla olma avantajını kullanırlar. Nitekim Ruslara karşı yapılan savaşta Hazaralar'ı bir araya getiren ve önemli güce sahip olan Şura-yı İnkılab-ı ittifak-ı İslami'nin (İslam Devrim İttifak Şurası) lideri Seyit Mollalardan olan Ayetullah Seyyit Ali Behiştî idi.

Hazara toplumunda *mirler* ve *hanların* dışında zengin tabakanın içinde yer alan *Hacılar*, *Kerbelayiler* ve *Zevarlar* da büyük saygı görmektedirler. Bunlar Mekke'ye, Kerbela'ya ve Meşhed'e gittikten sonra sırasıyla *Hacı*, *Kerbela-yi* ve *Zavar* lakaplarını almaktadırlar.¹³³ Bu şahıslara da büyük hürmet ve saygı gösterilir. Her Hazara, ömründe bir kez de olsun bu tür ziyaretlere gitmeyi arzu eder.

Yoksul tabaka: bunlar hâkim tabaka içerisinde yer almayıp onlara tabii olan halk kitlesini oluştururlar. Bunlar diğerleri gibi toprak sahibi olmayıp onların emrinde çalışarak yaşamlarını devam ettirirler.

¹³⁰ Musevi, s. 100-109.

¹³¹ Hanov, s.111.

¹³² Hanov, s.112.

¹³³ Hanove, s.113.

Mirler veya Hanların emri altında bulunup karın tokluğuna çalışarak hayatlarını sürdüren ve küçük toprak sahibi olanları *melik* adı verilir. Bunların sosyal statüsü mirler ve hanlara nazaran aşağıdadır.

Bir üst seviyede olacak kadar toprak sahibi olmayanlar Hazara toplumunun en yoksul ve en kalabalık tabakasını oluşturur.

Bunlar geçimlerini sağlamak için büyük şehirlere gelmeye başlayıp çiftçiliğin yanı sıra başka işler de yapmak zorunda kalırlar.¹³⁴ Çoğunluk olarak kırsal bölgelerde olup da çalışmak için şehre gelmeye başlayan bu insanlar yavaş yavaş şehirlere yerleşmek durumunda kalırlar. Özellikle 1978'den sonra başta Kabil olmak üzere belli şehir merkezlerine önemli ölçüde Hazara nüfusu gelip yerleşmiştir.¹³⁵

1979 yılına gelinceye kadar bu toplumun ağırlıklı olarak feodalizm ve itaat unsurlarına bağlı olarak yaşadığı görülür. Söz konusu yıldan itibaren geleneksel yapı yavaş yavaş erimeye başlar. Hazaraların ülkenin büyük şehirlerine ve ülke dışına göç etmeleri, geleneksel toplum yapısından kopmalarına neden olur. Bu dönemden itibaren Hazara aydınları diyebileceğimiz önde gelenleri *reformistler* ve *muhafazakârlar* şeklinde ikiye bölünürler. Reformist düşünceye sahip olanlar zamanla *Halk ve Perçem Partisi* içerisinde yer alırken muhafazakârlar ise bu yönde dini ağırlıklı partilerde varlıklarını sürdürürler.

Günümüzde hem Hazaracat hem de Hazaracat dışında yaşayan bu topluma mensup insanlar sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan büyük ölçüde değişmiştir. Bölgenin ilk üniversitesi olan Bamyân Üniversitesi, 1996 yılında Bamyân'da kurulur. Söz konusu üniversite Hazaraların eğitiminde önemli rol oynar. Bu gruba mensup insanların ekonomik hayatlarında da önemli değişiklikler olur. Bunların bir kısmı belli dönemlerde devletin farklı kademelerinde çalışmaya başlarken bir kısmı da eski geleneksel yapılarının yanı sıra değişik işler yapmaya başlarlar.

Hazaracât bölgesindeki köylerde ve kırsal alanda yaşayan insanlar genellikle aynı aşiretten olup akrabadırlar ve birbirini tanırlar. Köylerde hayatlarını devam ettiren bu aileler, *kale* adını verdikleri büyük evlerde yaşarlar. Kaleler genellikle iki katlı ve koruyucu bir

¹³⁴ Hanov, s.129.

¹³⁵ Musevi, s.98; Ebu İhsan, “Nimruhi Az Siyaset-i Tasarruf-i Zemin ve Berteri Talebi-yi Kavmi Der Afganistan” *Sirac Dergisi*, Yıl.6, S.18, Kum-İran, 1999, s.189.

yapıya sahiptir. Onu çevreleyen duvar yüksektir. Kale sınırları içerisinde aile üyelerinin kalabilecekleri evin yanı sıra besledikleri hayvanlar için de yeterli ahırlar bulunur. Yapıların genellikle birinci katları ahır ve tandır olarak kullanılırken ikinci katında insanların kalacakları yerler inşa edilmiştir.

Hazaracât bölgesinde bulunan köylerde insanlar başta hasat yapmak üzere bir ev inşa etmek de dâhil her türlü işte para alıp vermeden birbirlerine yardım ederler. Köylüler arasındaki bu işbirliğine *Aşar* (kolektif çalışma) adı verilir. Aşar geleneği sadece köylerde yaşayanlar için değil şehirlerde yaşayan Hazaralarda da devam etmektedir. Aşara sahiplik yapan aile, kendisine yardım etmek için gelen aşarcıların iş bitinceye kadar yeme ve içmelerini sağlar. Aşara davet edilen bir kişi gelmez ise toplum içerisindeki sosyal bağı zayıflar ve bu şahsın ihtiyacı olduğu zaman hiç kimse ona yardım etmez. Hazara toplumunda ilişkiler bu tür ilkelere dayandığından bireyin bu tür etkinliklere katılmaması mümkün değildir. Görüldüğü üzere genellikle Hazaralardan geniş aile tipi yaygındır. Çekirdek aile yapısı son zamanlarda şehirlere göç eden bazı Hazaralarda az da olsa görülmeye başlamıştır. Ailenin en yaşlı üyesi olan *aksakal* (Muy Sefid) ailenin tüm sorumluluğunu üstlenir. Aileye ait olan her şey tüm aile üyelerine ait olup herkes tarafından kullanılır.¹³⁶

Hazaraların konuştuğu dil olan *Hazaragi* üzerinde günümüze kadar yeterli bilimsel çalışma maalesef yapılmamıştır.

Eldeki mevcut kaynaklara göre Hazaragi, içinde çok sayıda Türkçe, Moğolca ve Avestaca kelime bulunan Dari Farsçasının bir lehçesidir. Bazı bilim adamları, Hazaragi'nin kökenini ve özelliklerini araştırmak için eski yazılı metinler ve antik çağda bu alanda konuşulan diller üzerinde araştırma yapılması gerektiğine vurgu yaparlar. Bugüne kadar Hazaragi'de her hangi bir eser yazılmamış, hatta Hazara aydınları bile kendi eserlerini Farsça, Arapça ve daha yakın zamanlarda bazı Avrupa dillerinde yazmışlardır. Hazaragi üzerinde yapılan bazı çalışmalar sonucunda bu lehçenin Buhara'da konuşulan dillere benzediği sonucuna varılmıştır. Bazı Arap coğrafyacılarına göre Türkler Afganistan coğrafyasındaki *Toharistan* ve *Garcistan* (Hazaristan) bölgelerinde yaşamaktaydılar. Hazaralara, konuşulan dil, Hazaragi ve lehçeleri eski Türklere dayandığı için *Tohari* denilmiştir.

Muhammed İshak Ahlaki'ye göre Hazaragi'de bulunan ve günümüzde halen kullanılmakta olan Türkçe kelimelerin varlığı, Hazaraların atalarının Türkçe konuştuğunu

¹³⁶ Musevi, s. 79.

göstermektedir. Zira Hazaralar, Dari dilini ana dilleri olarak kabul edince, Türkçe kelimeleri de Dari diline dâhil etmişlerdir.¹³⁷ Hazaralar, atasözleri ve deyimleriyle ünlüdürler. Genel olarak Hazarlar arasında yaygın olan atasözlerine bakıldığında zaman onların karakterlerinin ve çilekeşliğinin bir özetini görmek mümkündür.¹³⁸

Hazara kültüründe gelişen şiirler Hazara lehçesiyle söylenmiştir. Bu şiirlerin çoğu kadınlar tarafından yazılıp söylenmiş, erkekler ise onları düğünlerde, bayramlarda, sosyal etkinliklerde ve çeşitli toplantılarda okumuşlardır.¹³⁹ Özellikle 1970'lerden sonra Hazaralar arasında yazılıp söylenen şiir ve müziğin siyasi amaçlarla söylendiği görülür.¹⁴⁰ Zira toplumlara ait popüler edebiyatın, destanların ve efsanelerin, söz konusu toplumların geçirdiği aşamaları özetledikleri malumdur. Her hangi bir toplumda yaşanan sorunlar sosyal çevre ve iklim ile uyumludur. Destanların özneleri ise fizik ile felsefenin sınırlarını zorlayarak metafizik alana geçerler. Hazara halk edebiyatında Ergenekon destanları, Köroğlu ve Keloğlu masalları, Ferhat ile Şirin'e ait hikâyeler ve Nasreddin Hoca fıkraları canlı şekilde yer almaktadır.¹⁴¹ Bütün bunlara bakıldığında zaman Hazaraların dil, Edebiyat, kültür ve köken itibarıyla Türklere ne kadar yakın olduklarını görmek mümkündür.

2.8.HAZARALARIN EKONOMİK YAPISI

Afganistan, yeraltı zenginliğine rağmen dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. Hazaracât ise bu fakir ülkenin en fakir bölgesi denilebilir. Hazaracât bölgesi tarihte ipek yolunun geçtiği yerdir. Yine tarihte Çinli tüccarlar Bamyân şehrinde yani Hazaracât'tan geçmekteydiler. Bamyân'da Buda heykellerinin bulunması bölgenin ticari ve dini açıdan önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Hazaracât'ın İslamlaştırılması sürecinden Moğol istilasına kadar olan süreçte ekonomik olarak Hazaracât eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Budizm yerine İslam dini hâkim olunca Buda rahipleri bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bölge halkının İslam dinini benimsemesiyle bölge ekonomisi çöküşe geçer.¹⁴² Hazaracât'ın Gurlular ve Gaznelilerin hâkimiyetine geçmesinden sonra bölgenin şartlarına göre ticaretin yerini tarım

¹³⁷ Hassan, s.46.

¹³⁸ Musevi, s. 120.

¹³⁹ Musevi, s. 121.

¹⁴⁰ Musevi, s. 126.

¹⁴¹ Muhammed Evaz Nabizada Karger, "Lehçehayi Morevici Merdomi Hazara Dayzengi, Behsud ve Çağuri", *Vezeret Aqyam ve Qabayil Riyaseti Neşerat ve Omur Ferhengi Mecelleyi Milliyyethayi Berader*, Kabil, S.5,?, s.1-82; Hassan, s. 47.

¹⁴² Musevi, s.129.

ve hayvancılık almıştır. Moğolların ve ardından Timurluların saldırıları Hazaraların sosyal ve ekonomik yapısını büyük ölçüde bozmuştur.¹⁴³

Abdurrahman Han yönetime gelip Hazaracat coğrafyasında yaşayan insanlar üzerinde baskı politikası izlemeden önce Hazara toplumunda toprak sahibi olan Hanlar ve Mirler de sosyal ve ekonomik güce sahiptiler. Hanlar bazen Çay-Gir (yerleşme) amacıyla topraklarını kendi çiftçilerine veya askerlerine vermektedirler. Kanonların yanı sıra mollalar ve seyyidler gibi dini liderlerin ikinci sırada sosyal ve ekonomik güce sahip oldukları nakledilir. Özbek beglerin Hazara hanlarına galip geldiğinde Hazaraların onlara haraç ödemek zorunda kaldıkları belirtilir.¹⁴⁴ 1891-1893 savaşıdan sonra Hazara toplumu hem ekonomik hem de sosyal olarak çökmüştür. Hazara hanları öldürülmüş ya da kaçmak zorunda kalmış ve kalanları da topraklarının çoğunu kaybetmiştir.¹⁴⁵ Bu dönemde Hazaracât'ın eski feodal sistemi büyük ölçüde ortadan kalkmış ve Hazaracât, Kabil yönetimine tabi olmuştur. Bu dönemde Peştunlar, Hazaraları adeta Köle olarak kullanmışlardır. Kölelik geleneği 1893'ten 1919'a kadar devam etmiştir. Amanullah Han (1919-1929) iktidara geldikten sonra Hazaraların köle olarak satılması yasaklanmıştır. Bu durum karşısında yurt dışına kaçanların bir kısmı geri dönüp topraklarına geri sahip alabilmişlerdir.¹⁴⁶

Hazaraların yaşadığı bölge geniş bir alana sahiptir. Ancak bu arazinin az bir kısmı tarım için kullanılabilmektedir. Bölgenin dağlık olması, iklimin sertliği, nüfus artışı, meraların günden güne çölleşmesi ve imar projelerinin yapılamaması tarıma dayalı ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁴⁷

Hazaracât'ta neredeyse 1980'li yıllara kadar malların alım satımı para ile değil, takasla gerçekleştirilmekteydi. Hazaralar, ürettikleri ürünlerinin karşılığında kumaş, çay, şeker, mazot, elbise, meyve ve benzeri şeyler alabilmekteydiler. O dönemlerde işçilerin ücretleri günlük veya aylık değil, koyun eti, buğday veya arpa gibi ürünler karşılığında yıllık, altı aylık veya üç aylık yapılmaktaydı. Günümüzde bile bir kısım aileler kendi işlerini yapamayacak durumda iseler işlerine yardımcı olmaları için işçi veya uşak (Baçe-Kes) tutmaktadırlar. Bu uşakların maaşı veya yaptıkların işin karşılığı çıkacak ürünlerin üçte biri ya da dörtte biri verilerek karşılanır.¹⁴⁸

¹⁴³ Musevi, s.130.

¹⁴⁴ Musevi, s.133.

¹⁴⁵ Musevi, s.134.

¹⁴⁶ Musevi, s. 135.

¹⁴⁷ Hüseyin Nail, *Saye-yi Roşnayı az Vaz-iyeti Camieyi Hazara*, (Matbuayı Devlet), Kabil, 1364, s. 106.

¹⁴⁸ Hüseyin Abdali, *Şiiyan Afganistan*, (İntişarat-i Mezrab), Tahran, 1391, s. 354; Nail, s.126.

Afganistan'daki Hazara halkının ekonomisinin genel olarak tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaretten oluştuğunu söylemek mümkündür. Hazaralar çoğunlukla hayvancılıkla uğraşırlar. Koyun ve sığırları satarak diğer ihtiyaçlarını karşılarlar. Kışları bunlar arasında el sanatları ile uğraşmak yaygındır. Özellikle metal işleminde ustadırlar. Hazara toplumu genel olarak fakir olmalarına rağmen dilencilik yapanın çok olmadığı görülür. Silah kullanmayı ve ata binmeyi iyi bilirler. Halı, kilim, çorap, eldiven, mendil dokuma işlemlerinin yanında *barak* adı verilen bir çeşit giysi dokuması yaparlar.¹⁴⁹ Bütün bunların yanı sıra Kabil, Mezar-ı şerif, ve Herat gibi büyük şehirlere yerleşip oralarda yaşayan Hazaralar, diğer alanlarda olduğu gibi 2001 yılından itibaren ticarete de olumlu ilerlemeler kaydetmişlerdir. Hazaraların Afgan siyasetindeki aşamalı olarak artan etkisi ticari hayatta da onların önünün açılmasına yardımcı olmuştur. Hazaraların yoğun olarak yaşadığı bazı büyük şehirlerde bu insanlar tarafından işletilen çeşitli süpermarketlere rastlamak mümkündür. Öte yandan komşu ülkelerde yaşayan Hazara diasporasının fazla olması, Hazaraların yabancı ülkelerle ticaret ağları oluşturmaya katkı sağlamaktadır. Özellikle İran, Çin, Birleşik Arap Emirlikleri ve Hindistan gibi bazı ülkelerde çeşitli ortaklıklara sahip Hazara tüccarlarını görmek mümkündür. Ülkenin batı kesimlerindeki bazı bölgelerde Hazaralara mensup insanlar İran ile ticarete kilit rol oynarlar.¹⁵⁰

2.9.HAZARALARIN SİYASİ DURUMU

Afganistan, tarih boyunca her zaman dünya siyasetinin odak noktalarından biri olmuştur. Bu anlamda Afganistan coğrafyasının uzun ve karmaşık bir seyir izlediği görülür. İster bağımsızlık öncesi dış güçlerin bu bölgeye hâkimiyeti sırasında ister bağımsızlık sonrası döneme bakıldığı zaman bu topraklar kendi içinde farklı grupları barındıra gelmiştir.

Afganistan coğrafyasının siyasi tarihi boyunca Hazaralar, diğer etnik gruplarla birlikte refah, eşitlik veya eşitsizlik dönemlerinden geçmiş ve toprak bütünlüğü ve ulusal değerleri korumada dönemin hükümdarlarının yanında önemli roller üstlenmiştir. Diğer taraftan Hazaralar'ın başta mezhepsel farklılıkları olmak üzere kültür ve adetleri bakımından kendine has özellikleri olduğunu söylemek gerekir. Afganistan'ın çağdaş tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen Ahmed Şah Durrani döneminden (XVIII. yüzyılın ortaları) bu yana Hazara toplumu tarihi değerlerini koruyabilme ve ülkenin siyasi tarihine belli katkılar sağlamasına rağmen bu ülkeyi yönetenler tarafından genellikle dışlanıp bir kenara itilmiştir. Bunun nedeni

¹⁴⁹Zahir Daqiq, "Hazaraha der Dawrani zinde yad Babrak Karmel(deheyi1380)", 2009, <http://www.esalat.org/images/hazara%20haa%20dar%20%20.%20.%20> (Erişim Tarihi:25.06.2021).

¹⁵⁰ Farzam, s.44.

etnik köken ve inanç farklılığında aranmalıdır. Özellikle Emir Abdurrahman Han (1880-1901) ve Muhammed Nadir Şah'ın (1929-1933) dönemleri Hazara toplumunun siyasi tarihi açısından olumsuzluklarla doludur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hazara halkı bu coğrafyanın en eski topluluklarından biridir. Siyasi tarih açısından bakıldığı zaman Hazaraların var oluşundan bu zamana kadar bu anlamda inişli çıkışlı dönemler yaşandığını söylemek yanlış olmaz.¹⁵¹ Bu topluluğun geçmişine bakıldığı zaman bazen önemli sıkıntılar yaşarken bazen de bölgenin yönetimine ve refahına önemli katkılar sağlamıştır. Örneğin köken itibariyle Hazaraların atası olarak kabul edilen Tarhan kabilesi Hazaracat'taki Arguniye hanedanlığında önemli görevler üstlenmiştir.¹⁵² Arguniyeyi yönetenlerin adalet, eğitim ve sanat ehli oldukları ve hicri 884-964 yılları arasında olduğu gibi bölgeyi adilane ve hikmetle yönettikleri nakledilir. Tarihte bu ve benzeri bazı dönemlerde Hazara halkının refah seviyesinin o dönemin şartlarına göre yüksek olduğu kaydedilir. Tarihte İpek Yolu'nun Hazaristan'daki konumu da bu toplumun yaşadığı refahın sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁵³ Yine Hazara halkının tarihine bakıldığı zaman belli dönemlerde bölgenin yönetimine katkı sağlamalarının yanı sıra zaman zaman da bağımsız devlet kurma çabalarının olduğu da görülür.¹⁵⁴

Öyle anlaşıyor ki Hazaralar bu coğrafyanın yönetilmesinde ve korunmasında vatansever bir toplum olarak günümüze kadar gelmişlerdir. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Amanullah Han'ın başa geçmesinden itibaren İngilizlerle bağımsızlık konusunda önemli mücadeleler verilmiştir. İngilizlere karşı yapılan bu mücadele sırasında Hazara halkının büyük destek verdiği görülür. Zira o dönemde bölgenin her tarafından insanlar cihat için gönüllü olmuştur. Hazara halkı da *Muhammedullah Han-ı Hazara*, *Abbas Han-ı Hazara* ve *Abdullah Han-ı Kayak* gibi önderler eşliğinde ülkenin bağımsızlığı için binlerce gönüllü olarak ülkenin bağımsızlığı için cephelere koşmuştur. Başta Kandahar Cephesi olmak üzere çeşitli cephelerde birçok Hazara genci şehit düşmüştür.¹⁵⁵

¹⁵¹ Hanovs.19.

¹⁵² Yazdani, s. 312.

¹⁵³ Muhammed Sayyidi, "Murori ber Tarih Hazaraha", (Paygah Malomati Ustad Sahih Behsudi), 1388, <http://saheel.blog.af/%D9%87%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D9%87/hazara/>, (Erişim Tarihi:08.01.2022).

¹⁵⁴ Mehdi Ferruh, *Tarih Siyasi Afganistan*, (İhsani yay.), Kum-Iran, 1371, s.389; Muhammed Evaz Nabizade, "Bonyad Ali Han-i Hazara Mobarizi hemişe der Sanger ve yeki az medafi-eni rastini İstiklali kişver", *Aryayi Web Sitesi*, 08/02/2009/, <http://www.ariaye.com/dari5/siasi/nabizadah18.html>, (Erişim Tarihi: 14.06.2021).

¹⁵⁵ Ghubar, *Afganistan der mesiri Tarih*, s.756-780.

Hazara halkının bütün bu katkılarına rağmen özellikle Abdurrahman Han dönemi bu grup için karanlık ve sefalet dönemi olarak bilinir.¹⁵⁶ Abdurrahman Han dönemine kadar belli bir dönem bölge hanları, devlet onuruna iç işlerinde bağımsız olarak yaşıyorlardı. Hazaralar da bu anlamda özerk bir yapıda idi. Bu yapı Şir Ali Han'a kadar devam etmiştir. Hazara toplumunun da desteğini alarak başa geçen Abdurrahman Han'ın ilk işi İngilizlerin de desteğiyle Hazaraların yaşadığı bölgeye girip bu grup üzerine yürümüş ve bunlar üzerinde büyük baskı oluşturmuştur.¹⁵⁷ Abdurrahman Han döneminde birçok Hazara canından ve malından olmuştur. O dönemde Hazaralara bu sıkıntıları yaşatanların büyük ölçüde Peştunlar olduğu nakledilir. Peştunların baskısıyla bu dönemde Hazaralar'ın önemli bir kısmı başka bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵⁸

XX. yüzyılın son çeyreğinde Serdar Muhammed Davud Han'ın iktidara gelmesiyle, hükûmet sistemi monarşiden (Şahi) cumhuriyete dönüşür. Davud Han'ın genel anlamda ırkçı bir politika izlemesi nedeniyle bu dönemde de Hazara toplumu arzu ettiği rahatlığı elde edemez. Davud Han hükûmetinde Hazaralar siyasi anlamda yönetime hiçbir kimse gönderememişlerdir.¹⁵⁹

Davud Han'dan sonra Afganistan'da komünist rejimin hüküm sürdüğü bir hükûmet kurulur ve farklı bir dönem başlar. Bu dönemde yani Nur Muhammed Taraki (1978-1979), Hafizullah Amin (1979), Babrak Karmal (1979-1986) ve Dr. Najibullah (1986-1993) dönemlerinde başta Afganistan dış politikası olmak üzere genel olarak ülke siyasetinde önemli iniş çıkışlar yaşansa da yoksul Hazara toplumu için kısmen bir rahatlama ve kimliklerini yeniden kazanma dönemi olmuştur. Yaklaşık 15 yıl süren bu dönemde Hazaralardan; Abdul Kerim Misak Maliye Bakanlığı (1978-1979) ve Kabil Belediye başkanlığı (1990), Sultan Ali Keştmen başbakanlık (1981-1988 ve 1989-1990), Abdulvahid Surabi Yüksek Öğretim bakanı- Başbakan yardımcılığı (1978-1992), Sultan Hüseyin Han Planlama bakanlığı (1988), Esadullah Kıştmend Macaristan, İran ve Etyopya büyükelçiliği (1988-1992), Şeyh Muhammed Azim Ahmedi Bamyân valiliği (1985), Dr. Muhammed Latif Jaguri Gazne valiliği (1985-1988), Golam Haydar Cemali Belh valiliği (1983-1987),

¹⁵⁶ Afsurde Hatir, "Naberd Hazaraha der Kabul", *Tarikhima*, Kabil, 1371, s.9

¹⁵⁷ Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'nın Koruluşu (1834-1922)*, (Huzur Cilt Evi), Malatya, 2011, s.149.

¹⁵⁸ Ghubar, s. 668.

¹⁵⁹ Maqsudi, s.135-145.

Muhammed Şerif, Samangan valiliği (1987), Sultan Ali Uruzgani, Uruzgan valiliği (1984) görevlerini üstlenmişlerdir.

Öte yandan Hazara halkı, Dare-i-Suf bölgesinde (Semengan eyaleti) Afgan komünist hükûmetine karşı cihat başlatan ilk topluluklardan biri olmuştur. Kısa sürede bu savaş Hazaristan'ın tüm bölgelerine ve daha sonra Afganistan'ın tamamına yayılmıştır. Daha sonra *Abdül Ali Mazari* liderliğindeki Vahdet Partisi'nin kurulmasıyla kısa sürede olsa Hazaralar, Hazaracat bölgesinde özerklik ilan etmişlerdir.¹⁶⁰

Afganistan'dan Sovyetlerin çıkmasıyla bir süre yönetimde boşluk oluşmuş, her bir mücahit grup savaştıkları kendi bölgelerine hâkim olmuşlar ve zaman zaman da birbirleriyle mücadele edip ne yazık ki savaşmışlardır. Örneğin bu dönemde Vahdet Partisi ile Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Şura-i Nizar arasında kanlı savaşlar yaşanmıştır. Bu çatışmalarda Rabbani, Hazara bölgelerine saldırılar gerçekleştirdikten sonra *Afşar* trajedisi ortaya çıkmış ve bu çatışmalarda maalesef Ahmed Şah Mesud'un askerleri bebeklere ve yaşlı kadınlara bile merhamet göstermemiş ve masum Afşar halkından birçok insan bu saldırılarda yok olmuştur.¹⁶¹ Mücahit topluluklar arasındaki buna benzer çatışmalar ve trajik olaylar Taliban'ın 1996 yılında bütün Afganistan'da yönetimi ele geçirmesine kadar devam etmiştir.

Taliban öncesi özellikle Abdül Ali Mezari, yaşamı boyunca Hazara halkını yeniden inşa etmek ve tüm dünyaya tanıtmak için çok uğraşmış, bunu bir ölçüde başarmış ve elinden geldiğince Hazaralar'ın ulusal kimliğini yeniden inşa etmiştir. Taliban'ın Afganistan'a gelişinden sonra, Abdul Ali Mezari Taliban tarafından tutuklanmış ve Kabil'deki Çahar Asyab bölgesinde (Şubat 1995) şehit edilmiştir.¹⁶²

Bu dönemde Taliban, Pakistan toprakları üzerinden ülkenin güney sınırlarından Kabil'e ilerlerken, Vahdet Partisi'nin merkezi Kabil'den Bamyan'a taşınmak zorunda kalmıştır.¹⁶³ Söz konusu dönemde Hazaristan'ın genelinde tüm bölgeler yerel ve özerk idareciler tarafından yönetiliyordu ve bunlar gerekirse birbirlerine destek kuvvetleri gönderiyorlardı. Tüm Hazaristan'ı kolayca ele geçirebileceğini düşünen Taliban, birkaç

¹⁶⁰ Musevi, s.237; Haron Mirzada, "Hiziş Hazaraha der İntihabati Parlomani Afganistan ve Hazara Fobiya", 1389, www.khorasanzameen.net (Erişim Tarihi: 06.06.2021).

¹⁶¹ Mohammad Reza Ziyayi, *Hazaraha der İskendeniyavi*, (Wahdat Bakhsh yay.), Kum-Iran, 1389, s.46.

¹⁶² Basir Ahmed Devlet Abadi, *Hazaraha Az Katliam Ta Ehyayi Hüviyet*, (Khedamat Kampiyoteri Azimi yay.), Kum-Iran, 1385, s.293.

¹⁶³ Musevi, s.260.

saldırıdan sonra Hazara'nın kalesini yıkmanın Kuzey'le savaşmaktan daha zor olduğunu fark etmiş ve Hazara direnişiyle karşı karşıya kalmıştır.

Belli bir süre sonra Suudi Arabistan'ın Taliban'a yardımıyla Hazaristan'a yaptırım uygulama başlanır.¹⁶⁴ Hazaristan'a uygulanan yaptırım yaklaşık üç yıl sürer. Bu boykotta, Hazara halkının Afganistan'ın hiçbir ticaret şehri ile bağlantısı kalmaz ve Hazaristan'a herhangi bir malzemenin (giysi, yiyecek ve diğer eşyalar) girmesi yasaklanır. Sonunda 2000 yılında Bamyân, Taliban'a teslim olmak zorunda kalır. Kısa sürede Hazaristan'ın tamamı Taliban'ın eline geçer. İlk aşamada Bamyân'da bulunan *Buda ve Salsal* heykelleri kırılır. Taliban, Hazaristan'ı yönettiği iki yıl boyunca, Hazara toplumu birçok sıkıntıya maruz kalır. Tüm Hazara halkına, daha önce Abdurrahman Han tarafından yapılan sıkıntı, baskı ve eziyetler adeta kaldığı yerden devam ettirilir. Ancak Hazara halkı, Taliban'dan gelen tüm baskılara rağmen ruhunu kaybetmez ve benliğini korumak için direnmeye devam eder. 2002 yılının başlarında ülkenin yönetiminden ayrılıncaya kadar Hazaralara yapılan baskılar son bulmaz.¹⁶⁵

Taliban sonrası Hazaralar için önemli ekonomik, politik ve sosyal dönüşüm geçirdikleri bir dönem olmuştur. Ekonomik, siyasi ve sosyal birçok alanda Hazara toplumunun önemli başarılar kaydettiği ve her alanda ülkenin ilerlemesi için katkı sağladığını söylemek mümkündür. Daha önceki siyasi örgütlenme ve organizasyon tecrübelerini Taliban sonrası döneme taşıyan Hazaralar, bu dönemde özellikle siyasi arenada oldukça aktif olmuşlardır. Hazaraların içinden çıkan birçok isim, hem 13 yıllık Karzai hükümetinde hem de 2014 sonrası ülkeyi yöneten Eşref Gani hükümetinde önemli görevler üstlenmiştir.¹⁶⁶

Abdül Ali Mezari'nin ölümünden sonra Hizb-i Vahdet'in başına getirilen Kerim Halili önce Hamid Karzai'nin liderliğindeki geçici hükümette yer almış ardından Karzai'nin cumhurbaşkanlığı boyunca (2004-2014) ikinci başkan yardımcısı olarak görev yapmıştır. Yine Hazaralardan Muhammed Muhakkik, Karzai döneminde Planlama bakanlığı görevini yürütmüştür. 2014 seçimleri sonrası kurulan Ulusal Birlik Hükümetinde Hazara kökenli Server Daniş, Cumhurbaşkanı Eşraf Gani'nin ikinci yardımcısı olurken Muhammed Muhakkik

¹⁶⁴ Abbas Ali Huseyni, "Siyaset der Jamea-ı Hazara az Koşaniha ta Cumhuriyet", 1390, www.hazarapeople.com/fa/?p=7660, (Erişim Tarihi:01.05.2021).

¹⁶⁵ Sayed Huseyin Şerefuddin-Alireza Hasani, "Jaygahi Din der Gofman Talibanism", *Faslname'i Metaliati Ferhengi İctima-i Hawze*, Tahrân, 1396, s.80.

¹⁶⁶ Farzam, s.31.

da başkan yardımcısı görevine getirilmiştir. Siyasi farkındalığı artan Hazaralar, parlamento seçimlerine de katılarak önemli sayıda milletvekilini meclise göndermeyi başarmıştır. Örneğin, 2001'den sonraki ilk parlamento seçimlerinde (2005), Temsilciler Meclisinde Hazaralar 30 milletvekiliyle temsil edilmiştir. (Bu, 249 parlamento sandalyesinin %12'sine tekabül etmektedir).¹⁶⁷ Ancak 2019'da Eşraf Gani'nin ayrımcı politikaları nedeniyle parlamentodaki Hazara temsiliyeti oranı düşürülmüştür.

Eşref Gani'nin iktidarda olduğu dönem boyunca daha çok ulusal projelere odaklanılmış olsa da, Hazaraların yapmak istedikleri birçok şey kabul görmemiştir. Her şeye rağmen 2001-2021 yılları arasında yirmi yıl boyunca sosyal, ekonomik ve siyasi durumları önemli değişiklikler geçiren Hazaralar, etnik kökenleri veya inançları nedeniyle daha önceki dönemler kadar nazaran taciz veya ayrımcılığa maruz kalmamışlardır.

Birinci Taliban döneminden sonra (2001 yılı sonları) ikinci Taliban dönemine kadar (Ağustos 2021) geçen süre içerisinde bazı sıkıntılara rağmen Hazara toplumunun birçok alanda önemli ilerlemeler kaydettiği göz önüne alındığında, kuşkusuz bu dönem Hazaralar için iyi bir dönem olarak değerlendirilebilir. Hazaristan, yaklaşık son yirmi yılda Afganistan'ın en güvenli bölgesi olarak kayda geçmiştir. Çok da uzak olmayan bir geçmişte, Hazaracat bölgesindeki insanlar arasında çok düşük olan okur-yazarlık oranı bu dönemde en azından her evde iki ila üç okur-yazar kişi bulunur hale gelmiştir.¹⁶⁸ Kültür, müzik ve spor gibi birçok alanda Hazaralar arasında büyük gelişmeler olmuştur. Hazaralar'ın artık üniversiteye, devlet dairelerine ve devam edeceği farklı başarılı yollara erişimi mümkündür. Yine bu dönemde Hazara kadınları üst düzey hükûmet görevlerinde yer almışlardır. Diğer topluluklara nazaran Üniversitede okuma oranı daha yüksektir.

Netice itibariyle 2002 başından itibaren geçen son yirmi yıl Hazaralar için fırsatlar ve tehditler dönemi olarak adlandırılabilir. Bir yandan, uluslararası toplumun varlığı, Hazaralar'ın büyük ölçüde eğitime yönelmesi için bir fırsat olmuştur. Hazara halkı diğer etnik gruplarla birlikte siyaset yapabilir hale gelmiştir. Aynı zamanda üniversiteler inşa edilebilmişler, şirket sahibi olabilmışler, bakan, vali ve kaymakam gibi görevlere getirilmişlerdir. Diğer yandan özellikle Taliban Hazaralar için her zaman bir tehdit unsuru

¹⁶⁷ Abbas Hüseyini-Norullah Faizi, "Nigahı be Terkib Cedidi Meclisi Nomayindaganı Afganistan", *Merkez Mutaliati Stratişiki Kabil Pjohışkedeyi Mutaliati Parlomani*, 2010, Kabil, s. 59-64; Farzam, s. 32.

¹⁶⁸ Halil Roşenger, "Hazaraha ve Tahavvol-ı berqasayi Ferhengi", *8Subh*, 1397, <https://8am.af/hazaras-and-cultural-revolution/>, (Erişim Tarihi: 14.06.2021).

olmuş ve merkezî hükûmet bu tehditlere sessiz kalmıştır.¹⁶⁹ Günümüzde Hazaralar başta olmak üzere Peştun olmayan gruplara karşı hükûmetin bakış açısı genelde olumsuzdur.

2.10. HAZARALARIN DİNİ YAPISI ve DİN EĞİTİMİ

Afganistan'daki Hazara kimliğine ilişkin geleneksel görüş, Hazaraların etnik kimliğinden ziyade mezhepsel kimlikleridir. Hazaralar tamamına yakını Müslümandır. Bunların yaklaşık %80'ni *isna aşeriye* (Caferi) grubu oluştururken kalan yaklaşık %20 kısmını İsmaililer, Sünni Hanefiler ve Kızılbaşlar meydana getirir.

Hazaralar'ın ne zaman İslam'ı kabul ettiği ve bunlar arasında Caferiliğin nasıl yayıldığı konusunda net bilgilere sahip değiliz. Bu konularda farklı görüşler vardır. Rivayete göre İslamın ilk yayıldığı yıllarda (H. 35-40/M.656-661) Hz. Ali'nin Harazaracat'ta hüküm sürmekte olan Gur hâkimine mektup göndermesi üzerine, burada bulunan halk İslam'ı kabul etmiş ve Hz. Ali'ye bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Diğer bir rivayet ise Hz. Ali'nin yeğeni *Ca'de ibn Habire el-Mahzumi*'nin Horasan'a vali olarak gönderilmesinden sonra, onun insanlara yaklaşımı ve onlara sevgisinden dolayı Gur halkının Müslüman olduklarıdır.¹⁷⁰ Bunların dışında da farklı rivayetler söz konusudur.

Kimilerine göre bunların İslam'a girişi XIII. yüzyılın sonlarına, İlhanlı Hanı Gazan Han dönemine dayanmaktadır. 1295 yılında iktidara gelen Gazan Han, İslam dinini kabul edince tüm emirlerin Müslüman oldukları Harazaracat bölgesinde yaşayan insanların da o dönemde İslam'ı kabul ettikleri nakledilir. Gazan Han'dan sonra İlhanlı hanları, *Hudabende Olcayto* ve *Ebu Said Han*, İlhanlıların hâkimiyetindeki bölgelerde Şiiliği yayma çabasına

¹⁶⁹ Kayahan Uygur, "Tarihteki büyük soykırım - Türk oldukları için ihanete uğradılar", Şehitler Ölmez - Şehit Aileleri ve Dış Politika Haber Sitesi, 2021, <https://www.sehitlerolmez.com/tarihteki-buyuk-soykirim-turk-olduklari-icin-ihanete-ugradilar>, (Erişim Tarihi: 14.06.2021); Ali Kadiri, "Girawgangiri ve Rahkarha be menzuri Cilawgiriye-an", Afganistan-ima Gazetesi, 1394, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134256, (Erişim Tarihi: 14.06.2021); Ali Necefi, *Tarihi Mubarizati İbrahim Gawsavar*, (Merkezi Farhangi Navisindegani Afganistan yay.), Iran-Kum, 1998, s.66.

¹⁷⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Abdul Kayyum Ayeti, *Naqşi Taşeyyu der Farheng ve Temedduni Afganistan az Safaviye ta dawreyi Maaser (Horuci Şuravi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tahran, 1386, s.25.

girdikleri belirtilir. Kimilerine göre de Hazaralar daha önceleri Sünni İslami görüşe mensup iken XVI. yüzyılın başlarından itibaren bunlar arasında Şiilik yayılmaya başlamıştır.¹⁷¹

Bazılarına göre de Hazaralar, Safeviler döneminde Şii olurlar. Şiiliği devletin resmi mezhebi haline getiren Safevilerin çabaları, Hazaralar üzerinde etkili olmuş ve bunlar bu aşamadan sonra Şiileşmişlerdir. Hazaralar, özellikle de Şah Abbas döneminde Şiiliği kabul etmeye zorlanmışlardır.¹⁷² Bir başka görüşe göre ise Hazaraların Şiiliği son iki asra dayanmaktadır. Yani XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren aşamalı olarak Şiiliğe kaymışlardır.¹⁷³ 2004 yılından itibaren Afganistan ana yasasına Şii mezhebi kavramı girmiştir.¹⁷⁴

Şimdi de Hazaralarda dini uygulamalar ve din eğitimi konusunda özetle bazı bilgiler vermeye çalışalım.

Medreseler: Afganistan'da Hazara toplumu medreseleri ve burada verilen eğitimi dini ve kültürel eğitimin temeli olarak kabul ederler. Günümüzde modern okulların, üniversitelerin eğitim ve araştırma enstitülerinin yaygınlaşmasıyla birlikte medreselerin eğitim sistemine yeni uygulamalar girmiş ve diğer eğitim kurumları karşısında medreselerin de eğitim düzeyi yükselmiştir. Afganistan'da çocuklar eğitimlerine genellikle cami ve okul gibi kurumlarda temel din eğitiminde başlamaktadırlar. Çocuğun seviyesi, yetenekleri ve ilgi alanları belirlendikten sonra anne ve babasının isteği üzerine medreseye gönderilir. Çocuk medreseye birkaç yıllığına gönderilip daha sonra lise ve üniversite eğitimi alabildiği gibi az da olsa on, on beş yıl medreseye devam edip dini eğitimini sürdürebilir. Medreselerin yapımı ve inşası genel olarak halk tarafından karşılanmakta olup devletin medreselerin yapımına desteği olmaz. Tüm öğrencilerin eğitim ve barınma masrafları, zekât, sadaka, humus veya imam hakkı adı altında verilen yardımlarla sağlanır. Medreselerde takip edilen müfredat konusunda İran'daki Kum şehrinde okutulan müfredattan yararlanılır. Afganistan'da Hazaralar arasında Kabil, Herat ve Mezar-ı Şerif'teki medreseler ön plana çıkmaktadır. Kabil'deki Medrese-i Muhammediye, Camiatü'l İslam, Medinetü'l İlim, Hatemün Nebiyyin, Mehdeviye ve Risalet Medreseleri, Mezar-i Şerif'te Sultaniye, Caferiye, Emirul Mü'minin medreseleri Herat'ta ise

¹⁷¹ Sultanoghlı, s. 55.

¹⁷² Gulay Karadag Cinar, *Safevi Etkisindeki Hazaralar (Sah I. Ismail'den Sah I. Abbas'in Sonuna Kadar)*, International Journal of Central Asian Studies, Volume 20, Afyon, 2016, s. 81; Gubar, s.71; Yezdani, s. 50.

¹⁷³ Musevi, s. 112.

¹⁷⁴ Gulam Hüseyin Haideri Havati, *Afat-i İnkilab-i Afganistan*, (Horasani Bastan yay.), İran, 1395. s.146.

Sadikiye, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Hâtamül Enbiya, Bakietullah ve İtriye medreseleri meşhurdur.¹⁷⁵

Tekkehâneler (Tekyehaneler): Hazaraların yaşadığı bölgelerde neredeyse her caminin yanında veya caminin içerisinde bir oda *tekkehane* olarak kullanılır. Bir nevi insanların camide namaz ve diğer ibadetlerini yerine getirdikten sonra zaman zaman tekkehanede de bir araya gelerek çeşitli sohbetlerin ve sosyal meselelerin konuşulduğu bir mekân olarak tanımlanabilir. Hazara kültüründe caminin dinî boyutu yanında sosyal boyutu da vardır. Kırsal bölgelerde ibadet edilen yerin yanında toplantı odası ve bir de misafir odasının yer aldığı külliye şeklinde mekânlar vardır.¹⁷⁶ Bu merkezlerde ibadetin yanı sıra çocuklara din eğitimi verilmekte ve günlük meseleler görüşülerek çözüme kavuşturulmaktadır. Ayrıca bu dinî merkezler dışarıdan gelenler için misafirhane görevi de görürler. Buralarda çalışanların maaşları köy sakinleri tarafından karşılanır. Şehirlerde ise camiler kırsal bölgeye nazaran daha az bir fonksiyona sahiptir. Camiler günlük ibadetlerin yanı sıra taziyeler ve Kuran öğretilen yani ibadetlerin yanında kuran kursu görevi icra eden mekânlardır. Cami ve mescitler tekkehanelerden ayrı tutulmaktadır. Zira camiler ve mescitler ibadetlerin yapıldığı ve kuran eğitiminin verildiği mekânlar olarak görülür.

Hazaralar arasında bayramlar dini ve milli olmak üzere iki türlü kutlanır. Dini bayramları *Ramazan Bayramı*, *Kurban Bayramı*, *Gadir-i Hum Bayramı*, şeklinde ifade edebiliriz.

Ramazan Bayramı: Dünyadaki bütün Müslümanlarda olduğu gibi Ramazan ayının sona ermesinin işareti olarak başarı, sevinç ve coşkunun birlikte yaşandığı kutlamalara olarak ifade edilebilir. Ramazan Bayramı Afganistan'da çok görkemli kutlanır ve bu nedenle üç günlük resmi tatil vardır. Şehirlerde ve kırsal bölgelerde yaşayan bütün Hazaralar bu bayramı tüm ihtişamıyla kutlarlar. Bayram namazının hemen ardından aile bireyleri tarafından yapılan hazırlıklarla gruplar halinde kahvaltı yapılır. Bu bayramda önce büyükler ziyaret edilir, onların bayramları kutlanır. Daha sonra üç gün boyunca akrabalar, arkadaşlar ve eş dost herkes birbirlerini ziyaret ederek bayramlarını kutlarlar.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Sultanoghlı, s. 56.

¹⁷⁶ Hassan, s. 58.

¹⁷⁷ Ayeti, s. 58.

Kurban Bayramı: Bu bayram, Zilhicce'nin onuncu gününde başlar. Bu bayramda Hazaralar arasında ve bütün Afganistan'da coşkuyla kutlanır. Maddi durumu iyi olan insanlar kurbanlar keser ve bayram süresince birbirlerini ziyaret ederler.¹⁷⁸

Gadir-i Hum Bayramı: Hicri 10 yılında Zilhicce ayının 18'inde, dünyadaki diğer Şiiler gibi Afganistan Şiileri özellikle Hazaralar tarafından da kutlanır. Hazaralar arasındaki inanca göre Hz. Peygamberin veda haccı dönüşü Medine'ye giderken Gadir-i Hum denilen yerde kendisinden sonra Halife olacak kişinin Ali olduğuna dair Allah tarafından bilgi verilmiştir. Bu bayram o günün anısına kutlanmaktadır. Hazaralar, ilk Halifenin Ali olması gerektiğine inanırlar.¹⁷⁹

Ayrıca kısmen İran ve Pakistan'da olduğu gibi Afganistan'daki Hazaralar arasında da muhtemelen Zerdüştlükten kaldığı tahmin edilen yılın son Çarşamba günü “Çarşamba Suri” adıyla kutlanır. Bu günde insanlar doğaya gider, ateş yakar ve üzerinden atlarlar. Söz konusu gün Şiiler arasında Hz. Hüseyin aile üyelerinin *Yezid* tarafından serbest bırakıldığı gün olarak da bilinir. Genelde bugündeki kutlamalara kadınlar katılır. Bu gün bulgurdan *Delde* adıyla özel bir yemek yapılır ve Hz. Ali'nin kızı Zeynep'e ithaf edilir.¹⁸⁰

Yine Hazaralar arasında *Ehl-i Beyt'in doğum günleri* de camilerde ve Tekyehanelerde kutlanır. Hz. Peygamber ve ailesiyle ilgili konuşmalar yapıp insanlara öğütler verilir. Hazaralar arasında bunlar önemli dini günlerdir.¹⁸¹

Hazaralar arasında *Muharrem* ayının ilk on günü önemli yer tutar. Özellikle son üç gün çeşitli törenlerle yas tutulur. Bazı bölgelerde yas on üçüncü güne kadar devam eder. Buna benzer olayların bir daha yaşanmaması için dua edilir ve gençler arasında Hüseyin'i anma düşüncesiyle sırtlarına zincir vurarak eziyet edenlere de rastlanır.¹⁸²

¹⁷⁸ Farzam, s.40.

¹⁷⁹ <https://www.yjc.news/fa/news/6235349/%D8%AD%D8%A7%D9%84--%D9%88-%D9%87%D9%88%D8%A7%DB%8C-%D8%B9%DB%8C%D8%AF-%D8%BA%D8%AF%DB%8C%D8%B1-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D9%88%DB%8C%D8%B1>, (Erişim Tarihi: 21.01.2022).

¹⁸⁰ Ayeti, s.59.

¹⁸¹ Sultanoğlu, s.100.

¹⁸² Mohammadi, s. 60.

Afganistan'da *nevruz bayramı* münasebetiyle resmi tatildir. Nevruz kutlamaları, Ramazan ve Kurban Bayramı'na benzer. Kutlamaların yoğunluğu kırsal bölgelerde şehirlere nazaran daha fazladır. İnsanlar bugünde gece gündüz demeden birbirlerini ziyaret ederler. Bugün için hazırladıkları yemekleri gelen misafirlere ikram ederler. Afganistan'ın olduğu gibi Hazaralar arasında da nevruz kutlamaları yoğun geçer. İnsanlar Mezar-ı Şerifte, Hz. Ali'nin türbesine ve Kabil'de *Sehi ziyaretine* giderek bugünü kutlarlar.¹⁸³

Hazaralar arasında zaman zaman ziyaret edilen birçok mekân bulunur. Bunlarda ziyaret kültürü çok yaygındır. Bu ziyaretler arasında *Mezar-ı Şerif'teki Ali Türbesi*, Kabildeki *Sehi ziyareti* ve Seripul vilayetindeki *Yahya ibni Zeyd ziyareti* en önemli ziyaret yerleridir. Ayrıca Herat'ta bulunan *Şehzade Kasım* ve *Şehzade Abdullah*'ın mezarları da Hazaralar için önemlidir. Bölge insanının bu iki mezarı sık sık ziyaret ettiği görülür.

Hazaraların gelenek-görenek, bayram, çeşitli kültürel törenler ve insanlar arasında yer alan halk inançlarına bakıldığında zaman yoğun bir şekilde eski Türk inançlarının izlerini görmek mümkündür. Örneğin doğumla başlayıp evlilikle devam eden ve ölümle biten süreçteki birçok uygulamanın Türk kültüründe de var olduğu görülmektedir. Hazaralarda doğum, diriliş ve insan yaşamının başlangıcı olarak düşünülür. Hazara kültüründe birçok ritüel doğumla ilişkilendirilir. Doğun sonrası çocuk için üçüncü, yedinci ve kırkinci günler çok önemlidir. Doğum yapan hanım çocuğun kırkinci gününe kadar dışarıya çıkmaz. Özellikle ilk yedi gün boyunca anne yalnız bırakılmaz. Anne yalnızken aynaya bakmaz. Şayet bakarsa aynada kendisini değil, kötü ruhları ve şeytanları gördüğüne inanılır. Anne ve ailenin geri kalanı kırkı çıkıncıya kadar evin eşiğinde oturmazlar. Zira kapının eşiği kutsal kabul edilir. Normal günlerde bile kapı eşiğinde durmaktan kaçınılır. Çocuğun doğumunun kırkinci gününde koyun kurban edilir. Kırkı çıkan kadın kocasıyla birlikte akan suya gider ve sudan içer. Akan suyun kötülükleri ortadan kaldırdığına inanılır. Doğumdan birkaç gün sonra çocuğa isim verilir. İsim verme olayı ailenin en yaşlı üyesi tarafından gerçekleştirilir. Genelde isim veren şahıs Kuran-ı Kerim'i açarak verilecek ismi oradan belirleyip vermeye çalışır. Hazaralar arasında gençler evlendirilirken anne baba ve evdeki büyüklerin etkisi büyüktür. Genel olarak nikâh düğün töreninden sonra yapılır.¹⁸⁴ Hazara toplumunda çeyiz veya süt pahası adı altında verilen başlık parası yaygındır. Bu gelenek *Gele*, *Şir baha* veya *Kalın* adıyla bilinir. Bazı

¹⁸³ Murat Akyuz-Diner Recep, "Hazaristan (Hazaracat) Hazaralar arasında Nevruz Kültürü ve Gelenekleri", *Nile University Of Nigeria*, 1/40, Bosniya, 2017, s. 46-53.

¹⁸⁴ Ayeti, s. 59.

bölgelerde Şir Baha miktarı o kadar yüksek ki bu miktar, gençlerin evlenmesine ciddi bir engel teşkil etmektedir. Hazara toplumunda yapılan düğünlerde dini inançlara aykırı programlar yapılmamaya gayret edilir. Hazaralar arasında boşanma olayı çok nadir görülür.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Ayeti, s. 60.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TALİBAN HAREKETİ

3.1.AFGANİSTAN'DA DİNİ-SİYASİ HAREKETLERİN OLUŞUM SÜRECİ

Afganistan coğrafyası, farklı medeniyetlerin kavşağı olarak görebileceğimiz bir bölgedir. Tarih boyunca bu topraklarda farklı kültür ve medeniyetlerin etkileşimi yaşanmıştır. Çeşitli halk hareketleri bakımından İran'dan etkilendiği gibi Hindistan bölgesinden gelen dini akımların ve hareketlerin etkisinde kalmıştır. 1860'lı yılların sonlarında *Devband*'da kurulan din eğitim amaçlı okul, Afganistan bölgesinde yaşayan âlimler ve din adamları için bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Bu nedenle birçok analiste göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afganistan'da ortaya çıkan İslami hareketlerin köklerinin yine bu topraklardan beslenmişlerdir. Bu kökler, İslam felsefesinde bu toprakların insanların zengin kültürel mirasında aranmalıdır. Rusya'daki Ekim Devrimi (1917), Buhara Devrimi (1920) ve Amanullah Han'ın reformları gibi olaylar, Afganların İslami kimliğinin oluşumunu büyük ölçüde etkilediği aşîkârdır.

1929 yılında Habibullah Kalakani önderliğindeki köylü ayaklanması, bu olaylara karşı bir nevi tepki hareketi olup şüphesiz halkın İslami değerlerini olumsuz etkiler. Nadir Han hanedanının iktidara gelmesiyle birçok popüler hareketin önü kesilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar, Afganistan bölgesinde çeşitli dini hareketlerin ortaya çıkıp canlandığı dönemdir. Mir Muhammed Sıddık Ferheng, 1950'li yılların başında *Mevlevi Kale-i-Bülend*'in Hizbullah adıyla bir örgüt kurduğunu nakleder. Aynı yıllarda *İttihad* veya *Hizb-i İrşad* adında bir başka aşîrîlikçi hareket ortaya çıkar. Bu hareket (parti), *Allame Seyyid İsmail Belhi* öncülüğünde kurulur. Seyyid İsmail Belhi, bu bölgede ve İran'da tanınan Şii bir din adamıdır.¹⁸⁶

Öte yandan Afganistan'da ilk siyasi-dini hareketlerin ortaya çıkışının İngilizlerin bölgeye girişiyle aynı zamana denk geldiği söylenebilir. *Fazıl Vahid* ve *Mevlevi Abdülaziz* öncülüğünde bölgede (günümüz Pakistan-Afganistan sınırında) ortaya çıkan ilk akım olarak binilen *Hizbullah Hareketi*, bu bölgede İngiliz etkisinin güçlenmesine tepki olarak gelişir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Kasım Şah Sikenderuf, *Afganistan, Taliban ve Teşekkül-i Merakiz-i Teröristi*, (Çev: Abdulvahid Hurram), Tac Mahel Kompani, Peşaver/Pakistan, 2006, s. 8-65.

¹⁸⁷ Akbarshah Ahmadi, *Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011, s. 11.

Yine 1950'li yıllarda eğitim amacıyla başta Mısır olmak üzere Orta Doğu'ya giden Afgan gençleri, 1960'lı yıllardan itibaren ülkeye geri döndüklerinde çoğu Kabil Üniversitesi Şeriat fakültesi olmak üzere üniversitenin farklı birimlerinde öğretim görevlisi olarak yer alırlar ve tanınırlar. *Seyid Kutub* ve *Muhammed Kutb* gibi Mısırlı Müslüman Kardeşler liderlerinin etkisi altında kalan bu gençler, söz konusu âlimlerin eserlerini Farsça ve Peştucuya çevirerek Afganistan gençliğini etkilemeye başlarlar.¹⁸⁸ Bu dönemde Afganistan'da gelişen İslami hareket üzerinde o dönemde Hindistan ve Pakistan'da etkili olan *Mevdudi* önderliğindeki *Cemaat-i İslami* hareketinin etkisi de unutulmamalıdır.¹⁸⁹

İlahiyat fakültesi mezunları bir kenara bırakılırsa, İslamcı harekete mensup insanların ulemadan değil, entelektüel tabakadan geldiğini söylemek daha doğru olur. Hareketin ilk ortaya çıkışı, 1958 yılında Dr. Gulam Muhammed Niyazi'nin İlahiyat Fakültesi Dekanı olarak atanmasıyla başladığı kaydedilir. Bu hareket, birçok Mısır (*Ezher*) mezunu eğiticinin Kahire ve Kabil arasındaki seyahatleriyle ideolojik ve politik bir karakter kazanır. Bu dönemden itibaren *Dr. Gulam Muhammed Niyazi*, *Burhaneddin Rabbani*, *Musa Tavana* gibi bilim insanların yanı sıra hem *Nakşebendi tarikatının* ve Müceddedi ailesinin âlim-kaid karakterini temsil eden *Sibgatullah Müceddedi* gibi hocaların hem de 1968'de Gahiz gazetesini kuran *Minhacüddin Gahiz* gibi münevverler ortaya çıkar.¹⁹⁰

O dönemde Komünizm ve ateizm lehinde yapılan propagandaya tepki olarak *Nahda-i İslami* hareketinin içerisinden gençlik kolu olarak *Sazman-ı Cevanan -ı Müselman* (Müslüman Gençlik Teşkilatı) ortaya çıkar. Bunlar üzerindeki bütün kontrol şura'nın yani Nahda'nın elindedir. Bu gençlik hareketi, ilk zamanlarda *Cemiyet-i İslami*, *Nehzet-i İslami* ve *Tehrik-i İslami* şeklindeki adlarla anılır. Bu Nahda hareketinin başında 1972 yılına kadar Emir, Gulam Niyazi, daha sonra Burhaneddin Rabbani yer alır. Hareketin resmi kuruluşuna 1972 yılında yapılan bir toplantıda karar verilir.¹⁹¹

Afganistan'da buna benzer İslami hareketler, 1960'larda ve 1970'lerde şiddetli hükümet baskısı ile karşı karşıya kalırlar. Bu arada İslamcılarının liderlerinden Abdurrahman

¹⁸⁸ Basir Ahmet Devlet Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, (Haver yay.), Kum/İran, 1371, s. 192.

¹⁸⁹ Ahmadi, s. 12.

¹⁹⁰ Abdulhai Habibi, *Cunbiş-i Meşrutiyet der Afganistan*, (Matbua-ı Devlet), Kabil, 1363, s.153.

¹⁹¹ Hasibullah Sadeed, *Sovyetler'in Afganistan'ı İşgal Etmesi ve Afgan Halkının Direnişi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2017, s. 111-120.

Niyazi 1970 yılında Yeni Delhi'de zehirlenerek öldürülür. Müslüman gençler, Kabil'e getirilen Niyazi'nin cesedini büyük tören ile karşılar. Yapılan cenaze töreni, Kral Zahir Şah'a karşı bir güç gösterisine dönüşür. O zamana kadar İslamcılar ciddiye almayan kral, bu organize gösteri karşısında hem şaşırır hem de endişe duyar. Bu nedenle İslamcılar üzerindeki baskısını artırır. 1973 yılında iktidara gelen Davut Han'ın da İslami hareketler üzerinde baskısı devam eder. İslami çalışmalar, Kabil başta olmak üzere çeşitli merkezlerdeki camilerde ve yapılan gizli toplantılarda devam ettirilir.

1970'lerin başından itibaren İslami çalışmalar açıktan olmasa da gizliden gizliye devam eder. Ülke yönetiminde sol ideolojilerle yani komünistlerle mücadele edebilmek için ordu içinde örgütlenme faaliyetleri yürütülür. Bu yıllarda İslami hareketlerin başını Habibürrahman, daha sonra "Penşir Aslanı" olarak ünlenecek olan Ahmet Şah Mesut ve Gülbeddin Hikmetyar gibi isimler ön planda yer alır.¹⁹²

Süre içerisinde İslami çalışmalar yürüten gruplar arasında iç çekişmeler oluşur ve bir süre sonra İslami hareket mensuplarının bir kısmı Burhaneddin Rabbani'yi öncelerken diğerleri Gülbuddin Hikmetyar'a tabi olurlar. Dolayısıyla iki gruba ayrılırlar. Hikmetyar ve Rabbani bazı konularda ihtilafa düşseler de sürekli temas halinde olurlar. Belli konularda işbirliği yaparlar. İç karışıklık nedeniyle bir dönem Pakistan'a sığınarak çalışmalarını oradan yürütürler. Dönemin Pakistan Hükümeti, Afganistan'da yürütülen bu tip İslami hareketlere destek verir. Bu arada bu hareketler Suudi Arabistan da destek alır.¹⁹³

Öte yandan ülkede yer alan Şii topluluklara öncülük eden liderleri de İran'ın desteklediği görülür. Afgan Sünni Mücahidlerin merkezi adeta Pakistan olurken Şii kökenli hareketlere de İran büyük ilgi duyar.¹⁹⁴

İlk başlarda tek bir çatı altında gelişen ve Kabil Üniversitesi'nde Müslüman gençler olarak faaliyetlerini sürdüren bu İslami hareket zamanla kişisel sorunlar, etnik, dilsel, bölgesel farklılıklar ve hareket içindeki dış güçlerin kışkırtmalarının de etkisiyle farklı gruplara bölünürler. Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal edince onlara karşı bu mücahit gruplar farklı bölgelerde ayrı ayrı mücadele ederler. Bu mücadele sırasında da zaman zaman birbirlerine destek olurlar. Nihayet Sovyetleri ülkeden kovmayı başarsalar da daha sonra birbirleriyle

¹⁹² Sadeed, s. 53.

¹⁹³ Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 194-220.

¹⁹⁴ Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 330; Ahmadi, s. 13.

mücadeleye başlayıp ülke yönetimi için birlik sağlayamazlar. Şimdi o dönemde ön plana çıkan grupları kısa kısa tanıtmaya çalışalım.

3.2.TALİBAN ÖNCESİ DİNİ VE SİYASİ YAPILAR

3.2.1. Hizb-i İslami

Hizb-i İslami, Afgan direniş gruplarının en büyük ve en muhafazakârlarındandır. 1969 yılında Kabil üniversitesinde okuyan öğrenciler arasında kurulan Müslüman öğrenci hareketinden doğmuştur.¹⁹⁵ Bu hareketin başını o dönemde Kabil üniversitesi öğrencisi olan Gülbuddin Hikmetyar çekmiştir. Bu hareket, mücahitlerin en güçlü grubu olarak kabul edilir.¹⁹⁶ Hikmetyar, öğrenciyken parti faaliyetleri nedeniyle devam ettiği mühendislik fakültesinden uzaklaştırılır ve eğitimine devam edemez.

Bu grup, Batı'daki teknolojik ve siyasi gelişmeleri diğer gruplara nazaran daha yakından takip eder. Hizb-i İslami, Kuran, Sünnet ve Hanefi fikhını önceleyerek yola çıkar. Örgüt, gençleri kumar, alkol, zina ve buna bağlı zararlı alışkanlıklar ile pornografiden korumayı amaçlar. Kuran-ı Kerim eğitimi ve hıfzının okullarda ciddi bir şekilde uygulanması konusunda ısrar eder. İmamların ve müezzinlerin parasal problemlerinin çözülmesi gerektiğini ifade eder. Kız ve erkek öğrencilerin aynı mekânda okumalarını yani karma eğitime karşı çıkar. Parlamentonun bağımsız seçimlerle oluşturulması gerektiğini savunur. Hizb-i İslami, homojen bir grup olup bu grubun önde gelenleri daima kendisini bu yola adanmış Hikmetyar'a bağlılıklarını ifade ederler.¹⁹⁷

1979 yılında bu grup içerisinde Yunus Halis'in belli bir baş çekmesiyle *Hizb-i İslami Halis* adıyla yeni bir hareket çıksa da bu bölünme çok varlık gösteremez.¹⁹⁸

İslam Partisi'nin (Hizb-i İslami) lideri Gülbuddin Hikmetyar, Sovyetler Birliği ile mücadelede Afgan Mücahidlerinin ana liderlerinden biri konumunda olmuştur. Muhammed Necibullah hükümetinin düşmesinden sonra Peşaver anlaşması gereği başbakan olur. Ancak

¹⁹⁵ İzzetullah Zeki, *1973 Sonrası Afganistan'da Siyasal Partilerin Gelişmesi ve Cünbiş Partisi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2015, s. 39.

¹⁹⁶ Ahmadi, s.14.

¹⁹⁷ Ahmadi, s. 16.

¹⁹⁸ Khalilullah Rasuli, *1991'den Günümüze Kadar Afganistan Türkiye İlişkileri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 25; Abadi, *Şinastname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 193.

liderler arasındaki farklı görüşler 1990'larda iç savaşa yol açar. 1992'de Muhammed Necibullah hükümetinin düşmesinden sonra Afganistan İslam Devleti kurulur. Ancak bu aşamadan itibaren ülkedeki mücahit gruplar arasında belli oranda bir araya gelme sağlansa da tam arzu edilen bir birlik oluşturamaz. Maalesef başta Kabil olmak üzere ülkede yoğun iç çatışmalar yaşanır. Yalnızca Kabil'deki çatışmalarda 50.000'den fazla sivilin öldüğü nakledilir.¹⁹⁹ Ülkedeki bu karışıklıklar Taliban'ın doğmasını ve 1996 yılından itibaren ülke yönetimine el koymasını sağlar. Bu grubun 2001 Taliban sonrası parti olarak günümüze kadar gelen bütün hükümetlerde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

3.2.2. Cemiyet-i İslami

Cemiyet-i İslami de Hizb-i İslami gibi Müslüman Gençlik Teşkilatı içinden çıkmış bir gruptur. Cemiyet-i İslami'nin temeli, 1950'li yılların sonunda Kabil Üniversitesinde görev yapan Gulam Muhammed Niyazi'ye kadar gider. 1972 yılında Cemiyet-i İslami'nin başına Burhaneddin Rabbani getirilir. Rabbani, 1940 yılında Bedehşan eyaleti Yaftal doğumlu Tacik kökenli birisidir. Rabbani, temel eğitimini Afganistan'da aldıktan sonra eğitiminin kalan kısmını Türkiye'de (Ankara) ve Mısır'da (Kahire) tamamlar. Afganistan'a döndükten sonra bir süre Kabil Üniversitesinde ilahiyat alanında dersleri verir.²⁰⁰

Cemiyet-i İslami'nin üyeleri genellikle din alimleri devlet okulları ve üniversite mezunları olmuştur. Taraftarlarının çoğu *Dari-Farsça* konuşanlardır. Cemiyet-i İslami'nin ağırlıklı olarak Taciklerin yaşadığı bölgelerde destek bulduğu görülür. O dönemde ortaya çıkan İslami gruplar arasında Cemiyet-i İslami'nin dış dünya tarafından daha çok bilinip tanındığını söylemek mümkündür. Diğer gruplara nazaran Hazaralar da dahil olmak üzere ülkenin her bölgesinden Cemiyet-i İslami'yi destekleyenler olmuştur. Başka bir ifade ile Cemiyet-i İslami'nin diğer gruplara göre daha kucaklayıcı bir yapıda olduğu ve az çok ülkenin her tarafından taraftar topladığı söylenebilir.²⁰¹

¹⁹⁹ Radio Azadi, "Mururi ber Beografi ve Faaliyethayi Gulbuddin Hikmetyar", 29.04.2017, <https://da.azadiradio.com/a/28469492.html>, (Erişim Tarihi: 29.01.2022).

²⁰⁰ Ava Press, "Zindeginameyi Ustad", 20.09.2011, <https://avapress.com/fa/44463/%D8%B2%D9%86%D8%AF%DA%AF%D9%8A%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D8%AF>, (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

²⁰¹ Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryannya-ı Siyası Afganistan*, s. 162.

Cemiyet-i İslami, prensip olarak kendisini destekleyenlerin sağlıklı anlayış, saflık ve samimiyet, iyi amel, cihat ruhlu, fedakâr, itaat kar, istikrar ve tahammül, kardeşlik ve güven gibi özelliklere sahip olması gerektiğini vurgulayagelmiştir.²⁰²

Burhaneddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami partisi, Afgan halkının komünist rejimlere karşı cihat ve direnişi sırasında aktif rol almıştır. Sovyetlerin desteklediği Nacibullah hükümetinin yenilgisinden sonra birinci Taliban dönemine kadar Cemiyet-i İslami, Rabbani liderliğinde ülkenin yönetiminde etkili olmuştur. 30 Aralık 1992'de cumhurbaşkanını seçmekten sorumlu olan Uzlaşma Konseyi, Burhaneddin Rabbani'yi Afganistan'da Mücahitlerin önderliğindeki yönetimin ilk resmi başkanı olarak seçer. Ancak mücahit gruplar arasındaki çekişmeler ve aralarındaki rekabet nedeniyle ülkede bir türlü tam anlamıyla istikrar sağlanamaz. Nihayet 1996 yılında Rabbani liderliğindeki yönetim, Taliban tarafından devrilir.²⁰³

ABD'nin Afganistan'ı işgali ve Taliban'ın yenilgisiyle Hamid Karzai, Bonn Zirvesi'nde Afganistan'ın geçici başkanı olarak belirlenir. Burhaneddin Rabbani, 22 Aralık 2001'de resmi bir törenle hükümeti Karzai başkanlığındaki Afgan Geçici Yönetimi'ne devreder.

Burhaneddin Rabbani'nin 20 Eylül 2011'de öldürülmesinin ardından Cemiyet-i İslami üyeleri, oğlu Salahuddin Rabbani'yi önce geçici lider, ardından 23 Haziran 2017 yılında resmi başkan olarak seçer. Salahuddin Rabbani, partinin liderlik konseyini 9 kişiden 64 kişiye çıkarır. Bu konseye Afganistan'da yer alan bütün etnik gruplardan temsilci almaya gayret eder.²⁰⁴

Selahaddin Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami, Afganistan siyasetinde önemli roller üstlense de parti zaman zaman kendi içinde çeşitli ihtilaflar bölünmelerle karşı karşıya kalır. Örneğin 2001'den sonra Cemiyet-i İslami'deki iç çekişmeler neticesinde Ahmet Şah Mesud'un kardeşi Ahmet Veli Mesut liderliğinde *Nahda-ı Milli Afganistan* ile Yunus Kanuni önderliğinde *Afganistan-ı Nevin* gibi iki siyasi oluşum daha ortaya çıkmıştır. Bu partinin

²⁰² Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 163.

²⁰³ Ahmadi, s. 20.

²⁰⁴ BBC News, 22.06.2013, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/07/130701_k04_jameat_party, (Erişim Tarihi:31.01.2022).

başına 2021 yılında Salahuddin Rabbani ve taraftarlarına rağmen Ata Muhammed Nur gelir.²⁰⁵

3.2.3. İttihad-ı İslami

1979 yılında Rusya'nın Afganistan'a doğrudan müdahalesinden sonra, bağımsız hareket eden gruplar ittifak yapmak zorunda olduklarını hissederek yeni bir birlik arayışı içerisine girerler. Birlik çalışmalarına Hizb-i İslami, Cemiyet-i İslami, Hizb-i İslami'nin Halis kolu, Hareket-i İnkılab-ı İslami Afganistan, Cephe-i Necat-ı Milli ve Mehaz-ı Milli adlı gruplar katılmak kararı alır.²⁰⁶ Toplantı günü geldiğinde Hizb-i İslami, birliğe katılamayacaklarını açıklayınca geri kalan örgütler, kendi aralarında ittifak (birlik) emiri olarak daha önce Cemiyet-i İslami içinde yer alan Abdürrab Resul Seyyaf liderliğinde birleşme kararı alırlar. Ancak birlik uzun sürmez. Bunun üzerine Seyyaf, bütün gruplara hitap edebilecek yeni bir hareket başlatma kararı alır. 1946 yılında Kabil'in Pağman ilçesinde doğan Seyyaf, yüksek tahsilini Mısır'ın Ezher üniversitesinde tamamlar. Uzun yıllar Kabil üniversitesi Şeriat Fakültesinde hocalık yapar. Bütün gruplar nezdinde bir ağırlığı ve etkisi vardır. Bağımsız olarak kendi başına hareket eden grupların ülkenin birliği ve beraberliği söz konusu olduğunda bir araya gelip birleşememeleri ve birlikte hareket edememeleri Seyyaf'ı üzer. Bunun üzerine İttihad-ı İslami (Birleşik İslam partisi) adıyla yeni bir hareket kurduğunu ilan eder. Bu hareket, kimilerine göre İslam temelli örgütler arasında oy bağlamında ve askeri güç açısından çok büyük olmasa da Seyyaf'ın yurt içi ve yurt dışındaki siyasi etkisi ve ağırlığından dolayı günümüze kadar her dönemde devlet yönetimi tarafından devamlı dikkate alınmıştır. En çok Kabil ve Paktiya gibi illerde aktif olup gücünü daha çok liderin kişiliğinden almaktadır. Az sayıda üyeye sahip olmasına rağmen gruplar arasında ön plana çıkar.²⁰⁷ 2010 yılı parlamento seçimlerinde ikinci kez Kabil'den milletvekili seçilen Seyyaf, günümüz Afgan siyasetinde hala önemli bir rol oynamakta ve kendisine danışılan bir üstat olarak bilinmektedir.²⁰⁸

²⁰⁵ Radio Azadi, “İnşab-ı Hizb-i Cemiyet-i İslami; Çe avamil, sebebi in İnşab Şud?”, 02.03.2022, <https://da.azadiradio.com/a/31161138.html>, (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

²⁰⁶ Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 80.

²⁰⁷ BBC News, “Resul Sayyaf; az salha cehad ta hozur der Parlemon”, 20 Temmuz 2009, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/07/090719_ram_profile_sayaf, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

²⁰⁸ Ahmadi, s. 21.

3.2.4. Hareket-i İnkılab-ı İslami

Hareket-i İnkılab-ı İslami, Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşıyan mücahit gruplarından biridir. Bazı mücahit gruplarına göre daha gelenekçi ve ılımlı bir yapıya sahipti. Üyelerine çoğu Peştunlardan oluşmaktaydı. Hareketin lideri Muhammed Nabi Muhammedi idi. Sovyetlere karşı yapılan mücadelede üs olarak Kandahar, Helmand, Uruzgan, Gazni ve Paktika şehirlerini seçip Afganistan'ın güney bölgelerinde görev yapmışlardı.²⁰⁹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu hareket ilk olarak 1978 yılında *Mevlevi Muhammed Nabi Muhammedi* önderliğinde kurulmuştur. İlk aşamada bu hareketin Gulbuddin Hikmatyar başkanlığındaki *Hizb-i İslami*, Burhaneddin Rabbani önderliğindeki *Cemiyet-i İslami* ve Mevlevi Nasrullah Mansur liderliğindeki *Hüdam ül-Furkan*'ın da aralarında bulunduğu mücahit grupların bir araya gelip oluşturduğu koalisyon içerisinde yer aldığı görülür. Ancak altı ay sonra Hizb-i İslami ve Cemiyet-i İslami koalisyonundan ayrılrsa da bu hareket Pakistan'ın desteğiyle çalışmalarına devam eder. 1981 yılında hareket içerisinde yer alan Mevlevi Mansur ve Mevlevi Rafi-ullah Müezzîn bir süre gruptan ayrılarak kendi taraftarlarıyla Kabil'deki Sovyet yanlısı hükümetin çöküşüne kadar aynı isimle bağımsız olarak mücadele etseler de daha sonra Mevlevi Muhammedi'ye tekrar katılmışlardır.²¹⁰

Hareket-i İnkılab-ı İslami, özellikle güney Afganistan'daki geleneksel kitleler arasında etkiliydi ve Pakistan dini okullarıyla olan geniş bağları nedeniyle adeta Taliban için bir üreme alanı haline gelmiştir. Zira Taliban'ın önemli öncülerinden biri olan Molla Muhammed Ömer, bu akım içerisinde çıkmıştır.

Sovyet yanlısı hükümetin devrilip Afganistan İslam Devleti'nin kurulmasıyla bu örgüt de yeni hükümete katılarak hareketin lideri Muhammedi, Rabbani'nin başkan yardımcılığına getirilir. Ancak Taliban ayaklanmasının başlamasıyla bu grubu destekleyen birçok taraftar Taliban'a katılır. Bun da Taliban lideri *Molla Muhammed Ömer*'in Sovyetlere karşı savaşta bir komutan olarak Hareket-i İnkılab-ı İslami içerisinde yer almasının etkisi büyük olmuştur. Kendi komutanlarından birisinin Taliban'la hareket etmesi, bu gruptaki birçok insanın

²⁰⁹ Oliver Ruva, *Afganistan, İslam ve Nevgarayi Siyasi*, (Çev: Abulhasan Serv-ked Mukaddem), Meâviniyet-i Farhengiyi Âstan-ı Quds, İran, 1369, s. 191.

²¹⁰ Payam-ı Aftab, "Hareket-i İnkılab-ı İslami Afganistan", 25.11.1999, <http://www.payam-aftab.com/vdcc.mqpa2bqimla82.html>, (Erişim Tarihi:02.02.2022).

Taliban'ı desteklemesine vesile olmuştur. Taliban, 1994'te Kabil'e yaklaştığında ve Rabbani hükümetine karşı çıktığında bu harekete ait birçok taraftar Taliban'ın yanında yer almıştır.²¹¹

Hareket-i İnkılab-ı İslami'deki son bölünme, partinin 1995'te Taliban'a katılmasından sonra gerçekleşir. Rabbani hükümetinde Savunma Bakanlığı harekât başkanı ve Trafik Dairesi genel müdürü olan Hareket-i İnkılab-ı İslami'nin askeri lideri Gulamgöl-i Musleh, aynı parti altında Rabbani hükümetiyle çalışmaya devam eder. Hareket-i İslami'nin Yürütme Konseyi, çalışmalarını Meşhed şehrinde devam ettirir. Aynı zamanda hareket adına *Sırat-ı müstakim* adında bir dergi çıkarılmaya başlanır.²¹²

Mevlevi Nabi Muhammedi 2001 yılında Pakistan'da ölür ve oğlu Ahmet Nabi Muhammedi örgütün başına geçer. Hareketin adını *Hareket-i İnkılab-ı İslami ve Milli Afganistan* olarak değiştirir. Faaliyetlerini 2005 yılına kadar devam ettirir.

3.2.5. Mehaz-ı Milli

1978 yılında Pakistan'da *Pir Seyyid Ahmed Gilani* liderliğinde kurulan ve daha sonra Afganistan'da faaliyetlerini devam ettiren siyasi bir harekettir. Afganistan'da Demokratik Halk Partisi'nin yükselişinden ve Sovyet yanlısı hükümetin kurulmasından sonra oluşur.²¹³

Genellikle Mehaz (yani Cephe) olarak adlandırılan *Mehaz-ı Milli Afganistan*, çoğunlukla Afgan Peştunlarından ve ılımlı İslamcı görüşleri ile tanınan *Sufiye Kadiriye tarikatının* takipçilerinden meydana gelir. Mehaz, 1980'lerde Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşı en önemli Afgan Mücahit gruplarından biri olup 1985'te Afgan komünist hükümetini devirmek için Peşaver'de ittifak yapan yedi Mücahit partisi içerisindeydi.

Taliban iktidara geldikten sonra ilk etapta Taliban yönetimine karşı çıkarak Kuzey İttifakına katılsa da Mehaz-ı Milli, süreç içerisinde Taliban'ın hizmetinde askeri ve popüler bir yapıya sahip hale gelir. Taliban sonrası bu parti ve lideri Pir Ahmed Gilani, Hamid Karzai ve Eşref Gani hükümetlerini destekler.²¹⁴

²¹¹ Ahmadi, s. 23; Cumhuriyet News, “Teclil az Molla Ömer Teclil az Çe çizdi ast?”, 02.08.2015, <http://www.jomhornews.com/fa/article/69022/>, (Erişim Tarihi:02.02.2022).

²¹² Mesut Cehiş Farahmend, “Molla Muhammed Ömer Rahber-i Gruh-i Taliban Ki Bud?”, 30.07.2015, <https://p.dw.com/p/1G7DF>, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

²¹³ Ruva, s.213.

²¹⁴ Payam-ı Âftab, “Hizb-i Mehaz-ı Milli Afganistan”, 05.12.2007, <http://www.payam-aftab.com/vdcicra52t1a3.bct.html>, (Erişim Tarihi:02.02.2022).

3.2.6. Hareket-i İslami

Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesi ve Afganistan'da Marksist bir hükümetin iktidara gelmesine karşı koymak amacıyla kurulan mücahit gruplarından birisidir. Bu grubun destekçileri büyük ölçüde Şii'dir. *Muhammed Asif Muhsini Kandahari* liderliğindeki Hareket-i İslami Afganistan, 10 Nisan 1979 yılında İran'ın Kum kentinde bir bildiri yayınlayarak kuruluşunu ilan eder.²¹⁵

Muhammed Asif Muhsini, 1936 yılında Afganistan'ın güneyindeki Kandahar'da doğar. İlköğrenimine Kandahar'da yapar. Daha sonra 1949 yılında babasıyla birlikte Pakistan'ın Belucistan eyaletinin başkenti Kuveyte'ye gider ve orada hem tahsiline devam eder hem de Urduca öğrenir. 1953 yılında ise Irak'ın Necef kentine giderek dini eğitim alır. 12 yıl Necefte kaldıktan sonra memleketi Kandahar'a geri döner. Kandahar'da bir süre dini bir okulda hocalık yapar. Ardından Kandahar büyük *Hüseyniye* adıyla bir cami yaptırır ve yanına ilahiyat okulunu kurar. Muhsini, 1978 yılında ülkede gerçekleşen sol darbenin ardından Afganistan'dan ayrılarak Suriye'nin başkenti Şam'a gider. Orada birkaç ay kaldıktan sonra İran'a geçer. 1979 yılında Kum ilahiyat okulundaki bir grup Afgan din adamıyla birlikte Afganistan İslami Hareketinin kurulmasına öncülük eder. Kandaharlı Peştun kökenli bir Şii olan Muhsini, Afganistan'daki diğer siyasi gruplar gibi komünist rejime karşı ilk kez silahlı mücadele başlatan biri olmuştur.

Söz konusu hareket, ilk dönemlerinde İran ile ilişkileri sıcak tutarak yoluna devam eder. Diğer mücahit gruplar gibi Sovyet işgaline karşı çıkıp ülkenin bu işgalden kurtulması için Ruslarla mücadele eder. Ancak 1990 yılına gelindiğinde Hareket-i İslami, İran ile ilişkilerinde sıkıntılar yaşar. Bu dönemde Hareket-i İslami, İran'daki ofislerini kapatıp Pakistan'a taşır.

Pakistan'da kalması ve Peşaver merkezli Afgan Sünni gruplarla iyi ilişkiler içinde olması Mücahidlerin zafer elde etmesini sağlar. Grubun önde gelenleri diğer parti yetkilileri ile birlikte Kabil'e taşınır. Muhsini, 4 Mayıs 1992'de şehre giren ilk liderlerden birisi olur. Mücahitlerin kurduğu hükümetin liderlik konseyinin sekreteri ve sözcüsü olarak görev yapar.²¹⁶

²¹⁵ Abadi, *Şinaname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 260.

²¹⁶ Ruva, s. 146.

Hareket-i İslami partisi, hükümette birkaç bakanlık ve diğer bazı üst düzey görevlerde yer alarak temsil edilir. 1996 baharında Kabil'in Taliban'ın eline geçmesine kadar hükümetin ana ortaklarından biridir. Bu sırada parti, Nizar Konseyi'nin (Şurayi Nizar) askeri komutanı ve Burhaneddin Rabbani'nin Mücahit hükümetindeki siyasi ortağı Ahmed Şah Mesud ile birlikte Abdul Ali Mazari liderliğindeki Vahdet Partisi ile karşı karşıya gelir ve 1993'te Afşar bölgesinde iki grup arasında büyük sıkıntılar yaşanır.²¹⁷ Bu karşılaşmada özellikle Vahdet taraftarı birçok insan ölür.

Afganistan'a Taliban hâkim olduktan sonra Hareket-i İslami iki kola ayrılır. Bunlar Seyyid Muhammed Ali Cavid liderliğindeki *Hareket-i İslami Afganistan* ve Seyyid Hüseyin Anveri liderliğindeki *Hareket-i İslami Mardum-ı Afganistan*'dır. Anveri'den sonra, partinin başına oğlu Seyyid Halil Anveri geçer.²¹⁸ Son dönemlerini dini eğitim vermekle geçiren Muhsini, 2019 yılında vefat eder.

3.2.7. Hizb-i Vahdet-i İslami

Hizb-i Vahdet-i İslami üyelerinin ve destekçilerinin tamamına yakını Hazaralar ve Şiilerden oluşan siyasi gruplardan birisidir. Diğer siyasi gruplar gibi bunun da kökü 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başında Afganistan halkının Sovyet işgaline karşı ülkeyi savunduğu döneme gider. O dönemde Abdul Ali Mezari, ülke içinde olduğu gibi kökleri İran ve Pakistan'da varlığını sürdürüp Sovyetlere karşı mücadele eden küçük Şii grupları 1989 yılında Vahdet-i İslami adıyla bir araya getirir. Başka bir ifade ile Abdul Ali Mezari, adeta birbiriyle ilgisi olmayıp zaman zaman kendi aralarında da mücadele eden dokuz ayrı askeri ve ideolojik Şii'lerden oluşan grupları söz konusu isimde 16 Temmuz 1989 tarihinde Bamyan'da yapılan bir toplantıda birleştirir.²¹⁹ Bu toplantıda ilk aşamada birliğin başına bir yıllığına *Muhammed Ekberi* getirilir. Vahdet partisi Hazaraların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde hızla yayılır. Şii'lerin kendi içindeki çatışmalar büyük ölçüde sona erer. 1992 yılında Bamyan'da Vahdet-i İslami'nin ilk kongresi toplanır. Merkez Konseyi ve Yüksek Denetleme

²¹⁷<https://fa.wikishia.net/>, "Hareket-i İslami Afganistan",
https://fa.wikishia.net/view/%D8%AD%D8%B1%DA%A9%D8%AA_%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C_%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86, (Erişim Tarihi:04.02.2022).

²¹⁸ Ayeti, s. 81.

²¹⁹ Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 245.

Kurulu üye sayısı artırılarak Merkez Konseyi başkanlığına Abdul Ali Mezari seçilir.²²⁰ Mezari'nin başa getirilmesinden sonra Şiiler içerisinde yine etkili isimlerden biri olan Muhammed Ekberi, Mezari'ye tabi olmayıp bu gruptan ayrılır.²²¹ Daha sonra *Hizb-i Vahdet-i Milli İslami Afganistan* adıyla bir hareket başlatarak yeni bir grup kurar.

Şii'leri bir araya getiren Abdul Ali Mezari'den kısaca bahsedecek olursak 1948 yılında Belh'te doğar. İlköğrenimini Afganistan'da yaptıktan sonra 1972 yılında İran'ın Kum kentine giderek ilahiyat eğitimi alır.

1989 yılında Mücahit gruplar tarafından kurulan hükümette Vahdet-i İslami dışarıda bırakılır. Mezari önderliğindeki Vahdet Partisi, kendilerine hükümette yer verilmemesi durumuna şiddetle karşı çıkar. Hükümetin başında bulunan Rabbani'nin Hazaraların haklarını ihmal ettiğini değerlendirerek bu konuda mücadele eder. Kendilerinin de hükümette yer alması gerektiği konusunda büyük mücadele verir ancak bunda başarılı olamaz. Zaman zaman hükümeti oluşturan gruplarla Vahdet-i İslami mensupları arasında rekabet ve çatışmalar yaşanır. Aynı zamanda Hizb-i Vahdet-i İslami ile Şii'lerden oluşan Hareket-i İslami gibi diğer Şii gruplar arasında da çatışmalar yaşanmıştır.²²²

1995 yılında Mezari'nin Taliban tarafından öldürülmesinden sonra bu hareket Kabil'de eski gücünü kaybeder. 1998 yılından itibaren Bamyān, Mazar-i Şerif ve Belh eyaletinde partinin örgütsel gücü ciddi şekilde zarar görür. Karzai hükümetinin kurulmasından sonra Vahdet-i İslami, Mezari ve Ekberi liderliğinde iki grup halinde faaliyetlerine devam eder.²²³

Mezari'nin ölümünden sonra onun yerine geçen Muhammed Kerim Halili döneminde de partiden tekrar ayrılmalar yaşanır. Muhammed Muhakkik liderliğinde *Hizb-i Vahdet-i İslami Mardum-ı Afganistan* ve Kurban Ali Erfani Yakavlenği liderliğinde *Hizb-i Vahdet-i İslami Millet-i Afganistan* adında iki yeni parti doğarak Halili'nin partisi üçe bölünür. Diğer taraftan Muhammed Ekberi'nin liderliğindeki Hizb-i Vahdet-i İslami grubu da kendi içinde ikiye ayrılır ve Ekberi liderliğinde *Hizb-i Vahdet-i Milli İslami Afganistan* ve Kazimi

²²⁰ Ahmet Şah Vahdet, *Teşkil-i Hizb-i Vahdet Nokteyi Atf-ı Muhim ve ta'en konende der Tarihi İnkılab-ı İslami Afganistan*, (İntişarat-ı Hizb-i Vahdet-i İslami Afganistan), Kum/İran, 1369, s. 18.

²²¹ Payam-ı Âftab, "Hizb-i Vahdet-i İslami Afganistan", 15.12.2007. <http://www.payam-aftab.com/vdchtxnkd23nq.ft2.html>, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

²²² Abadi, *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, s. 299.

²²³ Ahmadi, s. 28.

liderliğinde *Hizb-i İktidar-ı Milli Afganistan* şekline dönüşür. 2020 yılında Muhammed Muhakkik'in liderliğinde faaliyet gösteren Şii partiden Gulam Abbas İbrahimzade ayrılarak *Hizb-i Vahdet-i İslami Nevin-i Afganistan* adı altında yeni bir parti kurulur.²²⁴ Ne yazık ki 1980'lerin sonunda Mezari tarafından bir araya getirilen dokuz Şii grup, 2020 yılında tekrar altı partiye bölünür.

3.2.8. Cünbiş-i Milli İslami Afganistan

Sovyet destekli rejime karşı Mart 1992 darbesi öncesinde Mezar-ı Şerifte General Abdurreşid Dostum liderliğinde yeni bir askeri konsey kurulur. Bu askeri konseye ağırlıklı olarak kuzeyden Özbek ve Türkmen gruplar katılır. 1992 yılında Meymene'de (Faryab) yazarlar, politikacılar, sanatçılar, akademisyenler ve kuzey bölgesinde yaşayan tüm kesimlerden temsilcilerle büyük bir toplantı yapılır. Bu toplantıda ülkedeki Türk kökenli toplulukları (Özbek, Türkmen ve diğer topluluklar) temsil edecek yeni bir siyasi parti oluşturma konusu tartışılır. Toplantı sonucunda söz konusu askeri konseyin *Cünbiş-i Milli İslami Afganistan* adlı yeni bir siyasi partiye dönüştürülmesine karar verilir ve bu harekete liderlik etmek üzere General Abdurreşid Dostum oybirliği ile atanır. Bu arada Şimali Eyaleti İslam Birliği lideri Azat Bek Kerimi, grubuna ait tüm birimlere partiye katılma emri verir.²²⁵

Abdurreşid Dostum 1954 yılında Cavzcan eyaletinin Haca Dukoh semtinde köylü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. İlkokulu bitirdikten sonra ekonomik nedenlerden dolayı eğitimine devam edemez. Hayatı onu çalışmaya mecbur eder ve Şebirgan Petrol ve Gaz Arama Bürosu'na işçi olarak çalışmaya başlar. Bir süre çalıştıktan sonra kurum içi eğitim alır ve daha sonra aynı ofiste Burma işçisi olarak çalışmaya devam eder. Belli bir aşamadan sonra asker olmaya karar verir. Bu düşünceyle birkaç arkadaşıyla birlikte Sovyetler Birliği'ne gider. Düşüncesi doğrultusunda orada eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Afganistan'a döner. Sovyetler Afganistan'ı işgal ettiği zaman Dostum, kuzey Afganistan'daki Ulusal Ordu'nun komutanı olur ve Necibullah hükümetine kadar kuzey Afganistan'da asker olarak görev yapar.

1992 yılında Necibullah iktidarı sona ermeden bir süre önce hükümetten ayrılarak Mücahitlere katılır. Afganistan'ın kuzeyinde başta Özbek ve Türkmen olmak üzere bazı

²²⁴ Nimatullah Ebrahimi, "Hizb-i Vahdet-i İslami Afganistan bistsal ba'daz Marg-ı Nuhustin rahbereş", *BBC News*, 13.03.2015, https://www.bbc.com/persian/blogs/2015/03/150313_mar_hezb_wahdat_20_years_after_mazari, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

²²⁵ Zeki, s. 59.

gruplar tarafından da desteklenen Cünbiş-i İslami hareketini kurar ve mücadelesine bu şekilde devam eder.

Burhaneddin Rabbani hükümetinin 1996 yılında iktidarı kaybetmesinden sonra Dostum'un etkili olduğu kuzey Afganistan (özellikle Mezar-ı Şerif) ülkede ikinci güç kutbu haline gelir. Ancak daha sonra Cünbiş-i Milli İslami Afganistan içerisinde yer alan General Abdul Malik, Dostum'un bazı politikalarına karşı çıkarak hareketten ayrılıp ayrı bir baş çeker. Abdul Malik ve taraftarlarının ayrılmasıyla Dostum'un liderliğindeki Cünbiş-i Milli İslami Afganistan partisi, kuzeydeki tartışmasız gücünü kaybeder. İlk kez özellikle Özbekler arasında bölünmeler yaşanır. Süreç içerisinde Dostum'dan desteğini çeken General Abdul Malik, taraftarlarıyla beraber Taliban iktidarını tanıyıp kabul edince Dostum 1999 yılında Afganistan'ı terk etmek zorunda kalır ve Türkiye'ye gider. Bir süre Türkiye'de kaldıktan sonra General Dostum tekrar Afganistan'a dönerek Cünbiş-i İslami'nin başına geçer. Kuzeydeki diğer iki güçlü partiyle (Camiyet-i İslami Partisi ve Vahdet Partisi) birlikte hareket ederek Taliban karşıtı bir cephe oluşturmaya rağmen, Malik ve taraftarlarının (Hizb-i Azadi hareketi) Dostum'a karşı muhalefeti devam eder. Daha sonra Cünbiş-i İslami içerisinde Ekber Bey liderliğinde ikinci bir kopma olur. Ekber Bey başkanlığında *Şura-yı Türk Tabaran-ı Afganistan* hareketi oluşur.²²⁶

Abdurreşid Dostum ve partisi, ABD'deki 11 Eylül saldırılarından sonra birinci Taliban dönemi sona erince ülkeyi yönetmek üzere başa gelen Karzai hükümetine destek verir. Dostum, Hükümette ANA Müşterek Kurmay Başkanlığı görevini üstlenir. 2014 yılında Eşref Gani döneminde başkan yardımcısı olarak görevlendirilir. 2017 yılında hükümetteki görevini bırakarak Türkiye'ye gider. 2019 yılında Afganistan yapılacak olan seçimler için tekrar ülkesine döner. 2020 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Gani ile Abdullah Abdullah arasında varılan uzlaşma neticesinde Dostum'a mareşallik unvanı verilir. 2021 yılında Afganistan'da Taliban'ın tekrar iktidarı ele geçirmesiyle Mareşal Dostum Türkiye'ye gider.²²⁷

3.2.9. Cepheyi Milli Necat-ı Afganistan

Bu hareketin temeli 1987 yılında Sibgatullah Müceddidi rehberliğinde Mekke'de atılır. Bu konuyu görüşmek üzere yapılan toplantıya *Sibgatullah Müceddidi, Muhammed Haşim*

²²⁶ Ayyub Arvin, "Macarahayi Aburreşid Dostum", *BBCNews*, 20.12.2016, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38350650>, (Erişim tarihi: 09.02.2022).

²²⁷ BBC News, "General Dostum Çehreyi Bahisberengiz", 04.08.2009, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/08/090804_ram_profile_dostum, (Erişim Tarihi:09.02.2022).

Müceddidi, Burhanuddin Rabbani, Muhammed Musa Tavana, Ahmet Şah Ahmadzai, Halilullah Halili, Abdul Sattar Sirat, Sardar Abdul Vali gibi şahsiyetler katılır. Hareketin başkanlığına Sibgatullah Müceddidi, başkan yardımcılığına ise Muhammed Musa Tavana getirilir.²²⁸

Sibgatullah Müceddidi, eğitimini el-Ezher'de (Mısır) alır. 1959 yılında Hükümet karşıtı davranışlardan dolayı 4 yıl hapisshanede yatar. Daha sonra Suudi Arabistan ve Danimarka'da sürgün hayatı yaşar. 1973 yılında Müceddidi Afganistan adına Libya'nın başkenti Trablus'ta yapılan çok uluslu bir İslam konferansına katılır. O dönem Afganistan'da daha çok Sovyetlerin desteklediği Davud Han tarafından askeri bir darbe gerçekleştirilir. Bunun üzerine Müceddidi Afganistan'a dönmeyip Suudi Arabistan'a gider. Bir yıl Suudi Arabistan'da kalır ve oradan Danimarka'ya geçer. Müceddidi, Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da İskandinav İslam Kültür Merkezi'ni kurar. Danimarka'nın farklı bölgelerinde yedi cami ve Norveç'in başkenti Oslo'da bir başka İslam merkezinin kurulmasına rehberlik eder. 1987 yılında bir grup Afgan menşeli din adamı ile Mekke'de toplantı yaparak fikri temelini oluşturdıkları yapıyı aynı yıl içerisinde Pakistan'da *Cepheyi Necat-ı Milli Afganistan* adıyla resmen bir parti kurarak Kabil hükümetine karşı siyasi ve silahlı bir mücadele başlatır. Kısa zaman içerisinde 10 binden fazla mücahidi bir araya getiren bu hareket, Afganistan'ın güneyinde güçlü ve etkili olmaya başlar.

Cepheyi Necat-ı Milli lideri Sibgatullah Müceddidi, 1988'de Pakistan'da faaliyet gösteren yedi Afgan grubun bir araya gelerek oluşturduğu ittifak'ın başkanlığına geçici olarak getirilir ve yedi parti birlikte hareket etmeye başlar. Mayıs 1992'de Sovyet yanlısı rejimin yıkılmasından sonra Afganistan'da iktidarı ele geçiren Mücahitler tarafından oluşturulan yeni hükümetin ilk başkanlığına getirilir. Müceddidi, kısa da olsa iki ay Afganistan İslam Devleti'nin başında kalır ve daha önce İslamabad'da yapılan anlaşma gereği başkanlığı Cemiyet-i İslami lideri Burhaneddin Rabbani'ye devreder.²²⁹

²²⁸ Burhanettin Şenli, *Afganistan (1945-1989)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD-Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2017, s. 275; Aryana News, "Zindeginameyi Hazret Sibgatullah Müceddidi", 12.02.2019, <https://ariananews.co/?p=79092>, (Erişim Tarihi: 14.02.2022).

²²⁹ Mohammad Aleem Saaie, *Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihçesi*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2009, s. 109; Ahmadi, s. 25.

1996 yılında Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinden sonra tekrar Pakistan'a döner ve mücadelesine oradan devam eder.²³⁰ Taliban sonrası tekrar Afganistan'a dönerek başta Karzai olmak üzere daha sonra gelen hükümetlere destek verir ve etkili olur. Senato başkanlığı ve Barış Konsolidasyon Komisyonu başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunur. 11 Şubat 2019 tarihinde vefat eder.

3.2.10. İttihadi Şimal

İtilaf-ı Şimal olarak da bilinen Afganistan'ın kurtuluşu için *Birleşik Ulusal İslami Cephe*, 1995 kışında Taliban'ın Kabil'i işgal etmesinden sonra Taliban iktidarına karşı kurulan Ahmed Şah Mesud liderliğindeki ağırlıklı olarak askeri amaçlı koalisyondur. Bu cephenin kurulması, Ahmed Şah Mesud ve Abdurreşid Dostum'un bir araya gelmesiyle sağlanmıştır. Taliban öncesi birbiriyle mücadele eden bu iki ismin liderliğindeki gruplar, Taliban ortaya çıkınca ona karşı koyabilmek için kendi aralarındaki savaşı bırakıp birleşerek bu birliği kurarlar.²³¹

Taciklerin ağırlıklı olarak destek verdiği Ahmed Şah Mesud ve yine ağırlıklı olarak Özbeklerin ve Türkmenlerin destek verdiği Reşid Dostum liderliğindeki grupların oluşturduğu *İttihadi Şimal* birliğine daha sonra başta Muhammed Muhakkik'in önderliğindeki Hazaralar olmak üzere Hazaralardan bazı gruplar ile Abdul Hak ve Hacı Abdül Kadir komutasındaki birkaç Peştun grubu da bu birliğe destek verirler. Bu birliktelik 1996-2001 yılları arasında, *İttihadiye-i İslami Vilayet-i Şimal* adıyla da anılarak Bedaşan, Pençşir, Kapisa, Tahar, Parwan, Nuristan, Kunar, Lağman, Samangan, Kunduz, Gur ve Bamyar da dâhil olmak üzere Afganistan'ın yaklaşık % 30'unda etkili olmuştur.

Pakistan'ın desteğinde Taliban iktidara geldikten sonra İran, Tacikistan, Rusya, Özbekistan, Hindistan ve ABD gibi bazı ülkeler İttihadi Şimal'ı desteklerler. 2001 yılında, ABD liderliğindeki koalisyon hava saldırılarına başlayınca İttihadi Şimal adındaki bu koalisyon, Taliban'ın iktidardan uzaklaştırılmasında en önemli rolü oynayıp büyük katkı sağlar.²³²

²³⁰ Mehmet Koç, "Afganistan'daki İslami Hareketler", 16.08.2021, <https://dogruhaber.com.tr/haber/772992-kabil-havalimaninda-ucaga-tutunarak-ulkeden-kacmak-isteyen-afganlar-yere-cakildi/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2022).

²³¹ Aydın, s. 69.

²³² BBC News, "Nakşı Cepheyi Şemal der Sokuti Taliban", 10 Eylül 2011, https://www.bbc.com/persian/world/2011/09/110910_125_sept11_sarvari, (Erişim Tarihi:03.02.2022).

3.3.TALİBAN HAREKETİNİN TARİHÇESİ

3.3.1. Taliban Kavramı

Taliban kelimesi Arapça "talebe" kökünden gelmektedir. *Talebe* Arapçada sormak, bir şeyi aramak anlamlarına gelirken, sözcüğün kökü "talip" Farsçada "dini eğitim alan öğrenci" anlamına gelmektedir. Ancak bu kelime sadece geleneksel anlamda din eğitimi veren medrese tarzı okullarda yetiştirilen mollalar için kullanılmaktadır. Modern üniversitelerde dini eğitim alan veya İslam dini üzerine dersler gören kimseler talip olarak adlandırılmazlar. Medyada genellikle *Taliban İslami Hareketi* (Tahrik-i İslami Taliban) terimi kullanılmakla beraber adı *Taliban* veya *Taliban grubu* dur.²³³

3.3.2. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Yükselişi

1994 yılında Taliban adlı bir grup, Pakistan sınırındaki *Kandahar* ilinin *Spin Boldak* bölgesinde ortaya çıkar.²³⁴

Başlangıçta sayıları 50'yi bulmayan ve medrese öğrencilerinden oluşan bu grup, yıllardır ülkede var olan iç çalkantılar ve çatışmaları sonlandırma söylemiyle yola çıkar. Kendilerinin medrese öğrencisi olması ve savaşı bitirme söylemi, yıllardır savaştan bıkmış olan Afgan halkı tarafından ilgiyle karşılanır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ve buna karşı koyulan tepkiyi iyi kullanmışlardır. Kısa süre içerisinde sayıları çoğalmış ve hızlı bir şekilde büyümüştür. Taliban'ı oluşturan öğrenciler, genellikle fakir ve kırsal bölgelerden eğitim görmek için gelen talebelerdir.²³⁵

Bu öğrenciler arasında Pakistan'a sığınan binlerce Afgan mültecinin çocukları önemli yer tutar. İlk yıllardaki Taliban savaşçıların çoğunluğunu, Pakistan'ın Peştun bölgesindeki medreselerde veya dini eğitim veren diğer yerlerde eğitim gören öğrenciler oluşturur. Taliban, 1994 yılında ortaya çıktıktan sonra yavaş yavaş teşkilatlanarak 1995'te Herat'ı, 1996'da

²³³ Emin Demirel, *Taliban- El Kaide-Ladin ve Paylaşılamayan Ülke Afganistan*, (IQ Kültür Sanat yay.), 2.Baskı, İstanbul, 2002, s. 6; Damla Şahin, "Taliban'ın ortaya çıkışı ve ABD'nin örgütün gelişim sürecindeki etkisi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Van, 2016, s.6-245.

²³⁴ Tanin, s.198

²³⁵ Peter Marsden, *The Taliban, War, Religion and the New System in Afghanistan*, (Çev: Kazem Firouzmand), C.2, (Merkez yay.), Tahrân/İran, 1388, s. 7.

Kabil'i ve 1997'de Mezar-ı Şerif-i kontrolü altına alarak Afganistan'ın üç önemli merkezinde yönetimi ele geçirmiş olur.²³⁶

Taliban hareketinin kısa süre içerisinde genişleyip başarılı olmasının nedenlerine bakıldığında, öncelikle ülkede uzun süre devam eden istikrarsızlık, çatışma ortamı ve gruplar ve liderler arasındaki iktidar mücadelesi önemli yer tutar. Bunda, uluslararası yapının kimi zaman Taliban'a üstü kapalı destek vererek kimi zaman da eylemlerine kayıtsız kalarak ortaya koymuş olduğu 'tepki' veya 'tepkisizlik' de önemli bir etken olmuştur. Yine kısa süre içerisinde Peştunlar arasında büyük kabul görmesi katılımı ve büyümesini hızlandırmıştır. Taliban'ın dini anlayışı ve radikal söylemleri, Pakistan'daki bütün medrese öğrencilerinin desteğini almasında etkili olur. Yine ilk etapta Pakistan ve Suudi Arabistan'ın desteğini alır. Ayrıca eroin ticareti ve ülke içindeki yönetim boşluğu en önemli etkenlerdendir.²³⁷ Taliban'ın büyümesi ve hızlı bir şekilde bütün Afganistan coğrafyasında etkili olmasını iç ve dış nedenler şeklinde izah etmeye çalışalım.

İç nedenleri: Afganistan'da bütün mücahit gruplar, öncelikle Sovyet destekli Necibullah önderliğindeki iktidarı devirmek için yönetime karşı farklı bölgelerde savaşarak mücadele ederler. Necibullah, iktidarı bıraktıktan sonra ülkeyi yönetme konusunda anlaşamayıp birbirleriyle savaşmaya başlarlar. İç savaş, neredeyse 1989 yılının başlarında başlayıp 1996 yılında Taliban'ın Kabil'i alarak yönetime el koymasına kadar sürer. Taliban öncesi maalesef mücahit gruplar bir araya gelerek ülkeyi yönetme konusunda bir irade sergileyemez. Her bir grup kendi bakış açısıyla olaya yaklaşır ve bundan taviz vermez. Bu dar bakış açısıyla ülkeyi yönetmek için bir diğer grupla mücadele etmeyi seçerler. Ancak bu iç mücadeleden uzun süre bir netice çıkmaz. Neredeyse mücahit gruplardan her biri Pakistan, İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle irtibat içerisinde olur ve onlardan destek almaya çalışırlar. Ülke coğrafyası her bir mücahit grubun hâkim olduğu sahalar nedeniyle küçük bölgelere bölünür. Ülke, bir bölgeden başka bir bölgeye geçişin olmadığı bir coğrafya haline gelir.²³⁸

Dış nedenleri: Bir grup talebe tarafından Pakistan'da kurulup Afganistan'a sirayet ederek faaliyet göstermeye başlayan Taliban'a süre içerisinde ilk destek veren ülkeler, ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan olmuştur. ABD ve Suudi Arabistan ilk etapta maddi destek

²³⁶ Ahmadi, s. 41.

²³⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (TATAV), İstanbul, 2002, s. 312; Ahmadi, s. 43.

²³⁸ Nasreen Ghufra, "The Taliban and The Civil War Entanglement in Afghanistan", Asian Survey, Vol. XLI, NO. 3, May/June 2001, *University of California Press*, p. 462-487.

sağlar.²³⁹ Pakistan ise desteğini daha çok lojistik yardımlarla gerçekleştirir.²⁴⁰ Zira Taliban'ın başta kurucuları olmak üzere önde gelenlerin birçoğu eğitimlerini Pakistan'da almıştır.²⁴¹

Öte yandan Suudi Arabistan'ın Taliban'a yardımcı olduğu bütün uluslararası arena tarafından bilinmekteydi. Çünkü Taliban'ın en büyük destekçisi *Usame b. Ladin* Suud kökenli bir Arap'tı. Bu vesileyle Taliban saflarına birçok Arap genci katılmıştı.²⁴² Ayrıca Çeçenistan özerk cumhuriyetinden birçok insan cihat etme amacıyla Taliban'a destek için Afganistan'a gelmiştir.²⁴³

ABD'nin Afganistan coğrafyasına ilgisi hiçbir zaman azalmamıştır. Önce Sovyet yanlısı iktidarı devirmek için bütün mücahit gruplara yardım etmiştir. Süre içerisinde mücahit gruplar birbirleriyle uzun süre mücadele edip zayıflayınca burada söz sahibi olmak için kuruluşundan itibaren Taliban'a çeşitli yollarla destek olmuştur. ABD, Afganistan coğrafyasını Asya'nın kapısı olarak görüp bu coğrafyadan elini hiçbir zaman çekmemiştir. Taliban'a desteği de bu amaçladır. Zira hem bu bölgenin doğal zenginliklerine sahip olmayı hem de bu bölge üzerinden Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz gibi çeşitli yer altı zenginliklerini kontrol etmeyi hedefler. Yine bu bölgeyi kontrol altında tuttuğu zaman İran'ı da daha iyi gözetim altına alacağına inanır.²⁴⁴ Görüldüğü üzere ABD'nin Taliban'a destek vermesinin birçok amaçları söz konusudur.

3.3.3. Taliban'ın Teşkilat Yapısı

Başlangıçta Taliban hareketinin siyasi bir hareket olmadığı görülür. Zira bu hareket ilk kurulduğunda “*bizim hükümet kurmak ya da iktidara gelmek gibi bir hedefimiz yoktur*” şeklinde açıklamalar yapar. Kuruluş hedeflerinin iktidara gelmek olmayıp kaosa zemin hazırlayan ve iç savaşa yol açan grupları silahsızlandırarak yönetimi ehline bırakmak olduğunu açıklarlar.²⁴⁵ İktidarı talep etme yerine ülkede hukuku ve düzeni yeniden sağlayarak

²³⁹ Hisamuddin İmami, *Afganistan ve Zuhur-ı Taliban*, (Şâb yay.), Tahran/İran, 1378, s. 80.

²⁴⁰ Haca Başır Ahmet Ansari, *Afganistan Der Ateş-i Neft Hakayiki ki Nagofte Mand*, (Bangahi İntişarat ve Matbu'ayı Meyvend), Kabil, 1385, s. 60.

²⁴¹ Ahmed Rashid, *Ticaret-i Mafiya ve Proj-i Azim Neft Der Asyay-i Merkezi*, (Bekiye yay.), Tahran, 1381, s. 278.

²⁴² Ömer Turani, *İslâmi Hareketler*, (Step yay.), İstanbul, 2002, s. 199.

²⁴³ Vahid Mujde, *Afganistan ve penc sal saltay-ı Taliban*, (Ney yay.), Tahran/İran, 1382, s. 33.

²⁴⁴ Yavuz Selim, *Afganistan ve Dostum*, (Hiller yay.), Ankara, 2004, s. 182.

²⁴⁵ Mujde, s. 18.

yönetimi “ülkenin geleceğini düşünen gerçek Müslümanlardan oluşan” bir hükümete teslim etmek istediklerini belirtirler. Ancak Kabil'in bu hareket tarafından ele geçirildiği 1994-1996 yılları arasında Taliban'ın etkisiyle karar alma sürecinde son derece merkezileşmiş ve gizli hareket eden köklü bir değişiklik gerçekleşir.²⁴⁶ Kabil ele geçirilince Kandahar bölgesinde Taliban üyeleri tarafından gruplar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak için Molla Ömer, cihadın tartışmasız lideri ve Afganistan emiri (Emir-ül Mü'minin) olarak ilan edilir. Bütün Taliban önde gelenleri Molla Ömer'e biat ederler. Böylece Afganistan'daki yönetim şekli *Afganistan İslam Emirliği*'ne dönüşür ve kendilerine muhalefet edecek herkese karşı cihat ilan edilir.²⁴⁷

O dönemde kimi araştırmacılar ve gazeteciler Taliban'ı dünyanın en esrarengiz ve gizemli bir hareket olduğunu ifade ederler. Zira bunların İslami uygulamalar, siyaset ve ekonomi konularında ne yapacakları bilinmez. Taliban basını ve medyayı önemsemez. Basın toplantısı yapıp toplumu aydınlatmak için her hangi bir açıklama yapmaz. O dönem Kontrolleri altındaki alanlarda televizyon izlemeyi yasaklar.

Hareketin lideri Molla Ömer olur. En üst yönetim organı, on üyeli Geçici Yönetim Konseyidir. Bu konseyin altında iki organ daha vardır ki bunlardan biri, geçici kabine veya Kabil Meclisi, ikincisi Askeri Şura'dır. Molla Ömer, on kişiden oluşan en tepedeki Yüksek Şura'nın başkanıdır.

Bütün bunların dışında Afganistan'da kendilerine destek veren kabilelerin önde gelen bilginleri, komutanları ve soylularından oluşan 1500 kişilik bir konsey daha vardır. Bu konsey, ülkenin geleceği ile ilgili çok önemli konularda toplantıya çağrılır. Örneğin Emir'ül Mü'minin'in seçilmesi, kadınların sosyal hayattaki yerinin ne olacağı ve Usame bin Ladin'in durumu gibi önemli konularda toplanmıştır. Bu konseyin Bin Ladin'in 7 Ekim 2001'deki ABD operasyonundan önce Afganistan'ı terk etmesini tavsiye ettiği görülür.²⁴⁸

²⁴⁶ Rashid, s. 155.

²⁴⁷ Rashid, s. 65.

²⁴⁸ Ahmadi, s. 45.

Yukarıda belirttiğimiz yapılanmaya rağmen Taliban'ın önde gelenleri zaman zaman kendilerinin diğer partiler gibi geleneksel bir parti olmadıklarını ve bu nedenle örgütsel mekanizmalara çokta dikkat etmediklerini ifade ederler.²⁴⁹

3.3.4. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Dünya Görüşünün Şekillenmesi

Malum olduğu üzere toplumsal problemler ve sıkıntılar birden bire ortaya çıkmaz. Bazı potansiyel faktörler toplumlarda var olup dış etkenlerin de oluşmasıyla aniden aktif hale gelebilir.

Afganistan'da 1978 yılında Sovyetlerin ve destekçilerinin Müslümanlara karşı yoğunlaşan şiddeti komünist ideolojinin İslam'la karşı karşıya gelmesine dönüştür. Öfke ve karşılıklı şiddet, meşruiyeti kutsallaştırır ve halkın ayaklanma duygusunu doruğa çıkarır. Kızıl Ordu'nun Afganistan'ı işgal etmesiyle bu süreç hızlanır.²⁵⁰ Pakistan'daki mülteci kamplarından genç erkekler cihat için Afganistan'a adeta akın ederken, bu kamplarda yeni bir nesil ortaya çıkar. Bu aileler çocuklarını dinden uzaklaşacağı endişesiyle medreseler dışındaki modern okullara göndermez. Çocuğuna yiyecek sağlayamayan yoksul aileler, çocuklarını bu dini okullara göndermeyi tercih eder. Cihat sırasında din bilimlerine olan ilgi artar ve din adamlarını etkisi gittikçe güç kazanır. Buralarda yetişen çocuklar ve ailelerin her biri, verilen eğitimin etkisiyle cihat etmek ve cepheye gitmek için bir aday haline gelir. Başta Suudi Arabistan olmak üzere bazı petrol zengini ülkeler buradaki okullara büyük maddi destek sağlar.²⁵¹ Söz konusu okulların önemli bir kısmı, *Mevlevi Muhammed Nabi Muhammedi* ve *Mevlevi Halis*'in önderliğindeki *Hareket-i İnkılab-ı İslami*'nin etkisi altında devam eder.

Burada eğitim gören çocuklar, aile ortamından uzak yetişirler. Taliban'ın kökleri ve genç Taliban bu ortamlarda yetişir. Buralarda yetişen gençler saçlarını kazıtarak sakallarını bırakmak durumunda kalırlar. Bunları da şeriatın temel ilkesiymiş gibi görürler.

Sovyet destekli rejimin devrilip Kabil'de Rabbani önderliğindeki Mücahitlerin yönetimi elde etmesinden sonra genel olarak mültecilere ve mücahit gruplara yapılan maddi yardımlar azalmış ve Afgan okulları da bu azalmadan etkilenmiştir.

²⁴⁹ Mevlawi Hafizullah Hakkani, (Çev: Server Danış), "Cünbiş-i Taliban; Teşkilat, Didgahha ve vijegiha", *Seraç*, 6.yıl, S.18, İran, 1378, s. 12-40.

²⁵⁰ İmami, s. 19; Ahmadi, s. 35.

²⁵¹ Muhammed Hüseyin Fayaz, *Asib Şinasi Ravabit-i Şii'yan-ı Afganistan*, (İntişarat-ı Nesl-i Naw), Kabil, 1389, s. 288; Mujde, s. 34.

Görüldüğü üzere Pakistan'ın etkisiyle Afgan mültecilerin çocuklarının eğitim gördüğü söz konusu okullar Taliban'ın temelini atılması ve dünya görüşünün oluşmasında son derece etkili olur. Söz konusu okullar, XIX. yüzyılın ortalarında İngiliz sömürgesinden kurtulan Pakistan'ın halkına İslami ilimleri öğretmek için kurulan *Dariül-Ulum Deobend* ve *Brelvi/Barely* okullarına dayanır.²⁵²

Kimilerine göre bu okullardaki eğitimcilerin çoğunluğu Kuran'ı ve Hz. Muhammed'in hadislerini düzgün okuyup yazamayan ve fen bilimlerinden hiç haberdar olmayan kimselerdir. Burada yetişen çocuklar bu tip hocalardan İslam'ı öğrenmişlerdir. Böylece atalarının ne yaptığından haberi olmayan tarihi bilgiden yoksun yeni bir nesil ortaya çıkar.²⁵³ İşte Taliban savaşçılarının kaynağını büyük ölçüde bu okullar ve bu ortamlar meydana getirmiştir.

3.4.TALİBAN HAREKETİNİN DİN VE DÜNYA GÖRÜŞÜ

3.4.1. İslam Anlayışı

Taliban hareketine mensup mollaların ve onlara tabi olan insanların dini düşüncelerinin temelleri büyük ölçüde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Pakistan'da faaliyet gösteren medreselere dayanır.²⁵⁴ Hz. Muhammed ve ondan sonra gelen dört halife dönemi bunlar tarafından altın çağ olarak görülür. Bu dönem onlar için her türlü hata ve eleştiriden uzaktır. Müslümanların mevcut hayat düzeninin de o döneme geri dönmesi gerektiği kanaatinde dirler. Taliban'ın siyasi düşüncesindeki en önemli ilke, halifeligi yeniden ihya etmektir. Taliban'a göre hükümet ve yönetim İslami olursa toplum da İslami kalır. Bu nedenle, Taliban'ın arzu ettiği ideal topluma dönüş, asrısadet dönemindeki hilafetin yeniden canlandırılmasında mümkündür.²⁵⁵ Bu siyasi sistemin temelinde biat, şura ve hâkimiyet yer alır. Bunların bakış açılarında kişilere ve partilere yer yoktur.²⁵⁶

Taliban, Kandahar, Herat ve Kabil'i ele geçirdikten sonra istediği İslami hayatı uygulamak için özel emirler yayınlar. Cemaatle namaz kılmak zorunlu hale gelir. Bunların 1996-2001

²⁵² Turan Kışlakçı, "Pakistan, Medreseler ve Terörizm", 11 Şubat 2005, <http://turankislakci.com/tr/pakistan-medreseler-ve-terorizm/22>, (Erişim Tarihi: 03.03.2022).

²⁵³ Ahmadi, s. 37.

²⁵⁴ Abdulsabur Setiz, "İdeoloji İslam-ı Siyasi ve İfratgrayi Taliban", *8Subh*, 31.07.2021, <https://8am.af/the-ideology-of-political-islam-and-taliban-extremism/>, (Erişim Tarihi: 05.03.2022).

²⁵⁵ Hamid Ahmedi, "Taliban; Rişcha, El-el-i Zohur ve Avamil-i Ruşd", *Mahnameyi İtlaat-ı Siyasi-İktisadi*, S.31-32, Tahran, 1377, s. 30-39; Ahmadi, s. 40.

²⁵⁶ Viki Şii'a, "Taliban", <https://fa.wikishia.net/view/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 05.03.2022).

yılları arasındaki uygulamaları ile 2021 yılında tekrar yönetime geldikten sonraki uygulamalarında farklılıklar görülür. Örneğin 1996 yılında yönetime el koyduklarında Radyo, televizyon, internet, uydu ve müzik aletlerini şeytani araçlar olarak görürken 2021 yılında müzik dışında iyi kullanmak şartıyla diğerlerine normal bakmışlardır. Yine 1996 yılında yönetime geldiklerinde kadınların okullara gitmesine sıcak bakmamışlar, makyaj yapmayı yasaklamışlar, yanında bir mahremi olmadan bir yere yalnız gitmeyi uygun bulmamışlardır. Ülkede yaşayan Şiilerin bazı ritüellerine kısıtlama getirmişlerdir. İnsanların zekât vermesini ve öşür gibi sadakaların yaygınlaştırılmasını teşvik etmişlerdir.

Taliban üyeleri, zaman zaman kendilerinin Hanefi mezhebi doğrultusunda uygulama yaptıklarını belirtse de bunun tam böyle olmadığı anlaşılmaktadır. İslami bakış adı altında temelde dini kaynaklarda yeri olmayan birçok uygulama örneği sergilemişlerdir. Bazı uygulamalarında selefi anlayışında etkisi görülür. Ayrıca bunların gerek ilk dönemlerinde (1996-2001) ve gerek 2021 yılında tekrar yönetime el koyduklarında temelde dinde yeri olmayan ancak dinde varmış gibi çeşitli uygulamalarına ve insanlara baskı yapmalarına rastlanır.

3.4.2. Hukuk Anlayışı

1996 yılında Taliban iktidara geldiği zaman kendilerince yönetim sisteminin Şeriat olduğunu ilan eder. Bu örgüte göre "artık Afganistan'da herhangi bir yasaya gerek yok zira bu ülkenin anayasası şeriat'tır, insanlar İslam'ı sever ve Şeriat'ı uygulayan Taliban'ı da desteklerler".²⁵⁷

Taliban öncesi Afgan hukuk sisteminde genel anlamda İslami kurallar (şeriat) esas alınmaya çalışılsa da pratikte buna çok dikkat edilmediği görülür. Taliban'ın iktidara gelmesiyle büyük ölçüde şeriat adı altında örgütün önde gelenlerini yorumu ve düşünceleri ön plana çıkarmış ve bunlar kanun gibi uygulanmaya başlamıştır. Her ne kadar Taliban, Hanefi fikhini uyguladığını belirtse de pratikte bu gerçekleşmemiştir. Keyfi uygulamalar ve yorumlar ön plana çıkmıştır. Örneğin zaman zaman bazı bölgelerde hırsızların eli kesilmiş, zina yapanlara taşlama cezası verilmiş, alkolikler kırbaça cezalandırılmış ve çeşitli suçlarda kısas uygulanmıştır. Ancak bu uygulamalar bütün Afganistan coğrafyasında adil ve herkese eşit

²⁵⁷ Hakkani, s. 33.

şekilde uygulanmadığı için Taliban'ın uygulamaları halk tarafından geniş bir destek bulamamıştır.²⁵⁸

Örneğin iktidarı ele geçirdikten sonra 1996 yılının sonlarında Kabil Polis teşkilatı (emniyet müdürlüğü) uyulması gereken kuralları belirten bir kararname yayınlar. Bu kararnameye göre;

- Başörtüsüz ya da burkasız evinden çıkan kadının evi belirlenerek kocası uyarılır ve ona uygun bir ceza verilir.

- Başörtüsüz kadın eger arabaya yolculuk amacıyla bindiyse, şoför 1 ile 5 gün arasında hapisle cezalandırılır.

- Müzik kasetleri, müzik videoları ya da filimler iş yerinde, otelde, arabalarda vs. mekânlarda bulunursa ilgili mekân veya araba sahibi 1 ila 10 gün arasında hapisle cezalandırılır.

- Sakalını kesen ya da kısaltan kişi önce uyarılır, daha sonra bu konuda ısrar edilirse 10 güne kadar hapsedilir.

- Namaz vakitleri *Emr-i bil-Maruf ve Nehyi ani'l-Münker* başkanlığı tarafından belirlenir.

- Namaz vakitleri sırasında baliğ biri dükkân, büfe, ve ya herhangi bir ticaret yapan yerde görülürse de görünürse ilgili mekan 1 ile 5 gün arasında kapatılır.

- Güvercin besleyip onları uçurarak eğlenen kimse, evinden güvercin tamamen yok oluncaya kadar hapsedilir.

- Tarlasına kenevir eken kişi hapsedilir. O şahsın yakını tarlayı kenevirden temizleyip *Emr-i bil-Maruf* idaresine haber verince serbest bırakılır.

- İçki içen kimse had cezasına çarptırılır, uyuşturucu madde kullananlar ise üç ila altı aya kadar hapsedilir. Sarhoş edici maddeleri satan kişinin dükkânı kapatılır, kendisine ise 1 ay hapis cezası verilir.

- Cadde ve sokaklar, arabalar ve işyerlerine her türlü fotoğraf asmak ya da yapıştırmak yasaktır. Fotoğraf pasaport ve kimlik gibi zorunlu hallerde çekilebilir. Bunun dışında hiçbir fotoğrafçı kimsenin fotoğrafını çekemez.

²⁵⁸ Ahmadi, s. 43.

- Heykelin yapılması ve satılması yasaktır.
- Şeriata aykırı (İngiliz ve Fransız tipi) saçlarını uzatanlar cezalandırılır ve daha sonra tıraş ettirilir.
- Kumar oynayan kimseye 1 ay hapis cezası verilir.
- Düğünler ve diğer merasimlerde kadınların dans etmeleri ve yüksek sesle şarkı söylemeleri yasaktır. Buna uyulmadığı takdirde düğün sahibi cezalandırılır.
- Erkek terziye elbise diktiren kadın uyarılır. Terziye 10 gün hapis cezası verilir.
- Hayvanları döğüşürenlere 10 gün hapis cezası verilir.
- Şehir hamamlarına kadınların gitmeleri yasaktır.²⁵⁹

Afganistan'da Taliban yönetiminin ilk döneminde kız çocuklarının okullara gitmesi yasaklanır ve kadınların devlet dairelerinde çalışmasına izin verilmez.

Taliban 2021 yılında tekrar iktidara gelince ilk dönemde uyguladıkları bazı kurallardan vazgeçseler de birçok konuda keyfi uygulamalara devam ettikleri ve şariat adı altında Kuran ve Sünnette yer almayan çeşitli kurallar koydukları görülmektedir.

3.4.3. Yönetim Anlayışı

Taliban ilk ortaya çıktığı zaman kendisini her ne kadar diğer partilere ve gruplara benzetmese ve kendilerinin tamamen diğerlerinden ayrı olduğunu belirtse de nihayetinde yarı örgütsel bir yapıya sahiptir. 1996 yılında başta Kabil olmak üzere bazı şehirlere hâkim olunca ilk kuruluştaki hedefleri değişmiş İslami bir hükümet kurma pozisyonuna gelmişlerdir. Yönetime el koyduklarında Molla Muhammed Ömer, Kandahar'da ulema ile yaptığı görüşmede şu cümleyi saf etmiştir: "*Biz Allah'ın dinini O'nun topraklarında uygulamak ve Allah'ın kelâmına hizmet edip Onun kurallarına ve hudutlarına uymak istiyoruz*". Uygulamalara bakıldığı zaman Taliban hareketi tamamen merkezîyetçi bir yapıya sahiptir. Molla Muhammed Ömer (Emirül-Mü'minin) geniş yetkilere sahiptir. Hem hükümet hem de teşkilat düzeyinde çeşitli meclisler ve konseyler olsa da Molla Muhammed Ömer her şeyin üstündedir.²⁶⁰

²⁵⁹ Şahin, s. 226-243; Hakkani, s. 39.

²⁶⁰ Hakkani, s. 21.

Taliban hareketinde Emirül-Mü'minin dışındaki herkes, meclis veya konsey bağlayıcı olmayıp sadece istişare ve bilgi verici mahiyetindedir. Bir Taliban sözcüsünün şu cümlesi dikkat çekicidir: "*Emirül-Mü'minin'e sürekli olarak bir grup bilim adamı eşlik eder. Zaman zaman onlarla istişare eder. Ancak nihai karar Molla Muhammed Ömer'e aittir. Çünkü bütün Taliban ona biat etmiş ve onu emirleri olarak seçmiştir.*" Molla Muhammed Ömer de vilayetlerin valilerine geniş yetkiler vermiştir. Bu yüzden valileri her biri, illerde bulunan konseylerinde yardımıyla vilayetinin işlerini organize edip yürütür. Valilerin illere ait konseylerle ilişkisi, Molla Muhammed Ömer'in Yüksek Konsey ile olan ilişkileri gibidir. Nihayetinde vilayetlerde her şey valinin sorumluluğundadır. Kendisi de emire karşı sorumludur. Önemli konularda devamlı onunla istişare edip fikir ve emirlerini alır.²⁶¹ Bütün bunlara rağmen genel anlamda Taliban yönetiminde bir profesyonellik olmadığı için idarede kendi bakış açıları doğrultusunda birçok aksaklıklar ve keyfiliklerle karşılaşılır.

Molla Muhammed Ömer'den sonra Taliban'ın başına geçen *Molla Ahtar Mansur* 2016 yılında öldürülünce yerine *Mevlevi Hibbatullah Ahundzadeh* getirilir. Söz konusu şahıs Taliban'ın şu anda da başındadır. 2001 yılında ABD tarafından iktidardan uzaklaştırılan Taliban, 2021 Ağustos ayında tekrar yönetimi ele geçirirler. Örgütsel yapılarını açıklayınca ilk dönemden farklı ve Eşref Gani hükümetine benzer bakanlık ve idari yerel teşkilat yapısıyla ülkeyi idare etmek istedikleri anlaşılır. Bu yapı ilk dönemlerindeki idari yapıdan önemli farklılıklar arz eder. Yeni Taliban yapısında, *Molla Muhammed Hassan Ahund* Reisülvüzera (başbakan), *Molla Abdul Gani Berader* ve *Molla Abdul Salam Hanefi* onun yardımcısı olarak başa getirilir. Diğer bütün bakanlıklara ve vilayetlerin başına getirilen valiliklere Taliban'ın önde gelen isimleri atanır. En dikkat çekici atama, ABD ve FBI tarafından kara listeye alınıp tutuklanması istenen *Siracüddin Hakkani*'nin İçişleri Bakanlığına getirilmesidir.²⁶² Ayrıca eski kabinede bulunan Kadın Bakanlığı kaldırılarak yerine *Emr-i bil-Maruf ve Nehyi ani'l-Münker* bakanlığı ihdas edilir.

²⁶¹ Hakkani, s. 22.

²⁶² BBC News, "Veziri Taliban ba deh Milyon Dolar Cayze Tahti Takip Polisi Fidral-ı Amerika Kareşra Ağazkerd", 11.12.2021, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58510262>, (Erişim Tarihi: 12.03.2022).

3.5. TALİBAN'IN DIŞ POLİTİKASI

Taliban, 1996 yılında Afganistan'da iktidara gelince bunları sadece Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tanıyarak diplomatik ilişkiler kurar. O dönemdeki beş yıl iktidarları boyunca genel olarak uluslararası toplumun desteğini alamazlar. 2021 yılında tekrar başa geldiklerinde aynı problemle karşı karşıya kalırlar.²⁶³

1996 yılında Taliban yönetime el koyduğu zaman bunlara tanıyan *Pakistan*, ilk aşamada Afganistan'a silah ve mühimmat tedarik ettiği gibi her türlü lojistik desteği de sağlar.²⁶⁴ Pakistan'ın Taliban hükümetine destek vermesine rağmen Taliban, eskiden beri Afganistan ile Pakistan arasındaki sınır anlaşmazlığı konusunda Pakistan'a taviz vermez. Pakistan, sınırdaki anlaşmazlıkları kendi lehlerine Taliban'ın kabul etmesini ister. Ancak bunda başarılı olamaz. O dönemde Pakistan'ın Taliban yönetimine destek vermesinin diğer bir nedeni de ülkede yaşayan Şii gruplar ve Taciklere karşı Peştunları desteklemesi ve İran'ın ülkedeki etkisini azaltmak istemesidir.²⁶⁵

Söz konusu dönemde Taliban iktidarını Pakistan'ın yanı sıra *Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri* (BAE) de tanırlar. Bu iki ülkenin Taliban'ı tanıyıp ona destek vermelerinin nedeni ise Afganistan'da İran'ın etkisini azaltarak Şii grupların nüfuzunun engellenmesidir. Bu ve benzer nedenlerden dolayı bu iki ülke Taliban yönetimini tanıyıp destek vermişlerdir. Bu yardım karşılığında, Taliban'ın zaman zaman Suudilerin isteklerine boyun eğdiği görülür.²⁶⁶ Suudi Arabistan'ın Taliban ile ilişkileri 1996 öncesine uzanır. Bu örgütün kuruluşu sırasında da Suudi Arabistan'dan destek gördüğü bilinmektedir.

Taliban'ın BAE ile ilişkileri Pakistan ile Suudi Arabistan kadar kapsamlı ve ciddi olmamıştır. BAE, Taliban'ı tanır ve Suudi Arabistan'ın yanı sıra Afganistan'la ticari ve mali ilişkiler kurar. Örneğin, Taliban'ın BAE'deki en itibarlı bankalardan birinde bir banka hesabı açılır.²⁶⁷ Taliban yönetimi döneminde Afganistan'a BAE borsalarında kolaylıklar sağlanır.

²⁶³ Mehdi Arifi, "Siyaset-i Hariciyi Taliban", *Endişeyi Maasir*, 5.yıl, S.18, Kabil, 1398, s. 254.

²⁶⁴ İrfan Polat, *11 Eylül Saldırıları ve ABD'nin Afganistan Müdahalesi*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006, s. 16.

²⁶⁵ Polat, s. 17.

²⁶⁶ Polat, s. 19; Şahin, s. 238.

²⁶⁷ Mujde, s. 93.

ABD'nin Taliban politikasına bir göz atacak olursak bunu şu şekilde izah edebiliriz. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi ve yaşadığı dağılma sürecinin ardından ABD, Afganistan için bazı planlar geliştirmeye başlar. Siyasi ve ideolojik nedenlerle Afganistan'daki bazı gruplara destek veren İran'ın durumu ABD'yi rahatsız eder. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde eden Orta Asya cumhuriyetlerinin enerji yataklarından faydalanmak da ekonomik olarak ABD için önemlidir. Bu nedenle de İran'ın etkisinin mümkün olduğunca azaltılmasının gerekliliğine inanır. Dolayısıyla İran rejimine aykırı ve kendi politikasını uygulayabilecek bir hükümetin kurulması ABD çıkarına olacaktır. İşte bu nedenle ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen örgüte silah ve maddi yardımda bulunur. 1996'da Taliban'ın Kabil'i ele geçirip yönetime el koymasına göz yumar. Ancak 1998 yılına gelindiğinde Taliban'dan desteğini çekmeye başlar. Bunun nedeni 7 Ağustos 1998'de Kenya'nın başkenti Nairobi ve Tanzania'daki Darüsselam'da bulunan ABD büyükelçiliklerine eş zamanlı olarak bomba yüklü kamyonetlerle saldırı düzenlenmesidir. Bu saldırıda 200 civarında ölür ve 4 binin üzerinde yaralanma olur. *Usame bin Ladin*, *Ayman el-Zavahiri* ve onların El Kaide terör örgütüne destekleri ilk kez Amerikan kamuoyunun dikkatini çeker. Dolayısıyla Federal Soruşturma Bürosu, (FBI) bin Ladin'i on kaçak listesine alır. Bu saldırılardan Taliban ile yakın ilişkileri olan Bin Ladin ve El Kaide sorumlu tutulur. Aynı yılın 11 Eylülünde ABD'de ikiz kulelere gerçekleşen saldırı ise tamamen dikkatleri Afganistan'a çevirir. Bu olayda bahane edilerek Taliban yönetimini devirmek maksadıyla ABD tarafından Afganistan'ın işgali başlatılır.²⁶⁸ 2002 yılında ABD kontrolünde Hamid Karzai başkanlığında yeni bir yönetim oluşturulur. 2021 yılının Ağustos ayına kadar ABD askerleri Afganistan'dan çıkmaz. 15 Ağustos 2021 tarihinde ABD ordusu Afganistan'ı terk edince tekrar Taliban yönetime el koyar.

Rusya, Mücahidlerin Sovyetlere karşı zaferinin ardından 1990'ların başından itibaren Taliban'ın yükselişine kadar Afganistan'da aktif bir rol oynamaz. Ancak Taliban'ın 1996'da Kabil'in kontrolünü ele geçirmesinden sonra, Rus hükümeti Taliban'a karşı, ülkenin kuzeyinde oluşturulan ittifakı aktif olarak destekler. Mali ve silah yardımının yanı sıra Burhaneddin Rabbani hükümetinin uluslararası meşruiyetine güçlü bir şekilde destek verir. Rusya, Taliban'a karşıtlığı nedeniyle 2001 yılında ABD liderliğindeki uluslararası koalisyonun Afganistan'ı işgaline ses çıkarmaz. Taliban ile Ruslar arasında ilk temas 2006

²⁶⁸ Polat, s. 19; Şahin, s. 13; BBC News, "Bombguzarihayiki Terörismra Cehanikerd", 07.08.2018, <https://www.bbc.com/persian/world-45098021>, (Erişim Tarihi: 13.03.2022).

yılında gerçekleşir. İkinci Taliban dönemine kadar örgüt Ruslarla irtibatı kesmez. IŞİD'in 2014 yılında Afganistan'da ortaya çıkmasıyla Rusya'nın ülkeye ilgisini artırır ve Taliban'la ilişkilerini fazlalaştırır. ABD ordusu Afganistan'ı terk edinceye kadar Taliban'la gizli görüşmeleri ve zaman zaman Taliban'ın önde gelenlerine el sahipliği yapmayı sürdürür. Rusya 2021 yılının Ağustos ayında Taliban'ın ikinci kez Afganistan'da yönetimi ele geçirmesinin ardından Kabil'deki büyükelçiliğini boşaltmaz ve elçilik faaliyetlerine devam eder. Taliban hükümeti Rusya tarafından resmi olarak tanınmasa da Rusya ile Taliban arasında diplomatik ilişkiler devam etmektedir.²⁶⁹

Orta Asya cumhuriyetlerinden komşu ülkeler olan Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın Taliban yönetiminde olsun veya olmasın fark etmeksizin Afganistan'la ilişkilerinde çok olumsuzluk görülmez. Özellikle Türkmenistan, doğal gaz rezervlerini Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a ihraç etmeyi hedeflediğinden dolayı ilişkileri dengede tutmaya çalışır.²⁷⁰

İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerde tarihi ve kültürel faktörler rol oynamaktadır. Bu nedenle Afganistan'da cereyan eden olaylar İran'ı da bir şekilde etkilemiştir. Taliban'ın kuruluşundan günümüze kadar özellikle Hazaralara bakış açısının olumsuzluğu ve onlara yönelik baskıcı politikası mezhebi nedenlerle İran'ı ilgilendirmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan'ın Afganistan politikası ve bölgede ABD'nin varlığı İran'ı endişelendirir. Buna benzer konular Taliban ile İran arasındaki siyasi ilişkileri etkilemiştir.²⁷¹

1998 yılında Taliban'ın Mezar-ı Şerifte İranlı diplomatları öldürmesiyle Taliban-İran ilişkileri en sıkıntılı dönemini yaşar. İranlı liderler dramatik bir şekilde İranlı diplomatları öldürenlerin cezalandırılmasını talep etseler de bu talep Taliban tarafından karşılanmaz. Bazı sıkıntılara rağmen İran, Taliban ile bağlarını hiçbir zaman koparmaz. Zira 2001 yılında

²⁶⁹ Arifi, s. 258; Independent Farsi, "Sifarethanehayi Çin, Rusya ve Pakistan der Kabil Faalend", 20.08.2021, [²⁷⁰ Şahin, s. 238.](https://www.independentpersian.com/node/170731/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C/%D8%B3%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C-%DA%86%DB%8C%D9%86%D8%8C-%D8%B1%D9%88%D8%B3%DB%8C%D9%87-%D9%88-%D9%BE%D8%A7%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D8%A7%D8%A8%D9%84-%D9%81%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%AF,(Erişim Tarihi: 12.03.2022).</p></div><div data-bbox=)

²⁷¹ Şahin, s. 239.

ABD’de ikiz kulelerin vurulmasından sonra Afganistan’a yapılan baskı ve daha sonra Taliban’ın yönetimden uzaklaştırılması neticesinde bazı Taliban liderleri İran’a taşınmıştır.²⁷²

Aynı zamanda *Hindistan*, Afganistan ile sınır ülkesi olmamasına rağmen, Taliban yönetiminin varlığından ve ülkedeki gelişmelerden endişe duymaktadır. Nedeni ise Pakistan ile Keşmir bölgesi üzerindeki gerilimlerdir. Pakistan’ın Taliban’ı desteklemesi ve Afganistan üzerinde etkili olması Hindistan’ı devamlı rahatsız etmiştir.²⁷³

Diğer yandan Afganistan’da Taliban’ın varlığı, Doğu Türkistan’daki Uygurları ve Müslüman Kazakları etkileyeceğini düşündüğü için Taliban Çin tarafından tehdit olarak görülmüştür.²⁷⁴

3.6.TALİBAN’IN EKONOMİK KAYNAKLARI

Taliban, "toprağın kontrolü" adı verilen klasik bir finansal model kullanır. Başka bir deyişle örgüt, finansmanının çoğunu kontrolü altında bulunan alanlardaki insanlardan ve işletmelerden sağlar. Haşhaş üretimi ve ticareti, yasadışı bazı madenleri işletmeciliği ve ticareti, vergi veya ondalık (öşür) toplama ve dış yardım Taliban’ın ana ekonomik kaynakları olmuştur.

Taliban 1996’dan 2001 yılına kadar Afganistan’ı yönetir ve kendine has katı yasalar uygular. Taliban’ın hem ortaya çıktığı ilk dönemde hem de gerek idarede gerekse yönetimde olmadığı zamanlardaki yaklaşık 25 yıllık mücadelesi sırasında her zaman kendisine maddi ve askeri açıdan yardım eden ülkeler olmuştur. Pakistan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi ülkelerin vatandaşları, Taliban’a yapılan maddi desteğin en büyük bağışçıları olarak görülebilir. 2020 yılı BM Dünya Uyuşturucu Raporuna göre Afganistan, son beş yılda dünyadaki afyon üretiminin yaklaşık yüzde 80’inden sorumludur. Söz konusu üretimde Taliban’ın payı büyüktür.²⁷⁵

²⁷² Arifi, s. 258.

²⁷³ Polat, s. 19; Şahin, s. 239.

²⁷⁴ Polat, s. 19.

²⁷⁵ İmami, s. 70; Salihi, s. 90; HamshahriOnline, "Menabe Serveti azimi Taliban Çİst?/Daramedi Hengofti Taliban der sal-ı 2020", 09.12.2020, <https://www.hamshahronline.ir/news/571519/%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%AB%D8%B1%D9%88%D8%AA-%D8%B9%D8%B8%DB%8C%D9%85-%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA-%D8%AF%D8%B1%D8%A2%D9%85%D8%AF-%D9%87%D9%86%DA%AF%D9%81%D8%AA->

Afganistan, çoğu keşfedilmemiş mineraller ve değerli taşlar bakımından zengin topraklara sahiptir. 2014 yılında yayınlanan BM raporu, Taliban'ın güneyde sadece Helmand eyaletindeki 25 ila 30 yasadışı madencilik operasyonundan yılda 10 milyon dolardan fazla para kazandığını belirtir.²⁷⁶

Taliban ayrıca kontrolü altındaki bölgelerde kendilerine has vergi sistemleri uygulaya gelmiştir. NATO tarafından 2020'de yayınlanan bir raporda Taliban'ın bir yılda yaklaşık 1.17 milyon pound vergi topladığı belirtilir.²⁷⁷

[%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%DB%B2%DB%B0%DB%B2%DB%B0](#), (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

²⁷⁶ Donya-e-Eqtesad, “Manbe asli Daramed ve Hazineyi Mali Taliban Faşşud”, 13.03.2022, <https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-3791188>, (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

²⁷⁷ Atife Hüseyini, “Nigahı be manabeyi Mali Taliban/Taliban Pol ve Silah-ı Hudra azkuca meavered?”, 27.12.2021, <https://www.eghtesadonline.com/n/2o1Y>, (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HAZARALAR-TALİBAN İLİŞKİSİ

4.1.İRAN-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

XIX. yüzyılın ortalarında (1857) İngiltere'nin kuzeybatı Hindistan'da Rusya ve İran'ın Hindistan'ı zarar vermesini engellemek amacıyla zayıf da olsa bağımsız bir devlet kurma girişimi, Afganistan'ın bağımsızlığında önemli etken olmuştur.²⁷⁸

Afganistan ve İran, ortak sınıra sahip Müslüman komşu iki ülkedir. Her iki ülkenin kültürel, tarihi ve dış politika açısından birbirine benzerlikleri söz konusudur. Buna benzer ortak yönler, tarihi geçmişleri eskilere dayanan bu milletlerin kültürel, dini ve sosyal benzerlikleri aralarındaki ilişkileri çoğu zaman güçlü kılmıştır.

Afganistan'ın bağımsızlığından sonra iki ülke arasındaki ilk siyasi ilişkiler, Şah Amanullah Han dönemine (1920'lere) kadar uzanır.²⁷⁹ Söz konusu dönemde iki ülke arasında ticari, kültürel ve posta ilişkilerini içeren çeşitli anlaşmalar imzalanır. Aralarında barış ve dostluğu güçlendirmek amacıyla 1921, 1927 ve 1937 yıllarında dostluk ve karşılıklı güven üzerine anlaşmalar yapılır.²⁸⁰ İran, Afganistan'da büyükelçilik açan ilk ülkelerden biridir.

Afganistan'ı Sovyetler Birliği'nin işgali ve 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrim ikili ilişkilerde farklı bir sayfa açar. Afganistan'da cumhurbaşkanı Davud Han'ın 1978'de Nur Muhammed Taraki tarafından devrilerek komünist rejimin iktidara gelmesinden sonra İran'ın Afganistan ile ilişkileri soğur. Zira İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Afganistan'daki Rus yanlısı hükümetlerle ilişkiler tamamen kötüye gider. İran, Sovyetlerin Afganistan'ı işgalini kınayan ve Afgan Mücahitlerine destek veren ülkelerin başında gelir.

²⁷⁸ Ali Fallah Nijad- Ali Amiri, “Revabiti İran ve Afganistan; Hemgrayi ya Vagerayi”, *Faslnameyi Mutaliat-ı Siyasi*, 8.Yıl, S.29, 1394, İran, s. 131-150.

²⁷⁹ Atikullah Kanayi, “Derbareyi Revabiti Dirineyi Afganistan ve İran”, *İrdiplomacy.ir*, 30.07.2021, <http://irdiplomacy.ir/fa/news/2004814/%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%AF%DB%8C%D8%B1%DB%8C%D9%86%D9%87-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 27.03.2022).

²⁸⁰ Oran, s. 363.

Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesine kadar Tahran, Afganistan'daki çatışmanın ana tarafı olmamaya gayret gösterir.

1992 yılında Necibullah hükümetinin düşmesinden sonra İran, Afganistan'da Mücahitler tarafından kurulan hükümeti tanır ve Kabil'deki büyükelçiliğini yeniden açar. Bu dönemde İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasının temel özelliği, Hikmetyar'ın etkisindeki partilere karşı çıkması ve Rabbani önderliğindeki parti ile Afganistan'daki Şii partilere destek vermesi şeklindedir.²⁸¹ Afganistan'da Taliban yönetiminin ilk dönemi (1996-2001), iki ülke arasındaki ilişkilerde karanlık bir dönem olarak görülse de İran, Afganistan ile ilişkileri tamamen koparmaz.²⁸²

İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerde tarihi ve kültürel faktörlerin önemi büyüktür. Bu nedenle Afganistan'da gerçekleşen neredeyse her olay İran'ı bir şekilde etkilemektedir. Taliban'ın kurulmasından itibaren günümüze kadar Hazaralara yönelik baskıcı politikası, mezhebi açıdan İran'ı ilgilendirmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan'ın Afganistan'daki bazı grupları desteklemesi ve bölgede ABD'nin varlığı İran'ı devamlı endişelendirmiştir. Nihayetinde Orta Asya'nın enerji kaynakları İran ve Afganistan üzerinden Batı'ya aktarılmaktadır.²⁸³

Taliban'ın Mezar-ı Şerifte İranlı diplomatları öldürmesinin ardından iki ülke arasındaki gerilim artar. Taliban idaresindeki Afganistan ile İran 1996-2001 yılları arasında ikili ilişkiler açısından en sıkıntılı dönemi yaşarlar. Her şeye rağmen Taliban yönetimini tanımadığı halde onlarla siyasi ve ticari anlamda gizli gayri resmi ilişkileri devam ettirir. Taliban'ın yönetime gelmesiyle kapatılan İslamkale sınır kapısı bir süre sonra yeniden açılır. İran ile Afganistan arasında başta gıda olmak üzere çeşitli ürünlerin ticareti yeniden başlatılır ve Pakistan'ın Afgan pazarındaki tekeli kırılmaya çalışılır. Genel olarak İran hiçbir zaman Taliban politikalarını benimsemese de onlarla ilişkilerini tamamen koparmaz.²⁸⁴

İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasını oluşturan temel faktörler içerisinde *Şiilik, Fars milliyetçiliği, ABD ve Suudi Arabistan ile rekabet, etki alanını genişletme ve çevrelenmeyi önleme, enerji ve ticaret politikaları, Afganistan'daki istikrarsızlığın oluşturduğu uyuşturucu kaçakçılığı ve sığınmacılar meselesini* sayabiliriz. İran, Afganistan

²⁸¹ Nijad-Amiri, s. 132.

²⁸² Heyder Lutfi, "Tehli Jeopolitiki Revabiti Afganistan ve İran; Çalişha ve Fırsatha", *Faslnameyi İlmi-Pjohişi Horasan-ı Bozurg*, 6.Yıl, S.19, İran, 1394, s. 62-76.

²⁸³ Şahin, s. 239.

²⁸⁴ Arifi, s. 258.

konusundaki dış politikasında başlangıçta duyarsız davransa da, zamanla giderek müdahaleci bir tavır almıştır. Gerek kendi iç siyasetindeki gelişmeler gerekse dünyadaki genel siyasi durum ve bunun Afganistan'a yansımaları İran'ın dış politika vizyonunu genişletmiştir.

Ayetullah Humeyni'nin 1979 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, dünyadaki tüm Şii grupların desteklenmesi, ülkenin dış politikasının ana hedeflerinden biri haline gelir. Ancak 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra Fars milliyetçiliğinin de İran'ın dış politikasında belirleyici bir konum aldığı görülür. Bu değişim İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasına da yansımıştır.

Sovyet işgalinin sona ermesiyle birlikte İran, Afganistan'da mücahit grupları destekleyen ABD ve müttefikleri Pakistan ve Suudi Arabistan'ın olmasını arzu etmez. Zira bu ülkelerin desteklediği grupların Afganistan'da hâkim konuma geçmeleri durumunda İran için ciddi güvenlik riskleri ortaya çıkacağı düşünülür.

ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan'ın İran'ı baypas ederek Afganistan'da varlık göstermeleri İran'ı rahatsız eder. Zira bu konu özellikle Orta Asya'nın zengin enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılması meselesiyle yakından ilgilidir. İran, Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgali sırasında Ruslarla karşı karşıya gelmek istememiş ve o dönem Afganistan meselesinden uzak durmuştur. Bunun temel nedeni, İran'ın Basra Körfezi'nde muhtemel bir ABD ablukasını nedeniyle Sovyetler Birliği üzerinden dünya ile ticaret yapabilme arzusudur. Ayrıca Sovyetler Birliğinin, ABD'nin BM'de İran'a karşı ambargo uygulama çabalarını veto etme hakkına sahip olması da bunda etkili olmuştur.

İran'ın Suudi Arabistan ile rekabeti de eskilere dayanır. Öte yandan Afganistan, Arapların ve Farsların rekabet ettiği ve her ikisinin de tarih boyunca karşı karşıya geldiği bölgelerin başında olmuştur.²⁸⁵

İran'ın Afganistan'la yakından ilgilenmesinin başka nedenleri de vardır. Bunlardan biri Afganistan topraklarından İran'ın Sistan eyaletine akan Helmand/Hirmend Nehri'nden su akışıdır. Bu iki ülke ilişkilerinde hassas ve önemli bir yer tutar. İran ile Afganistan arasında Helmand Nehri'nin kullanımıyla ilgili anlaşmazlık, İngilizlerin müdahalesinden sonra İran'ın doğu sınırlarının oluşmasıyla başlamıştır. Son yüz yılda Afganistan Helmand suyunu daha fazla kullanarak İran'ın Sistan eyaletine su akışının azalmasına neden olur. Afganistan, bu

²⁸⁵ Özgür Çınarlı, "İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası", *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.8, S.2, Aksaray, 2016, s. 76-84.

suyun kullanımıyla ilgili daha önce İran'la çeşitli anlaşmalar imzalamış olsa da son dönemlerde bazı barajlar kurarak suyu daha fazla kullanma yoluna gider. Nitekim 2021 yılında Afganistan'ın Nimroz vilayetinde inşa edilen Kamal Han Barajı'nın açılış töreninde Eşref Gani'nin "bundan sonra İran'a petrol karşılığında suyu satacağız" cümlesi dikkat çekicidir.²⁸⁶ Afganistan'da Taliban'ın yeniden yönetime gelmesiyle İran'ın kendilerini tanımasını kolaylaştırmak için söz konusu barajdan İran tarafına su bırakılmıştır.²⁸⁷

Afganistan'ın afyon üretimi bakımından dünyada ön sıralarda olması İran'ın bu ülkeye ilgisini artırmaktadır. Zira Afganistan'da üretilen afyon ve uyuşturucunun Avrupa ve Kuzey Amerika'ya aktarılmasındaki yol üzerinde İran bulunmaktadır. Bu da İran'ın devamlı teyakkuz halinde olmasını gerektirmektedir.²⁸⁸

Uyuşturucu probleminin yanı sıra göç olgusu da İran'ı dış politikasında Afganistan ile ilgilenmeye zorunlu kılmıştır. Zira Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle yaklaşık iki milyon Afgan göçmen İran'a sığınmıştır.²⁸⁹ Daha sonraki dönemlerde de günümüze kadar çeşitli nedenlerle bu göç olayı devam edegelmiştir.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki İran için Afganistan coğrafyası ve devleti önemlidir. Afganistan'ın İran için sadece jeopolitik olarak değil, güvenlik ve sosyal açıdan da önemli

²⁸⁶ Ali Arman, "İftitah-ı Bend-i KamalHan der Hemsayegi İran: Âb der Beraberi Neft", *rFİ*, 24.03.2021, <https://www.rfi.fr/fa/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86/20210324-%D8%A7%D9%81%D8%AA%D8%AA%D8%A7%D8%AD-%D8%A8%D9%86%D8%AF-%DA%A9%D9%85%D8%A7%D9%84-%D8%AE%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D9%87%D9%85%D8%B3%D8%A7%DB%8C%DA%AF%DB%8C-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A2%D8%A8-%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D8%A8%D8%B1-%D9%86%D9%81%D8%AA>, (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

²⁸⁷ www.aa.com.tr, "İran: Taliban Âb-i Sed-i Kamal Han be Senti İran ra Bazkerd", 19.01.2022, <https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%A2%D8%A8-%D8%B3%D8%AF-%DA%A9%D9%85%D8%A7%D9%84-%D8%AE%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D9%87-%D8%B3%D9%85%D8%AA-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%B1%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D8%B2-%DA%A9%D8%B1%D8%AF/2479096>, (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

²⁸⁸ Lutfi, s. 64.

²⁸⁹ Abuzar Mohammad Ali, *1979-2019 Yılları Arasında SSCB, Taliban ve NATO Dönemlerinde Afganistan'ın Göç Sorunları*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2021, s. 39.

olduğu anlaşılmaktadır. Zira Afganistan'ın istikrarlı olması İran'a da istikrar getireceği genel kanaattir.

Görülüyor ki İran'ın geleneksel ve tarihi etkisini korumak için Afganistan'da ABD'nin, herhangi bir bölgesel gücün veya Taliban gibi aşırı dini grupların tam egemenliğini önlemek temel stratejisi olmuştur.

4.2.İRAN'IN AFGANİSTAN'DAKİ TACİKLERE VE HAZARALARA BAKIŞI

İdeolojisi Şii İslamcılığa dayanan Ayetullah Humeyni'nin 1979 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, dünyadaki tüm Şii grupların desteklenmesi, ülkenin dış politikasının ana hedeflerinden biri haline gelir. Ancak 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra Fars milliyetçiliğinin, Şiilik ile birlikte İran'ın dış politikasında belirleyici bir konum aldığı görülür. Bu değişim İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasına da yansımıştır.

Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Necibullah hükümetinin iktidarda olduğu ve Mücahit grupların hükümeti devirmeye çalıştığı sırada Pakistan'ın Peşaver kentinde bazı grupların bir araya gelmesiyle *geçici mücahit hükümeti* kurulur. Bu hükümet Sünni Mücahit gruplardan oluşup Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenir. Öte yandan Abdul Ali Mezari liderliğinde *Hizb-i Vahdet* çatısı altında bir araya gelen Şii gruplara destek verir.

Peşaver'de oluşan geçici hükümet, ülkede oluşacak yeni yönetimde Şiilerin %25 oranında yer almaları gerektiği talebini reddedip Afganistan'da Şii oranının %12 civarında olduğunu dolayısıyla da Şiilerin yönetimde bundan daha fazla olamayacağını belirtir. Bunun üzerine İran destekli Şiiler, pazarlık güçlerini artırmak için Sovyet destekli Necibullah hükümeti ve Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler kurmaya çalışırlar.²⁹⁰

1979 Humeyni rejiminden önce İran'ın Afganistan'daki Taciklerle hiçbir ilişkisi bulunmaz. Taciklere hiçbir siyasi ve kültürel ilgi duymadığı gibi destekte vermez. Ancak Şah'ın yıkılıp Humeyni rejiminin gelmesinden sonra İranlı yöneticilerin politikaları daha dini ve ideolojik hale gelir. Humeyni'nin ölümünden sonra ise İran dış politikasında Şii İslamcılığın yanı sıra Fars milliyetçiliğinin de etkisi artar. İran yönetiminde Fars

²⁹⁰ Çınarlı, s. 79.

Milliyetçiliğinin ön plana çıkması bu ülkenin Afganistan politikasına da yansır. 1991 sonlarında İran, Afganistan için yeni bir strateji geliştirir.²⁹¹

Öteden beri başta Hazaralar olmak üzere Afganistan'daki Şii gruplara destek ilgi duyan İran, Afgan siyasetindeki etki alanını artırmak için Sünni olmasına rağmen Farsça konuşan topluluklarla (özellikle Tacikler) ilgilenmeye başlar. Rabbani liderliğindeki Cemiyet-i İslami ile irtibata geçerek Taciklere destek olma amacıyla onlarla kültürel işbirliği anlaşması imzalar. Ayrıca Peştunlara karşı ortak bir cephe oluşturmak için Afganistan'daki tüm Peştun olmayan etnik grupları bir araya getirmeye çalışır. Bu amacına ulaşmak için Afganistan'da Kuzey İttifakının kurulmasına destek verir. Kuzey İttifakı'nın kurulması, İran'ın Afganistan üzerindeki etkinliğini artırır.²⁹²

Bütün bu çabalar sonucunda İran, Farsça konuşan Tacikler ile Şii mezhebine mensup Hazaraların kendilerini İranlılara daha yakın hissetmelerini sağlamış olur. İran'ın Tacikler ve Hazaralara yakınlığı Taliban'ın kurulup yükselmesi döneminde de devam eder. Bu yakınlık ise Taliban başa geçtiği zaman Tacikler ve Hazaralardan oluşan birçok insanın ülkedeki baskı nedeniyle İran'a göç edip mülteci durumuna düşer. Her şeye rağmen İran, Fars milliyetçiliği ve Şii bakış açısıyla Tacikler ve Hazaraların yanında yer almaya devam ederek Afganistan'a yönelik çok boyutlu bir politika izler. Bu politika ile Afganistan'da bir taraftan Farsça konuşan Tacikleri, diğer taraftan ise Şii mezhebine mensup Hazaraları destekleyerek çoklu bir oyun oynamaya çalışır. Afganistan'daki bu iki grubu desteklemeye devam ederek bu ülkedeki Suudi Arabistan, Pakistan ve ABD'nin etkisini kırmaya çalışır. Zaman zaman Afganistan'da izlediği bu politikada sıkıntılar da yaşamıştır. Örneğin Hazaralar İran'ın kendilerinden ziyade Taciklere daha çok yardım ettiği, Afganistan'daki iç savaş sırasında Taciklere silah yardımı yaparken Hazaralara Hurma dağıttığını ifade ederek İran'ı ikiyüzlülükle suçlarlar.

Her şeye rağmen 1890 olaylarından sonra Hazaraların Şii olmalarını da kullanarak Hazaralar ile ilişki koparmayıp Afganistan politikasında devamlı bu grubu özellikle kullanmıştır. Zira Vahdet partisine öncülük eden Abdul Ali Mezari Humeyni ile de yakın

²⁹¹ Muhammed İkrâm Andışmend, “Tacikan-ı Afganistan ve Çalış-ı İktidar-ı Siyasi”, 13.08.2017, *khorasanzameen*, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=3996>, (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

²⁹² Lutfi, s. 71.

ilişkilere sahip idi.²⁹³ Hazara halkına öncülük eden Mezari nedeniyle o dönemde bu insanların evlerinde Humeyni'nin resimleri asılmıştır hala da bu kısmen devam etmektedir.²⁹⁴

İran'ın izlediği bütün bu politikalar Hazara halkının İran'a olan bağlılığını artırmış ve İran her zaman bunlar için bir sığınak gibi görülmüştür. Bunların önde gelenleri İran'a götürülerek Kum kentinde eğitilmiştir. Bugün, eğitilmiş Hazara mollalarının çoğunluğu İran'da, özellikle de Kum'da dini eğitim alanlardandır.

İran, Hazaralara araçsal bir bakış açısına sahiptir. Çünkü yıllar boyunca İran'daki Hazara göçmenleri devamlı baskı altında yaşamışlar ve çoğu durumlarda istismara uğramışlardır. Öte yandan göçmen Hazaralar, İran'daki sıkı çalışmalarının yanı sıra dini inançları nedeniyle sık sık İran tarafından Suriye ve Irak'ta savaşmak üzere kullanılmışlardır. Raporlara göre Afgan mültecilerin, özellikle Hazaraların, Suriye'de Esed rejimini desteklemek için IŞİD ve diğer muhalif gruplarla savaşan İran'ın Küds Gücü'ne bağlı bir paramiliter güç olan Fatimiyyun Ordusu'nun oluşturulmasında kilit rol oynadığı bildirilir.²⁹⁵

²⁹³ Muhammed Esa Garcistani, *Mubarizat-ı Hazaraha der Bistsal-ı Ahir-i Afganistan*, (İntişarat-i Şurayi Ferhengi İslami Afganistan), Kuveyte/Pakistan, 1364, s. 17.

²⁹⁴ Amir Haşim Mukaddam, *Çira Afganistan Berayi İran Mühim Ast*, (Merkezi Berresihayi İstratejiki Riyaset Cumhuri), Tahran, 1400, s. 68.

²⁹⁵ Huda Ra'uf, "Nakş-i Laşkeri Fatimiyyun der Ayendeyi Afganistan", *Independentpersian*, 21.08.2021, <https://www.independentpersian.com/node/170941/%D8%AF%DB%8C%D8%AF%DA%AF%D8%A7%D9%87/%D9%86%D9%82%D8%B4-%D9%84%D8%B4%DA%A9%D8%B1-%D9%81%D8%A7%D8%B7%D9%85%DB%8C%D9%88%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%A2%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87-D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 26.03.2021).

4.3.HAZARALAR İLE TALİBAN ARASINDAKİ İLİŞKİ

4.3.1. Siyasi Açıdan

Taliban ile Hazaralar arasındaki bütün ilişkilerde diğer Afgan gruplarından farklı olarak Hazaraların büyük ölçüde Şii mezhebine mensup olmaları etkili olmuştur. Ayrıca Taliban'ın Peştun olup Hazaraları Moğol kökenli olarak görmesi de kısmen ilişkilere yansımıştır.

Taliban, Afganistan'ı tamamen işgal etmeden öncelikle Hazaraları hedef alıp Hazaraların lideri olan Abdul Ali Mezari'yi 1995 yılının Mart ayında şehit eder ve Hazaralara bakış açısını belirlemiş olur.²⁹⁶

1995 ve 1996 yıllarında Hazaracat'ın kuzey ve orta kesimlerinde yaşayan Hazaralar Taliban'a karşı direniş gösterirler. Ancak bu direniş uzun süre devam ettirilemez. Taliban Hazaraları kontrol altına alır ve Hazara bölgesine büyük hasar verir. Aralarında çocukların ve kadınların da bulunduğu birçok insan öldürülür.²⁹⁷ Ekim 1996'da Taliban Afganistan'da büyük ölçüde kontrolü ele geçirince adeta Hazaraları suçlu ilan eder. Hazaraların içinden çıkan bazı komutanlar, Taliban ile ilişki kurarak ellerindeki silahları onlara teslim ederler.

1996-2001 yılları arasındaki Taliban yönetiminde Hazaralar, daima kendilerini baskı altında hissederler. Hazaralara göre Taliban'a güvenmek imkânsızdır. Altı yıllık Taliban yönetimi boyunca Hazaralar, yönetime hiç katılmamışlardır. Bir kısmı bölgelerinde kalırken bir kısmı da yaşadığı bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

2001 yılında Taliban'ın yönetimden ayrılmasından sonra da Hazaralarla ilişkilerindeki olumsuzluklar devam etmiştir. Şehirlerde yönetime hâkim olamayan Taliban, kırsal bölgelerde Hazaralara karşı baskısını sürdürmüştür. Örneğin 2005 yılında Hazaralara karşı çeşitli operasyonlar düzenlerler. Kabil-Herat otoyolu gibi büyük şehirlere ve başkente giden yolları zaman zaman kapatıp barikatlar kurmuşlar ve yolcu araçlarını durdurarak keyfi uygulama ve sorgulama yaparlar. Kendilerine göre önemli gördükleri Hazaraları alı koyup işkence ederler, gerekirse öldürürler. Bu baskılarını neredeyse Hazaraların yaşadığı bütün bölgelerde devam ettirirler.

²⁹⁶ Basir Ahmet Devlet Abadi, “Mezari Mandigartherin Telaş der Tarih-i Hazarahayı Afganistan”, *Tarikhma.ir*, Canada, 2012, s. 79-90.

²⁹⁷ Çengiz Pehlevan, *Afganista, Asri Mücahidin ve Beramedeni Taliban*, (Katra yay.), Tahran, 1377, s. 48.

Eşref Gani hükümeti döneminde de bu sıkıntılar devam eder. 2014 yılından itibaren Hazaralar üzerindeki baskılarını daha da artırır. Hazaraların eğitim gördükleri merkezlere, okullara, spor kulüplerine ve camilerine saldırılar düzenlerler.²⁹⁸

Eşref Gani'nin yönetimdeki başarısızlığı ve ülke genelinde güvenliği sağlayamaması 2021 yılının Ağustos ayında Taliban'ın tekrar başa gelmesine neden olur. Yeni Taliban dönemi, daha önceki dönemden bazı farklılıklar arz eder. Hazaralara gösterdiği eski düşmanlığı ve baskıyı devam ettirmez. Bu politikasında İran'la olan ilişkileri ve dış dünyaya şirin görünüp kabul görme düşüncesi etkili olur. Eşref Gani ülkeyi terk etmesine rağmen Taliban yönetimine karşı sıcak mesajlar gönderir ve adeta Taliban'ın başa gelmesinden rahatsız değildir.

Taliban ikinci döneminde ülkenin tüm vatandaşları için genel bir af ilan eder. Hazaralar dâhil olmak üzere ülkede yaşayan bütün gruplara karşı yumuşak bir politika izlemeye çalışmaktadır. Ancak zaman zaman Taliban taraftarları tarafından keyfi uygulamaların devam ettiği görülür. Taliban'ın yeni yönetiminde Hazaralar için attığı tek adım bir Hazara vatandaşın bakan yardımcılığına getirilmesidir.

4.3.2. Taliban'ın Ağırlıklı olarak Peştun Kökenli Olmasının İlişkilere Etkisi

Peştunlar arasında kabilecilik veya ırkçılık, toplumda örgütlenme ve dayanışmanın en önemli ilkelerinden biridir. Peştunlar kendilerini Afganistan'daki diğer etnik gruplarından farklı ve üstün görürler. Peştunların menşei konusunda farklı görüşler söz konusudur. Onlardan biri de Peştunların büyük atasının Hz. Davud döneminde yaşadığı düşünülen *Afagine* isimli bir şahıstır.²⁹⁹

Kendilerinin Halid bin Velid döneminde bu komutan vesilesiyle Müslüman olduklarını ve İslam için yiğitçe savaştıklarına inanırlar. Hz. Peygamberin kendilerine özel dua ettiğinden bahsederler. Bütün bunları da kendi ırkları için bir üstünlük olarak görürler. Geçen yüzyılda Afganistan'daki Peştunizm ideolojisi, bu ülkedeki yöneticilerin eylemlerinin temeli olmuştur.

²⁹⁸ Lutf Ali Sultani, "Afzayiş Hemelat-ı Taliban be Menatiki Hazaranişin; Taliban der Hazaracat Şikest Mihurend", *www.etilaatroz.com*, 01.09.2020, <https://www.etilaatroz.com/105750/increased-taliban-attacks-on-hazara-areas-taliban-defeat-in-hazarajat/>, (Erişim Tarihi: 08.04.2022).

²⁹⁹ Sahibnezer Muradi, "Peydayiş-i Kabayil-i Afgan (Peştun) der Horasan (Afganistan)", 19.12.2011, *khosanzameen*, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=955>, (Erişim Tarihi: 27.03.2022).

Dolayısıyla bu bakış açısı, ağırlıklı olarak Peştun kökenli olan Taliban'ın başta Hazaralar olmak üzere diğer gruplara yaklaşımını olumsuz yönde etkilemiştir.

Peştunların kendilerine has bazı özellikleri vardır ki mümkün mertebe bunlara uymaya çalışırlar. Örneğin her yerde Peştunların korunması, onlara özgür yaşam sağlanması, vatanseverlik, cesur olma, dost ve düşman fark etmeksizin misafirperver olunması gibi özellikleri kendileri için önemli görürler. Bunlarda intikam alma, silahlı olma, namus, ar, kendilerini üstün görme ve evlenirken genç kızları hiç söz hakkı tanımama gibi özellikler de söz konusudur.³⁰⁰

Peştunlarda gelenek ve kendilerine has kurallar zaman zaman İslami kuralların da önüne geçebilir. Zira bunlarda örf, âdet ve kendilerine ait gelenekler her zaman ön planda olmuş, olmaya da devam etmektedir.³⁰¹

Peştun kültüründe namus ve ar, toplumdaki şiddetli çatışmaların yaygın bir nedeni olabilir. Onlarda kadınların ve toprağın kutsallığı birbiriyle yakın ilişkilidir. 1992 yılında Peştun olmayan etnik grupların hâkim olduğu Mücahit liderler tarafından bir hükümet kurulması, Taliban tarafından bir tür tabu yıkma yani tarihi mirasa tecavüz olarak görülmüştür.³⁰²

Bunlardaki misafirperverlik geleneğince ev sahibi konunun güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Bundan dolayı Afganistan, uzun süre *Usame bin Ladin* ve *Ayman al-Zawahiri* gibi aşırılık yanlıları için bir sığınak olmuştur. Bu özellikten dolayı Arap gönüllüler ağırlıklı olarak Peştun grupları arasında yer almışlardır.

1992 yılında cihat sonrası diğer etnik grupların ülkeyi yönetme talep ve istekleri Peştunlar tarafından tarihsel hakların ihlali olarak görülmüştür. Mücahit hükümeti döneminde gerileyen Peştunlar için bu, Taliban hareketinin oluşumundaki ana motivasyonlardan biridir.

³⁰⁰Kerim Popel, "Peştunvali Çist", *Mashal.org*, 14.02.2018, <http://mashal.org/blog/%D9%BE%D8%B4%D8%AA%D9%88%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%DB%8C-%DA%86%D9%87-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%9F/>, (Erişim Tarihi:28.03.2022).

³⁰¹ Muhammed Ali Mir Ali-Muhammed Muhsini, "Vijegihayi Kavim-i Peştun ve Te'sir An ber Şekilgiriye Taliban", *Mutaliat-ı Tarihiye Cehan-ı İslam*, 6. yıl, S.11, 1397, İran, s. 193-202; Ruva, s.62.

³⁰²Sedruddin Tacik-Esa Huccat-Alireza Aynifer, "Mesken ve Peştunvali, Nigirishi be Arzişhayi Kavmi der Mimariye Hanehayi Kale'yi Peştunhayi Afganistan", *Neşriyeyi Hunarhayi ziba_Mimari ve Şehirsazi*, 21. Yıl, S.4, İran, 1395, s. 55-62; Mir Ali- Muhsini, s. 196.

Nitekim 1996'da Taliban ülkeye hâkim olunca diğer gruplardan intikam alma peşine düşmüş ve başta Mezar-ı Şerif olmak üzere birçok bölgede şiddet uygulanmıştır.³⁰³

1997 yılında Taliban'ın Mezar-ı Şerif'e saldırmasından sonra Hazaralara karşı baskısı gittikçe artmıştır. Mezar-ı Şeriften sonra Taliban, Hazaracat'ın merkezi olan Bamyân'a saldırmış ve birçok masum insanın ölümüne sebep olmuştur. Ayrıca Bamyân'daki dünyaca ünlü *Buda* heykelini yıkmıştır.

Taliban'ın baskısı neticesinde bölgelerini ve köylerini terk eden Hazaralar, 2001 yılında Taliban'ın yönetimden uzaklaştırılmasına kadar yaklaşık beş yıl boyunca kalan evlerinin yıkıntılara ve küllerine geri dönmemişlerdir. Başkentte kalan Hazaraların bir kısmı, hayatta kalabilmek için Sünniliği tercih etme zorunda kalmış ve Taliban'ın Peştü dilini öğrenmiştir. Hazara camilerinin ve Tekkehanelerin kapıları kilitlenmiştir.

Hazara çocuklar, gençler, kadınlar ve erkekler, Okulların kapanması, devlet dairelerinde ve özel ve uluslararası kuruluşlarda iş kaybı ve hatta açık pazarda iş kaybı nedeniyle halı dokumaya zorlanmıştır. Hazaralar, Peştun tüccarlar için evlerinde düşük ücretlerle, ayakta kalabilmek ve hammadde sağlamak için halı dokumuştur.

2002 yılında Taliban'ın yönetimden uzaklaştırılmasından sonra Hazaralar, siyasi ve sosyal haklarını büyük ölçüde geri elde etmişlerdir. 2021 yılında Taliban'ın tekrar geri dönüşüyle birlikte Hazaralar, Taliban'ın eski dönemi gibi olmasa da bir takım olumsuzluklar yaşamaya başlamışlardır.

4.3.3. Mezhepsel Farklılık

Daha önce de belirttiğimiz gibi Taliban'ın kurucuları ve din adamlarının yetişmesinde Pakistan'daki Deobendi okullarının büyük payı vardır. Zira *Mevlevi Muhammed Ömer* ve Taliban'ın birçok yöneticisi bu okullardan mezun olmuştur. Ağırlıklı olarak Suudi'ler tarafından finanse edilen bu okullardan mezun olan öğrencilerin çoğunlukla Vehhabi düşünce sempatzanı ve dolayısıyla Şii karşıtı olduklarını söylemek mümkündür. Onlara göre ölmek cenneti satın almak anlamına gelen bir tür cihattır. Bu bakış açısı, siyasi hâkimiyet kurma

³⁰³ Behnam Serhil- Ali Veli, "Kavim-i Hazara der devreyi Guzar (2001-2019) Çalışma ve Firsethayı Pişiru", *Faslnameyi Tahkikat-ı Siyasi Beynulumileli*, S. 41, İran, 1398, s. 35-44.

girişimi içinde olan Taliban takipçileri için kutsal bir görev haline gelmiş ve grubun bütünleşmesinde önemli bir faktör olmuştur.³⁰⁴

Deobandi'lerin düşünce ve fikirlerinden ilham alan Taliban, Suudi Arabistan ve dolayısıyla Vehhabi düşüncenin de etkisiyle Şii gruplara karşı sert bir tavır almıştır. Nitekim 1996 yılında yönetimi ellerine geçirince Hazaralara karşı sert ve düşmanca tutumun yanı sıra televizyon, fotoğrafçılık, saç kesimi ve kız çocuklarının okullara gitmesinin yasaklanmışlardır.³⁰⁵

Taliban'ın dini düşüncesinin amaçlarına ulaşması ve uygulaması için insanlara şiddet uygulaması toplumun her alanında görülen bir olgu haline gelir. Zira Taliban, siyasi otoritelerini pekiştirmek amacıyla şiddeti kullanmaktan çekinmez. Bu şiddet ülkede yaşayan her kesim için uygulansa da, Şiilere karşı daha sert ve ölümcül bir hal alır. Taliban'ın bu katı tutumu, ülkede yaşayan Şiiler ile zaman zaman karşılıklı çatışmaya dönüşür.³⁰⁶ Afganistan'da var olan çeşitli gruplar arasında Taliban'dan en çok zarar gören belki de Hazaralar olmuştur. Taliban'ın ilk döneminde Molla Ömer'in "*Rafizilerin ve Şiilerin erkeklerini ve çocuklarını öldürün, eşlerini ve kızlarını köle yapın ve mallarına el koyun*" şeklindeki fetvası, başta Mezar-ı Şerif olmak üzere Yakavlang gibi Hazaraların yaşadığı birçok yerde şiddet uygulanmış ve birçok insanın ölümüne neden olunmuştur. Zaman zaman bazı yerlerde Hazaralara karşı *ya Müslüman olmalısınız ya da Afganistan'ı terk etmelisiniz* soluganıyla hareket edilmiştir.³⁰⁷

2001 yılından sonra Taliban yönetimine son verilmesi ve 2004 yılında anayasanın kabulü ile Hazaralar mezhebi özgürlük açısından rahatlamışlardır. Bu rahatlama 2021 yılında Taliban'ın tekrar başa geçmesine kadar devam etmiştir. Günümüzde Taliban yeni yönetim anlayışıyla Şiilere dolayısıyla da Hazaralara eskisine nazaran daha yumuşak politikalar izlese de Hazara toplumu az da olsa tedirginlik taşımaktadır. Bu yüzden Kabil'de toplanan bir grup

³⁰⁴ Mujde, s. 84.

³⁰⁵ Sayid Sardar Hüseyini, "Taliban Tehdidi Berayi Cumhuriyi İslami İran", *Faslnameyi Mutaliat-ı Rahburdi*, 3. yıl, S. 1-2, İran, 1379, s. 22-33.

³⁰⁶ Sayid Abdulkeyyum Saccadi, "Taliban, Din ve Hükümet", *Faslnameyi İlmi Pjohişi Ulum-i Siyasi Danışgah-ı Bakirul'ulum*, 1. yıl, S.1, Kum/İran, s. 245-246.

³⁰⁷ Fayyaz, s. 286.

Şii âlim, Taliban'a desteklerini açıklamışlar ve Caferi mezhebinin tanınmasını talep etmişlerdir.³⁰⁸

4.4. PEŞTUNLARIN DİĞER GRUPLARA BAKIŞI

Afganistan'daki etnik ilişkilere bakıldığında, ülkenin son üç yüz yılda etnik çekişmelerden, ırksal emperyalizmden, siyasi yolsuzluklardan ve hanedanlar içerisindeki güç mücadelelerinden sıkıntı çektiği ve etnik, dini, dil ve kabile çeşitliliğinin fazla olması Afganistan'ı olumsuz etkilemiştir. Özellikle ülkenin çağdaş siyasi tarihine bir göz atıldığında egemen etnik grup ile mahkûm edilen etnik gruplar arasında tek yönlü bir yol olduğu görülür. Egemen etnik grubun bütün imkânları eline alarak diğer etnik grupları yönetimin ayrıcalıklarından mahrum bırakmaya çalıştığı genel kabuldür. Bu tek yönlü bakış açısı neticesinde diğer etnik gruplar, kendilerini yöneten siyasi sistemle uyum sağlayamamışlar ve bu da Afganistan'da derin etnik bölünmelere ve çatışmalara yol açmıştır.

Peştunlar, Afganistan'daki en büyük etnik grubu oluşturur. Bunların ana dili Peştuca'dır. Kısmen Dari Farsça konuşanlar da vardır. Peştunların yaşam tarzı genellikle gelenekseldir. Ülkedeki diğer kabilelerin yaşam tarzından farklılık arz ederler. Peştunların tamamına yakını Sünni-Hanefi'dir. Çok az da olsa Şii olanlarda vardır. Peştunlar sayısız kabilelere bölünürler. Bu bölünmeyi zaman zaman birlik ve çatışma için bir araç olarak kullanırlar. Etnik yapıları itibarıyla her biri yüzlerce alt kollara ayrılan Durrani ve Gilzai şeklinde iki büyük gruba ayrılırlar.³⁰⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Peştunlar, XVIII. yüzyılın ortalarından günümüze kadar bu coğrafyada baskın bir etnik grup olup ülke nüfusunun yaklaşık %40'nı oluştururlar. Bunların önemli bir kısmı da Belucistan'ın kuzey-Batı ve kuzey sınırlarındaki eyalette Pakistan tarafında yaşamaktadırlar. Süreç içerisinde o hale gelmiştir ki Afganistan adeta *Afganlıların ülkesi* değil *Peştunların ülkesi* şeklinde anılır olmuştur.

Peştunların dışındaki diğer grupların önemi ve varlığı ülkenin Sovyetler Birliği tarafından işgali sırasında ve sonrası daha iyi anlaşılır hale gelmiştir. Zira bu dönemde belki de diğer

³⁰⁸ BBC News, "Girdhemayi Gruhi az Hazaraha ve Şii'ha der Himayet az Devleti Taliban der Kabil", 25.11.2021, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-59420182>, (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

³⁰⁹ Vasik Giaspor Kazimi, "Berteri Talebi Kavmi İntikad ve Terd", *Khorasanameen*, 23.04.2013, <http://www.khorasanameen.net/php/read.php?id=1745>, (Erişim Tarihi: 08.04.2022).

büyük etnik gruplar olarak görebileceğimiz Tacikler, Hazaralar, Özbekler ve Türkmenler Peştunlardan daha fazla mücahit gruplar adı altında ülke topraklarını savunmuşlardır. İşte bu mücadelenin ardından özellikle son 30 yıldır Peştun olmayan gruplar, yeni bir pozisyon almışlar ve ülkenin yönetiminde var olmak istemişlerdir. Ancak Peştunlar henüz bu talepleri makul karşılayacak duruma gelememişlerdir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren yönetimi ele geçiren Taliban (dolayısıyla Peştunlar), Afganistan'daki diğer grupların varlığını görmezden gelmiştir. Özellikle de Hazaralara en olumsuz olarak bakmışlardır.³¹⁰

³¹⁰ Mir Ali- Muhsini, s. 190; Fallah Nijad- Amiri, s. 136.

SONUÇ

Orta Asya'da önemli stratejik bir bölge olan Afganistan, tarihsel olarak çeşitli toplulukların işgallerine uğramıştır. Bu nedenle Afgan halkı tarihin çeşitli dönemlerinde sayısız saldırılara maruz kalmıştır. Bu bölgede yaşayan insanlar tarih boyunca çatışan çıkarların veya yabancı güçlerin paylaşımının kurbanı olarak, büyük acılar ve telafisi mümkün olmayan kayıplara tahammül etmek zorunda kalır. Bütün bunlar Afgan halkının ruhunda derin izler bırakır, yaşanan acılar ve olaylar Afgan halkını fikirlere, dillere, kabilelere, mezheplere ayırarak birbirine düşürür. Hemen hemen herkes tarafından malum olan kanlı darbeler, iktidar mücadeleleri, insanların birbirini öldürmesi, günümüz Afganistan'ının ve Afgan halkının talihsiz kaderi haline gelir.

Dört bölüm halinde ele aldığımız bu çalışmanın birinci bölümünde, genel olarak Afganistan'ın tarihsel gelişimi, bağımsızlık öncesi Afganistan, Afganistan'ın bağımsızlığını kazanması, Rus işgali ve sonrası, Afganistan'ın coğrafi yapısı ve stratejik önemi, Afganistan'daki sosyal yapı ve demografik durum, ayrıca Afganistan'ın ekonomik ve eğitim durumunu ortaya koymaya çalıştık.

Bu çerçevede özetle Afganistan bölgesi, M.Ö 500'lerde İranlıların, 330'lu yıllarda ise Büyük İskender'in egemenliğine girdiği anlaşılmaktadır. Afganistan'da Türkler, İskitler ve Halaçlar döneminden beri varlardır. 960'lı yıllarda Gazneliler, ardından büyük Selçuklular, Harezmsahlar, Timur, Babüriler ve son Türk devleti olarak 1747'de Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Türk egemenliği sona erer. Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Ahmed Şah Abdali, Afganistan'ın tüm halklarını birleştirir ve yeni bir Afgan devleti kurar. 1839'da bölgeyi İngilizler işgal eder. Afganlar üç kez İngilizlere karşı savaşır ve sonunda 1919'da bağımsızlıklarını ilan ederler.

1979'da Ruslar Afganistan'ı işgal ederek 10 yıl bu topraklara kalırlar. İşgalden sonra Afganistan'ın dengesi bozulur ve sonu gelmez bir iç karışıklığa girer. Afganların büyük mücadelesi ve Rusların Afganistan'dan ayrılmasıyla ülkede savaş bitmez ve bu andan sonra Afganlar arasında güç mücadelesi başlar. Bu süreçte doğan Taliban, 1994 yılında ülkede yaşanan iç çatışmalardan yararlanarak giderek güçlenir. 1996 yılında Afganistan'ın büyük bir kısmına hâkim olur. 2001 yılında Taliban'ın devrilmesiyle ülkede yeni bir hükümet kurulur. Genel olarak tüm Afganların desteklediği yeni hükümetin ilk cumhurbaşkanı Hamid Karzai 2014 yılına kadar ülkeyi yönetir. Daha sonra Eşref Gani ülkeyi yönetmeyi devam eder. 2021

yılında Amerika askerlerinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Taliban yeniden ülkede iktidarı ele geçirir.

Afganistan'ın coğrafya yapısı, Orta Asya, Hindistan yarımadası ve Orta Doğu'nun kesiştiği bir bölgede olup jeostratejik bir konuma sahiptir. İngilizler tarafından Asya'nın Gözetleme Kulesi olarak adlandırılan Afganistan, Orta Asya ile Güney Asya arasındaki geçitlerden birisidir. Hazar Havzası petrolü ile doğal gazının Hint Okyanusu'na aktarılabilmesi için transit geçiş güzergâhı üzerinde bulunması önemini artırmaktadır.

Tarih boyunca birçok devlet ve imparatorluk tarafından yönetilen Afganistan topraklarında, Afgan ulusunun oluşumunu engelleyen yoğun etnik, kültürel ve dini farklılıklar bulunmaktadır. Yerel ve ulusal düzeyde entegrasyonun yetersiz ve zayıf olduğu bir ülkede, ortak ulusal bir kimliği ve ortak bir ideolojiyi oluşturmanın zorluğu, coğrafi olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir sorun da olmuştur. Bu coğrafyada yaşayanlar arasında dini kimlikten sonra aşiret ve etnik milliyetçilik kavramlarının hala ön planda olduğu söylenebilir.

Afganistan, çeşitli etnik gruplardan oluşan bir ülkedir. Ülke Anayasasında 14 gruptan söz edilir. Bunların en büyüklerini büyükten küçüğe doğru Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler olarak sıralayabiliriz. Afganistan halkının %99'u Müslümandır.

Yer altı kaynakları açısından zengin olmasına rağmen, devam eden iç karışıklıklar nedeniyle dünyanın en fakirlerinden biri konumundadır. Ekonomisinin ana unsurları tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi ve madenciliktir. Tarım ve hayvancılık ekonomide en önemli yeri işgal etmektedir. Siyasi istikrarsızlık, devam eden iç savaş, yolsuzluk, gittikçe kabaran suç oranı ve işsizlik ekonominin büyümesinin önünde en önemli engellerdir.

Afganistan, günümüzde bilimsel ve kültürel faaliyetleri ile ön plana çıkmaya da İslam tarihinde önemli bilim ve kültür merkezlerine ev sahipliği yapmış ve *Biruni*, *Beyhaki*, *Utbi*, *Firdevsi*, *Unsurî*, *Farruhi*, *Ascedî* ve *Cezairî* gibi ünlü edebiyatçı ve âlimler yetiştirmiştir. Günümüzde kırsal bölgelerde okula kayıt ve okuryazarlık oranları düşüktür. Bu oran özellikle kadınlarda daha da alt seviyededir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Hazara Kalimesi ve Anlamı, Hazaraların Tarihi, Menşei (Kökleri) Meselesi, Coğrafi Yapısı, Onları Oluşturan Boylar, Demografik Yapısı, Sosyo-Kültürel Yapısı, Ekonomik Yapısı, Siyasi Durumları ile Hazaraların Dini Yapısı ve Din Eğitimleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Bu başlıklar altında dikkatimizi çeken bazı hususları özetle şu şekilde ifade etmek mümkündür. Hazaraların menşei, tarihi, hangi ırka ve millete mensup oldukları konusu hakkında bilgilere XIX. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Genel olarak kaynaklarda Hazaralar'ın Afganistan coğrafyasının yerli halkı olduğu, Moğol kökenli oldukları, Türk kökenli oldukları ve Türk-Moğol karışımı bir kökene sahip oldukları şeklinde görüşler söz konusudur. Ancak kaynaklardan da elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda Hazaraların farklı bazı görüşler olsa da Afganistan coğrafyasının ana sakinlerinden biri olup Türk kökenli veya Türk - Moğol karışımı bir ırka sahip oldukları genel kanaattir.

Hazaristan, Hazara halkının tarihi yerleşim yeri olan Afganistan'ın orta bölgelerinde yer alan yaylalarda büyük ve çoğunlukla dağlık bir bölgedir. Hazaristan bölgesinin başkenti eskiden beri Bamyana olarak bilinir. Günümüzde Hazaraların çoğu, Afganistan'ın orta ve dağlık bölgelerinde (Meydana Vardak'ın Gardiz bölgesi, Herat, Gorian ve Badgis'in bazı bölgeleri, Badahşan, Grişk, Helmand eyaletinin bazı yerleri ile Uruzgan, Kalat, Mokur, Gazne ve Kandahar'ın bazı kısımları) yaşadığı anlaşılmaktadır.

Genellikle *Day* kelimesiyle başlayan Hazara kabileleri, Hazaraların en kalabalık boyunu oluşturur. Bu boyu oluşturan kabileler dışındaki Hazara gruplarının, bir kabile veya boy isminden ziyade daha çok yaşadıkları yerlere ve bölgelere göre adlandırıldıkları anlaşılmaktadır.

Araştırmalarda Hazaraların sayısı hakkında net bilgilere rastlanmamaktadır. Ülkede sağlıklı bir genel nüfus sayımı yapılamadığı için ülkeyi oluşturan çeşitli etnik grupların da nüfusları hakkında net bilgiler vermek mümkün değildir. Ancak bu konuda şunu söyleyebiliriz ki, Hazaralar ülkenin üçüncü büyük grubudur. Günümüzde yapılan bazı çalışmalar ve genel kanaate göre ülkedeki Hazara nüfus oranının %15'in civarında olduğu kabul görmektedir.

Hazaraların genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları anlaşılmaktadır. 1979 yılına gelinceye kadar Hazaraların ağırlıklı olarak feodalizm ve itaat unsurlarına bağlı olarak yaşadığı görülür. Bu tarihten itibaren geleneksel yapı yavaş yavaş erimeye başlamış ve bu insanların bir kısmı ülkenin büyük şehirlerine ve ülke dışına göç etmişler ve geleneksel toplum yapısından kopmaya başlamışlardır. Hazaralarda hala günlük işlerde kendi aralarında yardım ve işbirliği yapmak, büyüklere saygı göstermek gibi birçok değer yaşamaya devam ettiği ve çekirdek bir aile yapısına sahip oldukları tespitlerimiz arasındadır. Hazaraların konuştuğu dil olan Hazaragi üzerinde günümüze kadar yeterli bilimsel çalışma maalesef

yapılamamıştır. Hazaragi lehçesi, içerisinde çok sayıda Türkçe, Moğolca ve Avestaca kelimeler bulunmakta olup Farsçaya daha yakındır.

Afganistan'daki gruplar arasında Hazaraların ekonomik yapı itibarıyla en zayıflardan biri oldukları görülür. Genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan Hazara halkının besledikleri koyun ve sığırları satarak diğer ihtiyaçlarını karşıladıkları elde edilen bilgiler arasındadır. Bunlar arasında özellikle kışları el sanatları ile uğraşmak yaygındır.

Hazaraların siyasi durumuna gelince hiç şüphe yok ki geçmişte Afganistan'ın güç yapısına, savunma ve idari sistemine veya ekonomik zenginliğine en az katılan ve bu konuda mahrum kalan bir topluluktur denebilir. Siyaseten bunlar arasından çok az insan ön plana çıkmış ve ülkenin yönetimine katkı anlamında belli yerlerde görev alabilmiştir. Özellikle Taliban dönemlerinde bu topluluk diğer konularda olduğu gibi siyasi olarak büyük ölçüde dışlanmıştır. 2001 yılında Taliban'ın yönetimden ayrılmasıyla günümüze kadar sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan önemli değişiklikler geçiren Hazaralar, daha önce maruz kaldıkları ayrımcılıktan büyük ölçüde kurtulmuşlardır.

Hazaraların dini yapısına gelince bunlar çoğunlukla Şii-Caferi mezhebine mensupturlar. Dini inançlar açısından medreseye büyük önem vermektedirler. Okulların yaygın olmadığı eski zamanlarda çocuklarını medreselerde okutmuşlar. Modern devlet okulları varken de Hazaralar arasında medreselerin önemi azalmamıştır. Dini inanç ve ritüeller bakımından Ramazan ve Kurban Bayramı'nı, Ehl-i Beyt'in özel günlerini, Nevruz'u kutlama ve Muharrem ayında yas tutma ön plana çıkar. Mezar-ı Şerif'teki *Ali Türbesi*, Kabildeki *Sehi ziyaret*i ve Seripul vilayetindeki *Yahya ibni Zeyd* ziyaret i en önemli ziyaret yerleridir. Ayrıca Herat'ta bulunan *Şehzade Kasım* ve *Şehzade Abdullah*'ın mezarları da Hazaralar iç i önemlidir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Taliban Hareketi hakkında bilgi verilmiştir. Bu çerçevede Afganistan'da dini-siyasi hareketlerin oluşum süreci, Taliban öncesi dini ve siyasi yapılar, Taliban'ın tarihçesi, din ve dünya görüşü, dış politikaya bakışı ve ekonomik kaynakları ele alınmıştır.

Olaya sosyolojik açıdan bakıldığında yeni dini ve siyasi hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan nedenler arasında fiili ve kültürel işgaller, iç çatışmalar, radikal reformlar, sosyal adaletsizlik, yoksulluk, işsizlik, insan hakları ihlalleri, cehalet, ekonomik çöküş, aşırılık, radikalizm ve fanatizmi kışkırtan gerçekler ve sorunlar sayılabilir. Afganistan'da dini-

siyasi hareketlerin ortaya çıkışı, İngilizlerin bölgeyi işgali ile başlayıp Sovyetlerin işgal ettiği dönem ve sonrasında devam etmiştir. Özellikle ülkedeki komünist faaliyetlere tepki olarak başta Suudi Arabistan ve Mısır'da eğitim gören insanların önderliğinde gençler bir araya getirilerek siyasi faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Komünist devrimi takip eden Sovyetler Birliği'nin işgali ile İslami hareketler güçlenmiş ve aralarındaki fikir ayrılıkları nedeniyle çeşitli örgütler olarak siyasi arenada yerlerini almışlardır. Nihayetinde bu Afgan siyasi-dini grupları Sovyetleri ülkeden kovmayı başarsalar da daha sonra birbirleriyle mücadeleye başlayıp ülke yönetimi için birlik sağlayamamışlardır.

1989 yılında Sovyetler Birliği'nin çekilişi ve 1992 yılında komünist rejimin çöküşünü takip eden iç çatışmalar ve çalkantılı ortam, Taliban hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hükümet istemiyoruz sloganıyla iktidara gelen Taliban, daha sonra tamamen merkezi bir yapı oluşturup sistemi emirliğe dönüştürmüş ve Molla Ömer'i *Emir el-Müminin* olarak 1996'da başa getirmiştir. 2001 yılında ABD tarafından iktidardan uzaklaştırılan Taliban, 2021 Ağustos ayında tekrar yönetimi ele geçirir. Yönetim açısından ilk dönemden bazı farklı uygulamalar sergiler. Yeni Taliban yapısında, Molla Muhammed Hassan Ahund Reisülvüzera (başbakan), Molla Abdul Gani Berader ve Molla Abdul Salam Hanefi onun yardımcısı olarak başa getirilir. Diğer bütün bakanlıklara ve vilayetlerin başına getirilen valiliklere Taliban'ın önde gelen isimleri atanır.

Taliban mezhepsel anlamda Hanefi olsa da uygulamada birçok radikallikler içeren bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle Taliban, Afganistan'daki diğer siyasi-dini gruplardan farklılık arz eder. Dolayısıyla Taliban Hareketi dini anlayış açısından nevi şahsına münhasır bir hareket olarak görülebilir. Hukuk anlayışına bakıldığında her hangi bir yasaya inanmamakta ve şeriatın tek yasa olduğunu dillendirmektedir.

Çalışmamızın son bölümünde ise genel anlamda Hazaraların Taliban ile ilişkileri ele alınmış ve bu bağlamda İran-Afganistan ilişkileri, İran'ın Afganistan'daki Tacikler ve Hazaralara bakışı, Hazaralar ile Taliban arasındaki ilişki (Siyasi Açidan- Mezhebsel Farklılık), Peştunların Diğer Gruplara Bakışı ve Taliban'ın ağırlıklı olarak peştun kökenli olmasının ilişkilere etkisi gibi konular incelenmiştir.

Afganistan ve İran, ortak sınıra sahip Müslüman komşu iki ülkedir. Aralarında barış ve dostluğu güçlendirmek amacıyla 1921, 1927 ve 1937 yıllarında dostluk ve karşılıklı güven üzerine anlaşmalar yapılır. Afganistan'da Taliban yönetiminin ilk dönemi (1996-2001), iki ülke arasındaki ilişkilerde karanlık bir dönem olarak görülse de İran, Afganistan ile ilişkileri

tamamen kopmaz. İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerde tarihi ve kültürel faktörlerin önemi büyük olmuştur. Bu nedenle Afganistan'da gerçekleşen neredeyse her olay İran'ı bir şekilde etkilemiştir. Bunda Afganistan'daki bir grup insanı Şii mezhebine mensup olması da etkilidir. İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasını oluşturan temel faktörler içerisinde Şiilik, Fars milliyetçiliği, ABD ve Suudi Arabistan ile rekabet, etki alanını genişletme ve çevrelenmeyi önleme, enerji ve ticaret politikaları, Afganistan'daki istikrarsızlığın oluşturduğu uyuşturucu kaçakçılığı ve sığınmacılar meselesini sayabiliriz. Aynı zamanda su, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerde de ciddi sorunlardan biri olagelmıştır.

1979 Humeyni rejiminden önce İran'ın Afganistan'daki Taciklerle hiçbir ilişkisi bulunmaz. Ancak Şah'ın yıkılıp Humeyni rejiminin gelmesinden sonra İranlı yöneticilerin politikaları daha dini ve ideolojik hale gelir. Humeyni'nin ölümünden sonra ise İran dış politikasında Şii İslamcılığın yanı sıra Fars milliyetçiliğinin de etkisinin arttığı görülür.

Hazaralar ile Taliban arasındaki ilişkilere gelince 1995 ve 1996 yıllarında Hazaraların Taliban'a karşı direniş göstermeleriyle başlar. 1996 yılından itibaren Taliban Afganistan'da büyük ölçüde kontrolü ele geçirince Hazaraları adeta suçlu ilan etmiştir. 1996-2001 yılları arasındaki Taliban yönetiminde Hazaraların daima kendilerini baskı altında kaldıkları anlaşılmaktadır. 2001 yılında Taliban'ın yönetimden ayrılmasından sonra da Hazaralarla ilişkilerindeki olumsuzluklar devam etmiştir. Şehirlerde yönetime hâkim olamayan Taliban, kırsal bölgelerde Hazaralara karşı baskısını sürdürmüştür. 2021 yılında Taliban'ın yeniden iktidara gelince yönetim politikası ve Hazaralara bakışı kısmen değişmiş olsa da Hazaraların tedirginliğinin devam ettiği gözlenmektedir.

Peştunların kendilerini Afganistan'daki diğer etnik gruplarından farklı ve üstün gördükleri tespitlerimiz arasındadır. Geçen yüzyılda Afganistan'daki Peştunizm ideolojisi, bu ülkedeki yöneticilerin eylemlerinin temeli olmuştur. Dolayısıyla bu bakış açısı, ağırlıklı olarak Peştun kökenli olan Taliban'ın başta Hazaralar olmak üzere diğer gruplara yaklaşımını olumsuz yönde etkilemiştir. Afganistan'da var olan çeşitli gruplar arasında ağırlıklı olarak Peştun kökenli olan Taliban'dan en çok zarar gören belki de Hazaralar olmuştur. Günümüzde Taliban, yeni yönetim anlayışıyla Şiilere dolayısıyla da Hazaralara eskisine nazaran daha yumuşak politikalar izlese de Hazara toplumu az da olsa tedirginlik taşımaktadır.

Öte yandan ülkedeki etnik ilişkilere bakıldığında, son üç yüz yılda etnik çekişmelerden, ırksal emperyalizmden, siyasi yolsuzluklardan ve hanedanlar içerisindeki güç

m¼cadelelerinden Afganistan'ın çok sıkıntı çektiği g¼r¼l¼r. Etnik, dini, dil ve kabile çeşitliliğinin fazla olması Afganistan'ı daima olumsuz etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- ABDALİ, Hüseyin, *Şiiyan Afganistan*, (İntişarat-i Mezrab), Tahran, 1391.
- “Afganistan Ülke Raporu”, *T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği*, 2017, s.7-44.
- AFŞAR, Mahmud, *Afgan-nâme*, C.3, (İntişarati bünyade mawqofade Mahmood Afşar), Tahran,1381.
- AHMADİ, Akbarshah, *Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2011.
- AHMEDİ, Hamid, “Taliban; Rişeha, Elel-i Zohur ve Avamil-i Ruşd”, *Mahnameyi İtlaat-ı Siyasi-Iktisadi*, S.31-32, Tahran, 1377.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (TATAV), İstanbul, 2002.
- AKKURT, Mehmet, *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, (IQ Kültür Sanat yay.), İstanbul, 2005.
- AKYÜZ, Murat-Diner Recep, “Hazaristan (Hazaracat) Hazaralar arasında Nevruz Kültürü ve Gelenekleri”, *Nile University Of Nigeria*, 1/40, Bosniya, 2017, s. 46-53.
- ANDİŞMAND, Mehdi, *Ma ve Pakistan*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 2007.
- ANSARİ, Haca Başir Ahmet, *Afganistan Der Ateş-i Neft Hakayiki ki Nagofte Mand*, (Bangahi İntişarat ve Matbu'ayi Meyvend), Kabil, 1385.
- ARİFİ, Mehdi, “Siyaset-i Hariciyi Taliban”, *Endişeyi Maasir*, 5.yıl, S.18, Kabil, 1398. s....
- ATAYİ, Muhammed İbrahim, *Tarih Muasir-i Afghaniestan*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 1384.
- , *Nigahi Muhtasar be Tarihi Afganistan*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 2005.
- AYDIN, Abdul Ghani, *Afganistan'da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.
- AYETİ, Abdul Kayyum, *Naqşi Taşeyyu der Farheng ve Temedduni Afganistan az Safaviye ta dawreyi Maaser (Horuci Şuravi)*, (Payannameyi Karşinasi Erşed/Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tahran, 1386.
- AZAAD, Abdul Bashir, *1990-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan ve General Dostum*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Doğu ve Afrika Çalışmaları ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2019.
- BABÜR, Zahiruddin Muhammed, *Babürname-2*, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

- BAL, Halil- Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (TATAV yay.), İstanbul, 2002.
- BALHİ, Esedullah Hanif, “Plani İstratejike sevvümi milliyi Maaref (1396-1400) / Üçüncü Milli Eğitim Stratejik Planı (1396-1400)”, *Riyaseti Umumi Plan ve Arzyabi- Vezareti Maaref*, Kabil, 2016, s.1-114.
- BANUAZİZİ, Ali–Myron Weiner, *State, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan*, Syracuse University Press, USA, 1986.
- BARTHOLD, Wiliam, (Çev: Homayoun Sanatizadeh), *Coğrafyayi Tarihi İran*, (Bunyard Mawqufati Dr. Mahmud Afşar), Tahran, 1998.
- BEGZAD, Humayun, *1994 Yılından Günümüze Kadar Afganistan’da Din Eğitimi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Din Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2012.
- BÜYÜKBAŞ, Murat, *Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006.
- BRZEZNSKI, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası* (Çev:Yelda Türedi), (Sabah Kitapları yay.), İstanbul, 1998.
- ÇİNAR, Gulay Karadag, “*Safevi Etkisindeki Hazaralar (Sah I. Ismail’den Sah I. Abbas’in Sonuna Kadar)*”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 20, Afyon, 2016.
- ÇINARLI, Özgür, “İran’ın Afganistan’daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası”, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.8, S.2, Aksaray, 2016, s. 76-84.
- DEMİREL, Emin, *Taliban- El Kaide-Ladin ve Paylaşılamayan Ülke Afganistan*, (IQ Kültür Sanat yay.), 2.Baskı, İstanbul, 2002.
- DEVLET ABADİ, Basir Ahmed, *Şinasnameyi Afganistan*, (Çab Hane ve Litrografi Şehit), Kum-İran, 1371.
- , *Hazaraha Az Katliam Ta Ehyayi Hüviyet*, (Khedamat Kampiyoteri Azimi yay.), Kum-Iran, 1385.
- , *Şinasname-i Ahzab ve Ciryanha-ı Siyası Afganistan*, (Haver yay.), Kum-İran, 1371.
- , “Mezari Mandigarlerin Telaş der Tarih-i Hazarahayı Afganistan”, *Tarikhma.ir*, Canada, 2012, s. 79-90.

- EBU İHSAN, “Nimruhi Az Siyaset-i Tasarruf-i Zemin ve Berteri Talebi-yi Kavmi Der Afganistan” *Sirac*, Yıl.6, S.18, Kum-İran, 1999, s.189.
- ERMAN, Kubilayhan, “Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler”, *AÜDTCFD*, C.53/2, Ankara, 2013, s. 479-495.
- FARZAM, Rahimullah, “Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Hazara Toplumu”, *Rapor*, (Şubat 2020, 2.Basım), (İram Yay), Ankara, 2020, s.8-58.
- FAYAZ, Muhammed Hüseyin, *Asib Şinasi Ravabit-i Şii'yan-ı Afganistan*, (İntişarat-ı Nesl-i Naw), Kabil, 1389.
- FERRUH, Mehdi, *Tarih Siyası Afganistan*, (İhsani yay.), Kum-Iran, 1371.
- FİSK, Rober, *Büyük Medeniyet Savaşı: Ortadoğu'nun Fethi*, (Çev: Murat Uyurkulak), (İthaki yay.), İstanbul, 2011.
- GANDHAPOR, Şir Mohammad, *Tawarih Horşidi Jahan*, (İntişarat-i Daruleşaatul Arabiye), Küviyte-Pakistan, 1902.
- GARCİSTANİ, Muhammed Esa, *Mubarizat-ı Hazaraha der Bistsal-ı Ahir-i Afganistan*, (İntişarat-i Şurayi Ferhengi İslami Afganistan), Kuveyte/Pakistan, 1364.
- GHUFRAN, Nasreen, “The Taliban and The Civil War Entanglement in Afghanistan”, *Asian Survey*, Vol. XLI, NO. 3, May/June 2001, *University of California Press*, p. 462-487.
- GUBAR, Mir Gulam Muhammed, *Afganistan Der Mesir- i Tarih*, C.I, (İntişarat- i Muhsin), Kabil, 1368.
- , *Coğrafiyayi Tarihi Afganistan*, (Matbua-i Devlet), Kabil, 1368.
- GÜLECEN, Sadık, *Afganistan ve Türkiye Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2008.
- HABİBİ, Abdulhai, *Coğrafiyayi Tarihi Afganistan*, (Meyvand yay.), Kabil, 1382.
- , *Cunbiş-i Meşrutiyet der Afganistan*, (Matbua-ı Devlet), Kabil, 1363.
- HACIYARALI, Farhad, *Afganistan'ın Etnik Yapısı ve Kimlik Sorunu*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2011.
- HALATÇI, Ülkü, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.2/7, (Usak yay.), İstanbul, 2006.
- HAKKANİ, Mevlawi Hafizullah, (Çev: Server Danış), "Cünbiş-i Taliban; Teşkilat, Didgahha ve vijejha", *Seraç*, 6.yıl, S.18, İran, 1378, s. 12-40.
- HÂKİMİ, S., *Afganistan'da Sınır Güvenliği Sorunları: Hukuki ve İdari Perspektifler*, (Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.

- HANOV, Timur, *Tarih Milli Hazara*, (Çev: Aziz Tuğyan), Çab Haneyi İsmailiyan, Pakistan, 1372.
- HASSAN, Abdullah, *Afganistan Kökenli Hazaralar'ın Din Anlayışı*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İsparta, 2004.
- HATİR, Afsurde, “Naberd Hazaraha der Kabul”, *Tarikhima*, Kabil, 1371.
- HAVATİ, Gulam Hussain Haider, *Afat-i İnkilab-i Afganistan*, (İntişarat-i Horasani Bastan), Iran, 1395.
- HÜSEYNİ, Abbas-Norullah Faizi, “Nigahı be Terkib Cedidi Meclisi Nomayındaganı Afganistan”, *Merkez Mutaliati Stratijiki Kabil Pjohişkedeyi Mutaliati Parlomani*, 2010, Kabil, s. 59-64.
- HÜSEYNİ, Sayid Sardar, “Taliban Tehdidi Berayi Cumhuriyi İslami İran”, *Faslnameyi Mutaliat-ı Rahburdi*, 3. yıl, S. 1-2, İran, 1379, s. 22-33.
- İMAMİ, Hisamuddin, *Afganistan ve Zuhur-ı Taliban*, (Şâb yay.), Tahran/İran, 1378.
- KARGER, Muhammed Evaz Nabizada, “Lehçehayi Morevici Merdomi Hazara Dayzengi, Behsud ve Çağuri”, *Vezaret Aqvam ve Qabayil Riyaseti Neşerat ve Omur Ferhengi Mecelleyi Milliyethayi Berader*, S.5, Kabil,?.
- KATİB, Faiz Muhammed, *Nejad Name'i Afgan*, (İntişarat-i İsmailiyan), Pakistan, 1372.
- KAYA, Ahmet, *Yeni Büyük Oyun'da Çatışma ve İşbirliği Alanı Olarak Afganistan: ABD-Rusya Kontrollü Rekabeti*, (Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012.
- KESKİN, Ghulam Faruq, *Amerika'nın Afganistan Müdahalesinin Siyasi, Ekonomik ve Stratejik Yansımaları*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2013.
- KİREN, Akın, *Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü(2001-2011)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2012.
- KÖÇER, Mehmet, *Emenullah Dönemi Afganistan (1919-1929)*, (Manas yay.), Elazığ, 2009.
- LUTFİ, Heyder, “Tehlili Jeopolitiki Revabiti Afganistan ve İran; Çalışma ve Fırsatha”, *Faslnameyi İlmi-Pjohişi Horasan-ı Bozurg*, 6.Yıl, S.19, İran, 1394, s. 62-76.

- MAHDUM, Abdullah, *Afganistan Türkmenlerinin Sosyo Kültürel Yapısı ve Dini Durumu: Mezar-ı Şerif Örneği*, (On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2016.
- MANZAR, A.M., *Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar*, (Önce Yayınları), İstanbul, 1983.
- MARSDEN, Peter, *The Taliban, War, Religion and the New System in Afghanistan*, (Çev: Kazem Firouzmand), C.2, (Merkez yay.), Tahran/İran, 1388.
- MEHDİ, Mohayyudin, *Tebar ve Zeban-ı Merdum-ı Hazara*, (Amiri Yayınları), Kabil, 2015.
- MERÇİL, Erdoğan, “Gazneliler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.4, (Yeni Türkiye yay.), Ankara, 2002, s. 480-484.
- METLEND, P.H, *Hazaraha ve Hazaristan*, (Çev: Mohammad Kareem Gizabi), Merkez Ferhengiye Nevisindegani Afganistan, Kabil, 1376.
- MİR ALİ, Muhammed Ali-Muhammed Muhsini, "Vijegihayi Kavim-i Peştun ve Te'sir An ber Şekilgiriye Taliban", *Mutaliat-ı Tarihiye Cehan-ı İslam*, 6. yıl, S.11, 1397, İran, s. 193-202.
- MİSBAHZADA, Sayid Mohammed Baqir, *Tarih Siyasi Mohtasar-i Afganistan*, (Merkezi Pojuheşhayi Aftab), İran,1388.
- , *Tarihi Mohtasar Siyasi Afganistan*, (Merkezi İntişarat-i Aftab), Tahran, 2010.
- , *Nigahi Muhtasar be Tarihi Aqvam der Afganistan*, (İntişarat-i Merendiz), Meşhed-İran, 1391.
- MOKHTARİ, Abdul Khabir, *ABD'nin Afganistan Müdahalesi; Ülkedeki Güven Açığı ve İstikrarsızlığın Analizi*, (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ, 2019.
- MOHAMMADİ, Abdullah, “Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)”, *Belgü Dergisi*, 2015, s. 47-52.
- MUHAMMED ALİ, Abuzar, *1979-2019 Yılları Arasında SSCB, Taliban ve NATO Dönemlerinde Afganistan'ın Göç Sorunları*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2021.
- MUJDE, Vahid, *Afganistan ve penc sal saltay-ı Taliban*, (Ney yay), Tahran/İran, 1382.
- MUKADDAM, Amir Haşim, *Çira Afganistan Berayi İran Mühim Ast*, (Merkezi Berresihayi İstratejiki Riyaset Cumhuri), Tahran, 1400.

- MUSEVÎ, Sayed Asker, *Hazarahayi Afganistan (Tarih, Farhang, İktisad, Siyaset)*, (İntişarat-i Muasisseyi Ferhengi Honeri Naqşı Simorğ), Tohran-İran, 1379.
- NECEFÎ, Ali, *Tarihi Mubarizati İbrahim Gawsavar*, (Merkezi Farhangi Navisindegani Afganistan yay.), Iran-Kum, 1998.
- NAEİM, M. Omid. *Federal Devlet Modelinin Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde Uygulanabilirliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD), Nevşehir, 2017.
- NAYİL, Hüseyin, *Sahtar Tabeyi Hazaracat*, (İntişarat-i Salsal), Kum-İran, 1381.
- , *Saye-yi Roşnayı az Vaz-iyeti Camieyi Hazara*, (Matbuayı Devlet), Kabil, 1364.
- NİJAD, Ali Fallah-Ali Amiri, “Revabiti İran ve Afganistan; Hemgrayi ya Vagerayi”, *Faslnameyi Mutaliat-ı Siyasi*, 8.Yıl, S.29, 1394, İran, s. 131-150.
- OBAYD, Naqibullah, “11Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Kalkınma Dönüşümü”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, Ankara, 2017, s. 140-158.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, (919-180), C.1, (İletişim yay.), İstanbul, 2009.
- ORUZGANÎ, Kurban Ali Muhakkik, *Berresiyi Rişe Hayi Tarihi Teşeyyo der Afganistan*, (İntişarat-i Aşiyaneyi Mehr), Kum-İran, 1390.
- OĞUZ, Esedullah, *Hedef Ülke Afganistan*, (Doğan Kitapçılık yay.), İstanbul, 2001.
- ÖZDEMİR, Âdem, “Avrasya Kavramı ve Önemi”, *Avrasya İnceleme Dergisi*, 2013, s. 65-70.
- PEHLEVAN, Çengiz, *Afganista, Asri Mücahidin ve Beramedeni Taliban*, (Katra yay.), Tahran, 1377.
- POLAT, İrfan, *11 Eylül Saldırıları ve ABD'nin Afganistan Müdahalesi*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2006.
- RAFE, Habibullah, *Tarihi feşorde-i Afganistan*, (Matbua-yi Sayar), Peşaver-Pakistan, 1999.
- RAHİMÎ, Muhammed Kazım, *Afganistan'da SSCB Müdahalesiyle Başlayan Savaş Yılları ve Barışı koruma Çabaları (1979-2014)*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Politikası ve İşletmeciliği ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2018.
- RASULÎ, Khalilullah, *1991'den Günümüze Kadar Afganistan Türkiye İlişkileri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- RASHİD, Ahmed, *Ticaret-i Mafiya ve Proj-i Azim Neft Der Asyay-i Merkezi*, (Bekiye yay.), Tahran, 1381.

- RUVA, Oliver, *Afganistan, İslam ve Nevgarayi Siyasi*, (Çev: Abulhasan Serv-ked Mukaddem), Meâviniyet-i Farhengiyi Âstan-ı Quds, İran, 1369.
- SAAİE, Mohammad Aleem, *Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihçesi*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İsparta, 2009.
- SACCADİ, Sayid Abdulkeyyum, "Taliban, Din ve Hükümet", *Faslnameyi İlmi Pjohişi Ulum-i Siyasi Danışgah-ı Bakirul'ulum*, 1. yıl, S.1, Kum/İran, s. 245-246.
- SADEED, Hasibullah, *Sovyetler'in Afganistan'ı İşgal Etmesi ve Afgan Halkının Direnişi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2017.
- SADİD, Muhammed Emin, *Afganistan Ekonomisinin kalkınmasında Enerjinin Rolö ve Önemi*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- SALİHY, Muhammed Aref, *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler 1973-2014*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD), Ankara, 2014.
- SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*,(Asam yay.), Ankara, 2002.
- , "Afganistan", *DİA*, C. I, İstanbul, 1988, s. 408-4011.
- SELİM, Yavuz, *Afganistan ve Dostum*, (Hiller yay.), Ankara, 2004, s. 182.
- SERHİL, Behnam- Ali Veli, "Kavim-i Hazara der devreyi Guzar (2001-2019) Çalışma ve Firsethayı Pişiru", *Faslnameyi Tahkikat-ı Siyasi Beynulfmileli*, S. 41, İran, 1398, s. 35-44.
- SHAFaq, Nasima, *1989'da Sovyetlerin Çekilmesinden Sonraki Dönemde Afganistan'daki Sosyolojik Unsurların Afgan Siyasetine Etkileri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2016.
- SUROSH, Esmatullah, "Afganistan'ın Etnik Gruplar Arasındaki Çatışmaların Temel Nedenlerinin Analiz", *kafkassam dergisi*, Ankara, 14 Ocak 2018.
- SULTANOGLI, Gul Mohammad, *Afganistan'da Şiilik Tarihi ve Hazaralar*, (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2018.
- SİKENDERUF, Kasım Şah, *Afganistan, Taliban ve Teşekkül-i Merakiz-i Teröristi*, (Çev: Abdulvahid Hurram), Tac Mahel Kompani, Peşaver-Pakistan, 2006.
- ŞAHİN, Savaş, "Afganistan'daki Türkmen varlığı ve kültürü üzerine", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 5/3, Bursa, 2016, s. 1145-1160.

- ŞAHİN, Damla, “Taliban’ın ortaya çıkışı ve ABD’nin örgütün gelişim sürecindeki etkisi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Van, 2016, s.6-245.
- ŞENLİ, Burhanettin, *Afganistan (1945-1989)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD-Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2017.
- ŞEREFUDDİN, Seyid Huseyin-Alireza Hasani, "Jaygahi Din der Goftman Talibanism", *Faslname'i Metaliati Ferhengi İçtima-i Hawze*, Tahran, 1396.
- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, (TİKA), S.34, Ankara, 2008, s. 61-82.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ve Afganistan*, (Asam yay.), Ankara, 2003.
- TACİK, Sedruddin-Esa Huccat-Alireza Aynifer, “Mesken ve Peştunvali, Nigerişi be Arzişhayi Kavmi der Mimariyi Hanehayi Kale'yi Peştunhayi Afganistan”, *Neşriyeyi Hunarhayi ziba_Mimari ve Şehirsazi*, 21. Yıl, S.4, İran, 1395, s. 55-62.
- TANİN, Zahir, *Afganistan der Qarni Bistüm*, (İntişarat-i İrfan), Tahran, 1384.
- TEZKAN, Yılmaz-Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*, (Ülke yay.), İstanbul, 2013.
- TUNA, Çağla, *Başarısız Devletlerin Bölgesel Güvenliğe Etkisi: Afganistan-Pakistan Etkileşimi*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2012.
- TURANİ, Ömer, *İslâmi Hareketler*, (Step yay.), İstanbul, 2002.
- TÜRKMEN, İskender Bek, *Tarih-i Âlem Ara-yi Abbasi*, (İntişarat-i Emir-i Kebir.), Berlin, 2002.
- VAHDET, Ahmet Şah, *Teşkil-i Hizb-i Vahdet Nokteyi Atf-ı Muhim ve ta'en konende der Tarihi İnkılab-ı İslami Afganistan*, (İntişarat-ı Hizb-i Vahdet-i İslami Afganistan), Kum-İran, 1369.
- YAZDANI, Kazim, *Pojohişi der Tarihi Hazaraha*, C.1,2, (Çapi Ganjineyi Tohran), Tohran, 1385.
- YAZICI, Orhan, *Modern Afganistan’nın Koruluşu (1834-1922)*, (Huzur Cilt Evi), Malatya, 2011.
- YEGİN, Abdullah, *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu, Rapor*, I. Baskı, (SETA yay.), İstanbul, 2015, s. 38-116.
- YILDIRIM, Muhammed Salih, *Tarih ve Ferheng-i Türkmenha*, (İntişarat-i Meyvend), Kabil, 1381.

YILMAZ, Nuh, “ABD’nin Af-Pak Stratejisi ekseninde Afganistan Seçimleri”, *SETA Analizi*, S.11, 2009, s. 4-30.

ZEKİ, İzzetullah, *1973 Sonrası Afganistan'da Siyasal Partilerin Gelişmesi ve Cünbiş Partisi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetim ABD-Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2015.

ZİYAYİ, Muhammed Reza, *Hazaraha der İskendeniyavi*, (Vahdat Bakhsh yay.), Kum-Iran, 1389.

ZİYAYI, Najiba, *Afganistan Türklerinin Dini İnanç ve Yaşayışları - Kuzey Afganistan Örneği*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimler ABD – Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2004.

DİJİTAL KAYNAKÇA

Afganistan Ana Yasası, *Vizareti Adliye Websitesi*, Kabil, 2004, 82.Madde, <https://moj.gov.af/dr/%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D8%A7%D8%B3%D9%8A-%D9%86%D8%A7%D9%81%D8%B0-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 22.11.2021).

AMİRİ, Şafika, "Pişineyi Tarihi ve Mavqi-iyet-i Kanuni Hazaristan", 1399, <https://dari.bolaq.org/2020/05/22/historical-background-and-current-situation-of-hazaristan/> (Erişim Tarihi: 10.06.2021).

ANDİŞMEND, Muhammed İkrâm, “Tacikan-ı Afganistan ve Çalış-ı İktidar-ı Siyasi”, 13.08.2017, *khorasanzameen*, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=3996>, (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

ARMAN, Ali, “İftitah-ı Bend-i KamalHan der Hemsayegi İran: Âb der Beraberi Neft”, *rFİ*, 24.03.2021, <https://www.rfi.fr/fa/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86/20210324-%D8%A7%D9%81%D8%AA%D8%AA%D8%A7%D8%AD-%D8%A8%D9%86%D8%AF-%DA%A9%D9%85%D8%A7%D9%84-%D8%AE%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D9%87%D9%85%D8%B3%D8%A7%DB%8C%DA%AF%DB%8C-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A2%D8%A8-%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D8%A8%D8%B1-%D9%86%D9%81%D8%AA>, (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

Aryana News, "Zindeginameyi Hazret Sibgatullah Müceddedi", 12.02.2019, <https://ariananews.co/?p=79092>, (Erişim Tarihi: 14.02.2022).

Ava Press, “Zindeginameyi Ustad”, 20.09.2011, <https://avapress.com/fa/44463/%D8%B2%D9%86%D8%AF%DA%AF%D9%8A%D>

9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D8%AF, (Erişim Tarihi: 31.01.2022).

ARVIN, Ayyub, “Macarahayi Aburreşid Dostum”, *BBCNews*, 20.12.2016, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-38350650>, (Erişim tarihi: 09.02.2022).

BBC News, “Afganistan'ın yakın tarihi”, (2009), https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2009/08/090812_afghanistan_timeline, (Erişim tarihi:26.12.2020).

-----, 21.07. 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57913781>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

-----,22.06.2013, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/07/130701_k04_jameat_party, (Erişim Tarihi:31.01.2022).

-----, “Resul Sayyaf; az salha cehad ta hozur der Parlemon”, 20 Temmuz 2009, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/07/090719_ram_profile_sayaf, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

-----, “General Dostum Çehreyi Bahisberengiz”, 04.08.2009, https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2009/08/090804_ram_profile_dostum, (Erişim Tarihi:09.02.2022).

-----, “Nakşı Cepheyi Şemal der Sokuti Taliban”, 10 Eylül 2011, https://www.bbc.com/persian/world/2011/09/110910_125_sept11_sarvari, (Erişim Tarihi:03.02.2022).

-----, “Veziri Taliban ba deh Milyon Dolar Cayze Tahti Takıp Polisi Fidal-ı Amerika Kareşra Ağazkerd”, 11.12.2021, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-58510262>, (Erişim Tarihi: 12.03.2022).

-----,“Bombguzarihayiki Terörismra Cehanikerd”, 07.08.2018, <https://www.bbc.com/persian/world-45098021>, (Erişim Tarihi: 13.03.2022).

-----, “Girdhemayi Gruhi az Hazaraha ve Şii’ha der Himayet az Devleti Taliban der Kabil”, 25.11.2021, <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-59420182>, (Erişim Tarihi: 07.04.2022).

Donya-e-Eqtesad, “Manbe asli Daramed ve Hazineyi Mali Taliban Faşşud”, 13.03.2022, <https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-3791188>, (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

DW.COM, 29.02.2021, <https://www.dw.com/fa-ir/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7-%D8%AA%D9%88%D8%A7%D9%81%D9%82%D9%86%D8%A7%D9%85%D9>

<https://www.dw.com/fa-af/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%A7%DA%AF%D8%B1-%DB%B5%DB%B0%DB%B0%DB%B0-%D8%B2%D9%86%D8%AF%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%85%D8%A7-%D8%B1%D9%87%D8%A7-%D9%86%D8%B4%D9%88%D9%86%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D9%85%D8%B0%D8%A7%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%A8%DB%8C%D9%86%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%B4%D8%B1%DA%A9%D8%AA-%D9%86%D9%85%DB%8C%DA%A9%D9%86%DB%8C%D9%85/a-52608226>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

DW.COM, 02.03.2020, <https://www.dw.com/fa-af/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%A7%DA%AF%D8%B1-%DB%B5%DB%B0%DB%B0%DB%B0-%D8%B2%D9%86%D8%AF%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%85%D8%A7-%D8%B1%D9%87%D8%A7-%D9%86%D8%B4%D9%88%D9%86%D8%AF-%D8%AF%D8%B1-%D9%85%D8%B0%D8%A7%DA%A9%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%A8%DB%8C%D9%86%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%B4%D8%B1%DA%A9%D8%AA-%D9%86%D9%85%DB%8C%DA%A9%D9%86%DB%8C%D9%85/a-52608226>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

FARAHMEND, Mesut Cehiş, “Molla Muhammed Ömer Rahber-i Gruh-i Taliban Ki Bud?”, 30.07.2015, <https://p.dw.com/p/1G7DF>, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).

Cumhur News, “Teclil az Molla Ömer Teclil az Çe çizi ast?”, 02.08.2015, <http://www.jomhornews.com/fa/article/69022/>, (Erişim Tarihi:02.02.2022).

HamshahriOnline, "Menabe Serveti azimi Taliban Çîst?/Daramedi Hengofti Taliban der sal-1 2020", 09.12.2020, <https://www.hamshahrionline.ir/news/571519/%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%A8%D8%B9-%D8%AB%D8%B1%D9%88%D8%AA-%D8%B9%D8%B8%DB%8C%D9%85-%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA-%D8%AF%D8%B1%D8%A2%D9%85%D8%AF-%D9%87%D9%86%DA%AF%D9%81%D8%AA-%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%DB%B2%DB%B0%DB%B2%DB%B0>, (Erişim Tarihi: 15.03.2022).

Human Rights Watch, “Afganistan'da kızların eğitime erişimi”, 2017, <https://www.hrw.org/gbz/report/2017/10/17/310062>, (Erişim tarihi:14.12.2020).

Hurriyet.com, 18.08.2021, <https://www.hurriyet.com.tr/video/afganistandan-kacan-cumhurbaskani-esref-ganinin-nerede-oldugunu-acikladilar-41875997>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

HÜSEYNİ, Abbas Ali, “Siyaset der Jamea-ı Hazara az Koşaniha ta Cumhuriyet”, 1390, www.hazarapeople.com/fa/?p=7660 ,(Erişim Tarihi:01.05.2021).

İBRAHİMİ, Nimatullah, “Hizb-i Vahdet-i İslami Afganistan bistsal ba'daz Marg-ı Nuhustin rahbereş”, *BBCNews*, 13.03.2015, https://www.bbc.com/persian/blogs/2015/03/150313_mar_hezb_wahdat_20_years_after_mazari, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).

İndependent Farsi, “Sifarethanehayı Çin, Rusya ve Pakistan der Kabil Faalend”, 20.08.2021, <https://www.independentpersian.com/node/170731/%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D9%88-%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C/%D8%B3%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D9%86%D9%87%E2%80%8C%D9%87%D8%A7%DB%8C-%DA%86%DB%8C%D9%86%D8%8C-%D8%B1%D9%88%D8%B3%DB%8C%D9%87-%D9%88-%D9%BE%D8%A7%DA%A9%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%DA%A9%D8%A7%D8%A8%D9%84-%D9%81%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%AF>, (Erişim Tarihi: 12.03.2022).

Jomhornews, 19.03. 2017, <http://www.jomhornews.com/fa/news/125790/> (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

KADİRİ, Ali, "Girawgangiri ve Rahkarha be menzuri Cilawgiriye-an", *Afganistan-ima Gazetesi*, 1394, http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=134256, (Erişim Tarihi: 14.06.2021).

KANAYİ, Atikullah, “Derbareyi Revabiti Dirineyi Afganistan ve İran”, *İrdiplomacy.ir*, 30.07.2021, <http://irdiplomacy.ir/fa/news/2004814/%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8%D8%B7-%D8%AF%DB%8C%D8%B1%DB%8C%D9%86%D9%87-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D9%88-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 27.03.2022).

KAZİMİ, Vasik Giaspor, “Berteri Talebi Kavmi İntikad ve Terd”, *Khorasanameen*, 23.04.2013, <http://www.khorasanameen.net/php/read.php?id=1745>, (Erişim Tarihi: 08.04.2022).

KIŞLAKÇI, Turan, “Pakistan, Medreseler ve Terörizm”, 11 Şubat 2005, <http://turankislakci.com/tr/pakistan-medreseler-ve-terorizm/22>, (Erişim Tarihi: 03.03.2022).

KOÇ, Mehmet, “Afganistan'daki İslami Hareketler”, 16.08.2021, <https://dogruhaber.com.tr/haber/772992-kabil-havalimaninda-ucaga-tutunarak-ulkeden-kacmak-isteyen-afganlar-yere-cakildi/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2022).

Minority Rights Group International, “World Directory of Minorities and Indigenous Peoples - Afghanistan : Hazaras”, 2008, <https://www.refworld.org/docid/49749d693d.html>, (Erişim Tarihi: 24.12.2021).

- MİRZADA, Haron, “Hiziş Hazaraha der İntihabati Parlomani Afganistan ve Hazara Fobiya”, 1389, www.khorasanameen.net (Erişim Tarihi: 06.06.2021).
- MURADİ, Sahibnezer, “Peydayiş-i Kabayil-i Afgan (Peştun) der Horasan (Afganistan)”, 19.12.2011, *khorasanameen*, <https://www.khorasanameen.net/php/read.php?id=955>, (Erişim Tarihi: 27.03.2022).
- NABİZADA, Mohammad Evaz, “Manşei Tarihi Aqvam Hazara”, 28 Aralık 2014, <https://www.kabulpress.org/article223743.html>, (Erişim tarihi: 05.12.2021).
- NABİZADA, Mohammad Evaz, "Bonyad Ali Han-i Hazara Mobarizi hemişe der Sanger ve yeki az medafi-eni rastini İstiklali kişver", *Aryayi Web Sitesi*, 08/02/2009/, <http://www.ariaye.com/dari5/siasi/nabizadah18.html>, (Erişim Tarihi: 14.06.2021).
- Neshananeews, 2021, <https://neshananeews.com/%D8%B3%D9%84%D8%A7%DB%8C%D8%AF/%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%80-%D8%A7%D8%AD%D8%B5%D8%A7%DB%8C%DB%8C%D9%87-%D8%AC%D9%85%D8%B9%DB%8C%D8%AA-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%D9%84-1400/>, (Erişim Tarihi: 16.11.2021).
- NewsHour, “A Historical Timeline of Afghanistan”, (2014), pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan, (Erişim tarihi: 20.11.2021).
- Payam-ı Âftab, “Hizb-i Mehaz-ı Milli Afganistan”, 05.12.2007, <http://www.payam-aftab.com/vdcicra52t1a3.bct.html>, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- , “Hareket-i İnkılab-ı İslami Afganistan”, 25.11.1999, <http://www.payam-aftab.com/vdcc.mqpa2bqimla82.html>, (Erişim Tarihi: 02.02.2022).
- , “Hizb-i Vahdet-i İslami Afganistan”, 15.12.2007. <http://www.payam-aftab.com/vdchtxnkd23nq.ft2.html>, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).
- POPEL, Kerim, “Peştunvali Çist”, *Mashal.org*, 14.02.2018, <http://mashal.org/blog/%D9%BE%D8%B4%D8%AA%D9%88%D9%86-%D9%88%D8%A7%D9%84%DB%8C-%DA%86%D9%87-%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%9F/>, (Erişim Tarihi: 28.03.2022).
- Qayyum Soruş, “Kitab-i ‘Hazaraha ve Devleti Afgan’ Rivayeti az Cenbehayi Nahoşayend-i Tarihi Afganistan”, 29/02/1398, <https://www.etilaatroz.com/77451/book-hazaras-afghan-government-account-unpleasant-aspects-afghanistans-history/>, (Erişim Tarihi: 18.11.2021).

- Radio Azadi, “Mururi ber Beografi ve Faaliyethayi Gulbuddin Hikmetyar”, 29.04.2017, <https://da.azadiradio.com/a/28469492.html>, (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- , “İnşia-ı Hizb-i Cemiyet-i İslami; Çe avamil, sebebi in İnşia-ı Şud?”, 0203..2022, <https://da.azadiradio.com/a/31161138.html>, (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- RA’UF, Huda, “Nakş-i Laşkeri Fatimiyyun der Ayendeyi Afganistan”, *Independentpersian*, 21.08.2021, <https://www.independentpersian.com/node/170941/%D8%AF%DB%8C%D8%AF%DA%AF%D8%A7%D9%87/%D9%86%D9%82%D8%B4-%D9%84%D8%B4%DA%A9%D8%B1-%D9%81%D8%A7%D8%B7%D9%85%DB%8C%D9%88%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%A2%DB%8C%D9%86%D8%AF%D9%87-D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 26.03.2021).
- ROŞENGER, Halil, "Hazaraha ve Tahavvol-ı berqasayi Ferhengi", 8Subh, 1397, <https://8am.af/hazaras-and-cultural-revolution/>, (Erişim Tarihi:14.06.2021).
- SETİZ, Abdulsabur, “İdeoloji İslam-ı Siyasi ve İfratgrayi Taliban”, 8Subh, 31.07.2021, <https://8am.af/the-ideology-of-political-islam-and-taliban-extremism/>, (Erişim Tarihi: 05.03.2022).
- SEYYİDİ, Muhammed, “Murori ber Tarih Hazaraha”, (Paygah Malomati Ustad Sahih Behsudi),1388,<http://saheel.blog.af/%D9%87%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D9%87/hazara/>, (Erişim Tarihi:08.01.2022).
- SOFİZADA, M.Hanif, “İqtisadi Afganistan be kodam mesir der hereket ast”, 8subh, kabil, 1398, <https://8am.af/which-one-is-the-economy-of-afghanistan/>, (Erişim Tarihi:19.11.2021).
- SULTANİ, Lutf Ali, “Afzayişi Hemelat-ı Taliban be Menatiki Hazaranişin; Taliban der Hazaracat Şikest Mihurend”, *www.etilaatroz.com*, 01.09.2020, <https://www.etilaatroz.com/105750/increased-taliban-attacks-on-hazara-areas-taliban-defeat-in-hazarajat/>, (Erişim Tarihi: 08.04.2022).
- TRT Haber, 29.02. 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-ile-taliban-arasinda-baris-anlasmasi-imzalandi-463947.html>, (Erişim Tarihi:07.11.2021).
- UYGUR, Kayahan, "Tarihteki büyük soykırım Türk oldukları için ihanete uğradılar", Şehitler Ölmez - Şehit Aileleri ve Dış Politika Haber Sitesi, 2021, <https://www.sehitlerolmez.com/tarihteki-buyuk-soykirim-turk-olduklari-icin-ihanete-ugradilar>, (Erişim Tarihi:14.06.2021).

UNFPA, “Young People”, <https://afghanistan.unfpa.org/en/node/15227>, (Erişim tarihi:25.11.2021).

VALİ, Mohammed, "Azbazi buzorg ta terorism", ?, <http://howd.org/likene/2292-2020-07-03-14-23-14.html>, (Erişim Tarihi: 04.11.2021).

Viki Şii'a,

“Taliban”,<https://fa.wikishia.net/view/%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86>, (Erişim Tarihi: 05.03.2022).

DAKİK, Zahir, “Hazaraha der Dawrani zinde yad Babrak Karmel(deheyil380)”, 2009, <http://www.esalat.org/images/hazara%20haa%20dar%20%20.%20.%20> (Erişim Tarihi:25.06.2021).

www.aa.com.tr, “İran: Taliban Âb-i Sed-i Kamal Han be Semti İran ra Bazkerd”,19.01.2022, <https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%B7%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%A2%D8%A8-%D8%B3%D8%AF-%DA%A9%D9%85%D8%A7%D9%84-%D8%AE%D8%A7%D9%86-%D8%A8%D9%87-%D8%B3%D9%85%D8%AA-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%B1%D8%A7-%D8%A8%D8%A7%D8%B2-%DA%A9%D8%B1%D8%AF/2479096>, (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

www.ozelliklerinedir.com, "Afganistan Ülkesi Özellikleri", Ankara, 2015, <https://www.ozelliklerinedir.com/afganistan-ulkesi-ozellikleri/>, (Erişim tarihi:15.11.2021).

8subh, 19.08. 2016, <https://8am.af/moment-by-moment-day-3-of-the-peace-consultative-loya-jirga/>, (Erişim Tarihi: 07.11.2021).

8subh, Nagoftahayi Konfransi Bon”, 17.09.1396 (08.Desember.2017), <https://8am.af/unspoken-conference-bon/>, (Erişim Tarihi:20.04.2021). <https://csrskabul.com/?p=4946>, 2019, (Erişim Tarihi: 27.11.2021).

<https://www.dw.com/fa-af/%D8%A8%D8%A7%D9%86%DA%A9-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D8%AD%D8%AF%D9%88%D8%AF-%D9%86%DB%8C%D9%85-%D9%87%D9%85%D9%87-%D9%85%DA%A9%D8%A7%D8%AA%D8%A8-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%AE%D8%AA%D9%85%D8%A7%D9%86-%D9%85%D9%86%D8%A7%D8%B3%D8%A8->

%D9%86%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D9%86%D8%AF/a-55205204, 2020,
(Erişim Tarihi: 27.11.2021).

https://www.yjc.news/fa/news/6235349/%D8%AD%D8%A7%D9%84--%D9%88-
%D9%87%D9%88%D8%A7%DB%8C-%D8%B9%DB%8C%D8%AF-
%D8%BA%D8%AF%DB%8C%D8%B1-%D8%AF%D8%B1-
%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D
9%86-%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D9%88%DB%8C%D8%B1, (Erişim Tarihi:
21.01.2022).

https://fa.wikishia.net/view/%D8%AD%D8%B1%DA%A9%D8%AA %D8%A7%D8%B3%
D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C %D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9
%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86,(Erişim Tarihi:04.02.2022).

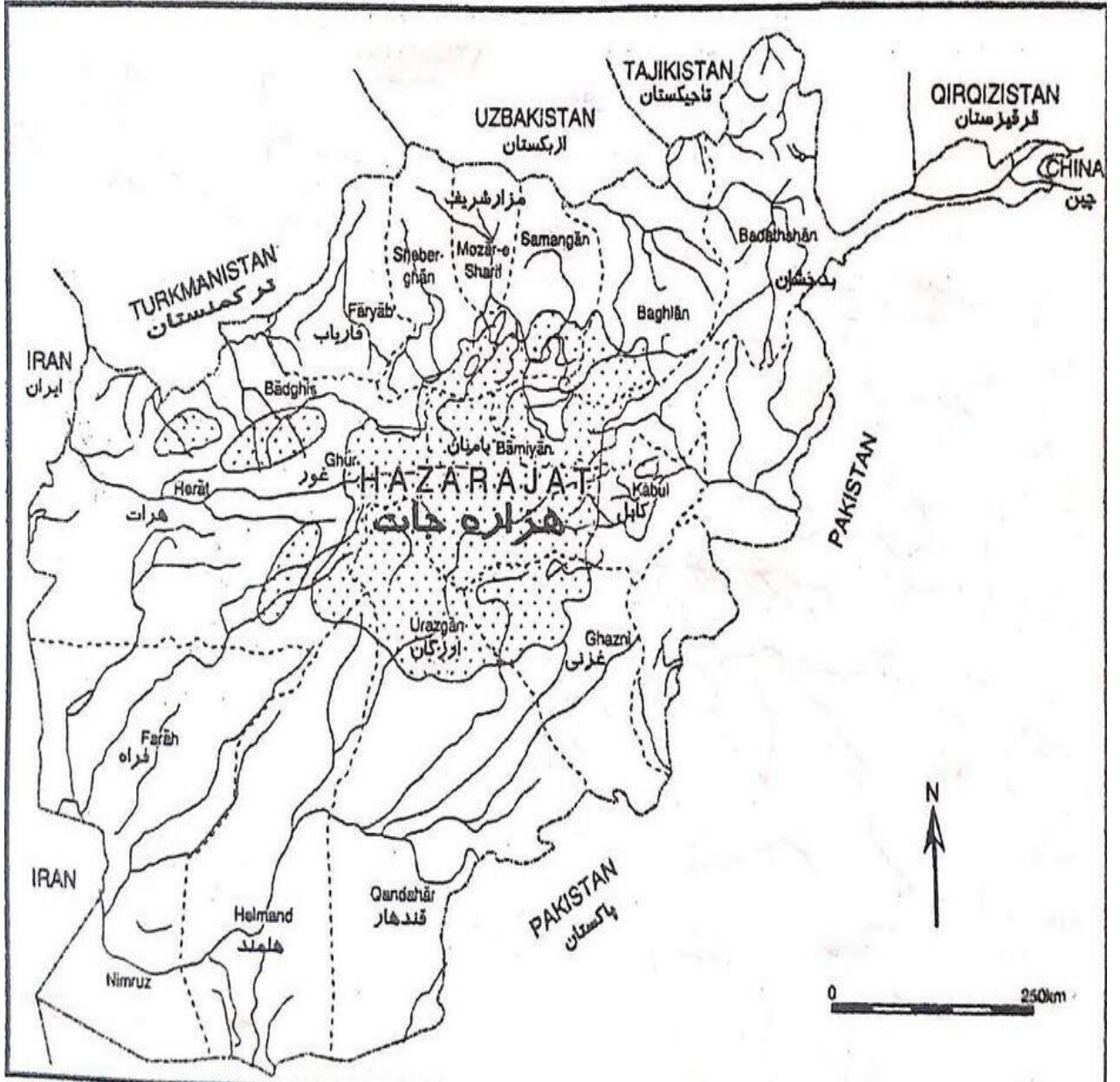
EK: 1-Haritalar

1) Afganistan'ın şehirleri ile sınırlarını ve komşularını gösteren harita.

2) Afganistan'ı dünyada gösteren bir harita.

3) Afganistan'daki Hazaraların yaşadığı bölgeleri gösteren bir harita.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soy Adı: :Hussam NASIRI

Eğitim Durumu

Lise: Khatam-ul Anbia Lisesi-Baglan/Afganistan (2010).

Lisans: Kabil Üniversitesi, Hukuk Fakültesi-Yargı ve Savcılık Bölümü,
Kabil/Afganistan(2016).

Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü-Uluslararası
İlişkiler Ana Bilim Dalı - Kırşehir (2022).

Diller

Farsça-Ana dil,

Türkçe, İleri Düzey, (C1- Türk Dili Sertifikası, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-2019).

İngilizce, Orta Düzey, (Certificate of English Language AZARKHSH Academic Center,
Kabil/Afganistan-2010).

Peştuca-Orta seviye.

Bildiriler

Uluslararası Marmara Sosyal Bilimler Kongresi 21-22 Mayıs 2021, Kocaeli Üniversitesi,
Türkiye.

3. Uluslararası Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongreleri, 16-18 Haziran 2021, KAEU-
Türkiye.

7. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu, UDEF, 1-3 Ekim 2021, OMÜ, Samsun-Türkiye.